

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI HAREKETİ
KONFERANSI
2001 Bildirileri

Travmayla Başetmek ve İnsan Hakları

Belek-Antalya
23-25 Kasım 2001

Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları (37)

Bu kitap Heinrich Böll Vakfı'nın katkılarıyla bastırılmıştır.

ISBN: 975-7217-45-X

Ankara, Ocak 2005

İnsan Hakları Derneği (İHD) ve
Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)
kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Türk Medeni Yasası'na göre
kurulmuş, hükümet dışı ve bağımsız bir kuruluştur.
Statüsü 30 Aralık 1990 tarihli ve 20741 sayılı
Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

BULUŞ Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri,
Tel: (312) 222 44 06 • Ankara

İÇİNDEKİLER

Önsöz	V
Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı Nihai Rapor ve Sonuç Bildirgesi . . .	1
Konferansa Sunulan Bildiriler	
KONFERANSA SUNULAN BİLDİRİLER	
Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu/ <i>Fatma KARAKAŞ</i>	19
Unutmak, Bilmezden Gelmek/ Kaan ARSLANOĞLU	23
Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüz/ Meral DANIŞ BEŞTAŞ	26
Sistemantik İşkence ve Kollektif Travmaya Dair/ Muhsin BİLAL	31
“Abla” ve “Avukat” Olarak/ Pelin ERDA	36
İnsan Hakları İhlallerinde Hekim Sorumluluğu/ Şebnem KORUR FİNCANCI .37	
Sürgün/Zorunlu Göç: Van Deneyimi/ Ferda CEMİLOĞLU	41
Zorunlu Göç/ Metin KILAVUZ	46
Soyut “Öteki”den Somut “Öteki”ye: Türkiye’de Göç Dinamiğinin Yarattığı Yeni Görüngünün Değerlendirilmesi/ Suavi AYDIN	50
Göç ve Ruh Sağlığı/ Zübeyit GÜN	61
Medya ve Otosansür/ Ahmet ŞIK	71
Diyarbakır’da Özkıyımlar/ Aytekin SIR	73
Savaşın Travması/ Nadire MATER	74
Travmatik Matem Nedir?/ Şahika YÜKSEL	78
Türkler/Kürtler, Anneler ve Siyaset: Savaşta Çocuklarını Kaybetmiş Türk ve Kürt Anneler Üzerine Bir Yorum/ Serpil SANCAR	80
Olağan Dışı Ölümlerin Travmasıyla İlgili Deneyimler/ Süleyman ÇETİNTULUM	100
İktidar Akli Kısılcacında Olağandışı Ölümler/ Ercan KANAR	106
Baskıcı Rejimlerin Tasfiyesi Sorununa Dair Notlar/ Selim ÖLÇER, Sezgin TANRIKULU, Şeymus DİKEN	118
Travmaların Göreceli Onarımı ve Kürt Aydınlarının Kendilerini Sorgulamaları/ Naci KUTLAY	121
Farklı Baskıcı Rejimler, Farklı Tasfiyeler/ Ömer LAÇİNER	132
Baskıcı Rejimlerin Tasfiyesi Sorunu/ Selahattin DEMİRTAŞ	134
Türkiye’deki Olağanüstü Hal Uygulamalarının İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarına Yansıması/ M. Sezgin TANRIKULU	139
İnsan Hakları İhlallerinin Sebebi ve Sonucu Olarak Göç/ Şeymus ÜLEK . .156	

ÖNSÖZ

Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı'nın oluşturduğu birikime baktığımızda, gerek düşünsel açılım sağlamak yönünden gerekse insan hakları ortamının değişik çevrelerle tanışıklığını ve iletişimini geliştirmek yönünden önemli katkılar aldığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz.

Antalya'da düzenlediğimiz 4. Konferans, kuşku yok ki, en başarılı konferanslardan biri olmuştur. Türkiye'deki insan hakları ihlallerinin genel sebeplerini irdelemeye, kapsamlı bir muhasebesini yapmaya elverişli olan, bunu yaparken de farklı bilimsel disiplinlerin ve farklı birikimlerin buluşmasını teşvik eden bir sorunun ele alınmış olması, toplantıların içeriğine kuramsal bir derinlik kazandırmıştır. Katılımcıların uzmanlık ve ilgi alanlarının oluşturduğu geniş yelpaze de, toplantılar sürecinde yetkin analizler geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

Elinizdeki kitapta biraraya getirilen bildiriler ve sunuş özetleri, Konferans'taki tartışma zenginliğini tümüyle yansıtamamakla beraber, bir fikir verecektir. Böylesi yayınları, Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı'nın yeterince duyurulamadığına ve yaygınlaştırılmadığına inandığımız üretkenliğini paylaşmaya dönük bir kapı açmasından ötürü önemsiyoruz.

Katkılarını yazılı bildirilerle pekiştiren katılımcılar yanında, 4. Konferans'a emek veren herkese ve bu etkinliğe destek veren Heinrich Böll Vakfı'na teşekkür ediyoruz.

Hüsnü ÖNDÜL
İHD Genel Başkanı

Yavuz ÖNEN
TİHV Başkanı

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI HAREKETİ KONFERANSI

1998 yılından beri düzenli olarak toplanmakta olan Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı'nın genel amacı, Türkiye insan hakları savunucularının, insan hakları kavramının ve hareketinin bazı sorunlarını tartışması ve bu tartışmanın temelinde de, geleceğe yönelik bazı belirlemeleri yapması için bir platform oluşturmaktır. Konferans, İHD ve TİHV'in düzenleyici olarak görev almasına karşın, özerk ve kalıcı bir yapı geliştirmiştir.

Türkiye insan hakları hareketi, bir yandan yakıcı ve acil olarak eyleme geçmeyi gerektiren bir gündemin baskısı altında bulunurken, bir yandan da insan haklarını kavramsal açıklığa ve düşünsel zenginliğe ulaştırma ihtiyacını hissediyor. Kavramsal açıklık, düşünsel sağlamlık, gündeme ve sorunlara müdahale edebilmenin bir koşulu olmaktan öte, ona teslim olmamanın bir güvencesidir.

Genel İlkeler

1. Konferansımız, insan haklarını, insan onurunu her insanda gerçekleştirmeyi amaçlayan eylem ilkeleri ve bu ilkelere dayanan normlar olarak tanımlamaktadır.

1.1 İnsan haklarının bütünselliği, devredilemezliği ve insan türünün her üyesinin haklarda ve insan onuruna sahip olmada eşitliği, insan hakları hareketi için vazgeçilemez ilkelerdir.

1.2 İnsan hakları aktivistlerinin faaliyetlerini belirleyen en üstün ilkeler insan haklarıdır.

1.3 Devletlerin yasaları ve hükümetlerin uygulamaları, insan hakları ilke ve normlarına göre belirlenmeli ve değerlendirilmelidir.

2. Konferansımız, insan haklarının, yalnızca hukuksal ve siyasal düzenlemelerin değil, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da belirleyici olması gerektiği ilkesini vurgulamaktadır. İnsan hakları savunucuları, global düzeydeki ve devletlerdeki bütün gelişmeleri, insan haklarına etkileri bakımından değerlendirmek ve tutumlarını bu bakımdan belirlemekle yükümlüdür.

3. Konferansımız, insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi bakımından, uluslararası ve iç barış ile demilitarizasyonun ve yeryüzünün çevresel koşullarının etkin korunmasının temel önkoşulları olduğunu kabul etmektedir.

TRAVMAYLA BAŞETMEK VE İNSAN HAKLARI NİHAİ RAPOR VE SONUÇ BİLDİRGESİ

"Travmayla Başetmek ve İnsan Hakları" konusunu, bir üst başlık olarak "Geçmişle Hesaplaşma" çerçevesinde düşünmek gerekir. "Geçmişle hesaplaşma" terimi, esas olarak, ağır bir insanlık suçu ve/veya yoğun insan hakları ihlallerinden kaynaklanan bireysel ve fakat bilhassa toplumsal travmalarla yüzleşme, uğraşma, başetmeye çalışma ve travmaların toplumsal yaşam ve siyasal kültür üzerindeki etkilerini sorgulayıp açığa çıkarma faaliyetlerini kuşatan bir çerçeveye işaret eder. Dolayısıyla travmayla başetme, kaçınılmaz olarak geçmişle hesaplaşma meselesidir de. Ancak "geçmişle hesaplaşma", aynı zamanda belli bir dönemde travmatik olaylar yaşandığı ve fakat bu dönemin esas itibarıyla sona erdiği anlamını vermeye de açık bir terimdir. Oysa travma, kaynak olay ve gelişmelerin süreğenliğini vurgulamaya daha elverişlidir. Bu nedenle, Türkiye'nin "insan hakları sorununu" bu yönüyle tartışmayı hedefleyen bir Konferansın başlığına da daha uygun düşer; lakin ikisi arasındaki kopmaz bağı gözden kaçırmamak kaydıyla.

Geçmişle hesaplaşmak ve bunun uzantısı olarak travmayla uğraşmak; ne yalnızca belli bir dönemin travmatik olaylarının dökümü yapma gayreti, ne salt tarihsel bir merakın tatmini, ne de münhasıran akademik bir mesele olarak görülebilir. Böyle bir faaliyet; ağır insan hakları ihlallerinin ve/veya içsavaşların yaşandığı veya yaşanmakta olduğu toplumlarda; travmatik gelişmelerin siyasal, kültürel, hukuksal vb. nedenlerini irdeleyip aydınlatma amacına ve insan hakları değerlerinde köklenen toplumsal barış ortamı ve demokratik bir siyasal kültür inşa etme hedefine dayanır. Türkiye gibi insan hakları ihlallerinin siyasal sistemi, toplumsal düzeni ve hukuksal yapıyı belirlediği ülkelerde, geçmişle hesaplaşmadan ve travmayla yüzleşmeden, sorunların temeline inme imkanı bulunamaz. Ancak unutmamak gerekir ki, bu uzun ve zahmetli bir süreçtir; yoğun emek ve geniş sabır gerektirir.

Konferansı oluşturan dört çalışma grubu, şu sorunları ele almıştır;

İşkence ve İnsanlıkdışı Muamele Deneyimi

Bu çalışma grubunda, işkence travmasının yol açtığı sorunların yanısıra, bu travmayla başa çıkma çabalarında karşılaşılan sorunlar ele alınmıştır. Bunun ötesinde, işkence tehdidini her an mevcut hisseden bir toplumun bundan nasıl travmatize olduğu tartışılmıştır.

Koordinatör: Sezai Berber

Katılımcılar: Celal Başlangıç, Coşkun Üsterci, Fatma Karakaş, Hüseyin Karabey, Kaan Arslanoğlu, Meral Daniş Beştaş, Muhsin Bilal, Neşe Şahin, Pelin Erda, Şebnem Korur Fincancı, Ufuk Sezgin.

Sürgün/Zorunlu Göç Deneyimi

Bu çalışma grubunda, Kurtuluş Savaşı sonrası Müdabele, Ermeni Tehciri, Olağanüstü Hal Bölgesi'nden Batıya göç, Süryani göçü, yoksul Doğu ve Güney ülkelerinden Türkiye'ye göç gibi deneyimler üzerinde durulmuş, "yerinden edilme"nin travmatize edici ve "ötekileştirici" etkileri tartışılmıştır.

Koordinatör: Feray Salman

Katılımcılar: Ferda Cemiloğlu, Hasan Kemal Elban, Mahmut Özgür, Metin Kılavuz, Migirdiç Margasyon, Necdet İpekyüz, Serpil Doğan, Sezai Sarıoğlu, Suavi Aydın, Şeyhmus Ülek, Yavuz Önen, Zübeyit Gün (bildiri ile).

Olağandışı Ölümlerin Travmasıyla İlgili Deneyimler

Bu çalışma grubunda, "gözaltında kayıp"ların, "faili meçhul"lerin, ölüm oruçlarındaki kayıpların, şehit yakınlarının yaşadığı kayıp duygusunun, intiharların nasıl bir travma birikimine yol açtığıyla ilgili sorunlara ve genel olarak olağandışı ölümün yaygın olduğu bir toplumda bu durumun etkileri sorununa eğilinmiştir.

Koordinatör: Tanıl Bora

Katılımcılar: Ahmet Şık, Aytekin Sır, Ercan Kanar, Mehmet Elkatmış, Nadire Mater, Serpil Sancar, Süleyman Çetintulum, Şahika Yüksel, Tuba Özpolat Olgun, Ümit Erkol, Yıldırım Türker

Baskıcı Rejimleri Tasfiye Sorunu

Bu çalışma grubunda, uluslararası deneyimlerin de ışığında, özellikle Türkiye'de baskıcı rejim(ler)in tasfiye edilememesinin, sorgulanamamasının, sistemli insan hakları ihlallerinin cezalandırılmamasının, deyim yerindeyse "normalleşememenin" yarattığı travma birikimi değişik boyutlarıyla ele alınmıştır.

Koordinatör: Mithat Sancar

Katılımcılar: Cem Kaptanoğlu, Hrant Dink, Hüsnü Öndül, M. Selim Ölçer (bildiri ile), Mehmet Bekaroğlu, Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Naci Kutlay, Necmi Erdoğan, Nilgün Toker, Oral Çalışlar, Ömer Ekşi, Ömer Laçiner, Selahattin Demirtaş, Sezgin Tanrıkulu, Şeyhmus Diken, Taha Parla.

1. İŞKENCE VE İNSANLIKDIŞI MUAMELE DEYENİMİ

İşkence ve insanlık dışı muamelenin tanımı: Resmi görevliler, onlar adına hareket edenler; bir otoritenin emriyle ya da kendi başına davranan kişi ya da gruplarca bir suçu itiraf ettirmek, bilgi almak, cezalandırmak amacıyla ya da herhangi bir nedenle kasıtlı, sistemli veya keyfi olarak fiziksel ve psikolojik Şiddet uygulamaktır.

İşkence ve insanlık dışı muamelenin amacı: İşkence ve insanlık dışı muamelenin amacı, yaygın olarak ifade edildiği gibi bilgi almak veya cezalandırmak ile sınırlı değildir. Toplumunu işkence ve insanlık dışı muamelenin varlığıyla ilgili bir biliŐle donatılır, kayĐı yaygınlaŐtırılır ve bu bilgi üzerinden, toplumsal yaşamın istenilen doğrultuda dzenlenebileceği bir mudadahale alanı oluŐturulur.

İşkence ve insanlık dışı muamelenin sınıflandırılması: İŞkence ve insanlık dışı muamelenin yoğunluğuna gĐre sınıflandırılması, bir bütun olarak Şiddet kavramının algılanmasında bölünmelere; dolayısıyla işkence ve insanlık dışı muamelenin sonuçlarının sağlıklı değerlendirilmesinde güçlüklere neden olabilmektedir. BĐyle bir gruptama, tıbbi değerlendirme ve bunun hukuk alanındaki kullanımı açısından gerekliyse de travmayla başetme sĐz konusu olduğunda işkence ve insanlık dışı muameleleri Đnemsiz gĐsterecek bir tanımlama olarak algılanabilir.

İŞkence ve insanlık dışı muamelenin ortaya çıkardığı sonuçlarla yüzleşme: Yaşanan travmanın niteliği, neden ve nasıl ortaya çıktığı; bireysel ve toplumsal etkileri ile Đnleme ve sağaltım uĐraŐlarının sorgulanması, tartışılması ve tüm bileŐenlerinin irdelenebilmesi için yeterli ortamların yaratılması gerekmektedir. Sorunun varlığını kabul ederek, Ğzm için gerekli yolu açmak bireysel olarak başlayan ve geniş bir katılıma ulaşan yüzleşme ile mümkündür.

Bireysel: İŞkence ve insanlık dışı muameleye maruz kalan veya tanıklığı olan bireylerin tek tek bu travma ve etkileriyle yüzleşmesi travmayla başetmek için vazgeçilmez bir Đnem taşımaktadır. Bireysel yüzleŐmenin gerçekleŐtirilememesi, toplumsal etkileri de olan bir süreç olarak yaşamın her alanında karşımıza çıkmaktadır.

Yakın evre: İŞkence ve insanlık dışı muameleye maruz kalanların yakın çevresi de bu travmanın niteliğine ilişkin bir değerlendirme yapmak, bu travmanın kendileri ve maruz kalan yakınlarına etkileri, gĐsterilen tepkiler ve davranışlarıyla yüzleşmek zorundadır.

İşkence ve insanlık dışı muamele alanında çalışma yapan topluluklar: Bu konuda çalışan toplulukların sağlıklı bir tutum alabilmeleri, yer aldıkları alanın etik ilkelerine uygun davranışlarıyla mümkündür. Bireyin hakları ve sorunları öncelikle gözetilmelidir. Travmayla başetmede; travma mağduruna yardım edebilmenin ve tükenmeden korunmanın önemli bileşenlerinden birisi doğru soruları sorabilmek ve süreci tartışabilmektir.

Toplumsal düzey: Travma sürecinin toplumsal düzeyde algılanan niteliği, geliştirilecek yöntemler açısından önem taşımaktadır. Yaşanan travmanın boyutları değerlendirilerek, başta siyasal alanda olmak üzere her alanda yabancılaştıran, duyarsızlaştıran etkilerin ortadan kaldırılabilmesi için işkence kavramı açıklanmalıdır. Değişik dönemlerde farklı biçimlerde yapılmış olan bu tanımın, algıda ve işkenceye karşı tutumlarda yarattığı çifte standartlar sorgulanmalı, yeni yaklaşımlarla yaşanmakta olan travmanın etkisi araştırılmalı, dolayısıyla bir bütün olarak süreçle yüzleşilmesi gerekmektedir. İşkence ve insanlık dışı muamelenin yok sayılması, dolayısıyla kaçınma veya gerekçelendirme tavrının giderilmesinde yüzleşme, sürecin de açıklanabilmesine katkıda bulunacaktır.

İşkence ve insanlık dışı muameleyi önleme yöntemleri: Travmayla başedebilme; travma etkeninin ortadan kaldırılması için yürütülecek çalışmalarla da şekillenebilir. Etkenin ortadan kaldırılması için çeşitli düzlemlerde mücadeleler yürütülmek zorundadır. Mücadele sürecinde etkenin tüm boyutları ile görünür kılınması, belgelenmesi ve görünür kılınan bu etkenin ortadan kaldırılması için yapılacak işbirliği ile mücadele alanlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Hukuki mücadele: Var olan yasalar işkence ve kötü muameleyi önleyici gibi görünse de mevzuatın tümü ele alındığında süreci pekiştiren ve kolaylaştıran yönlerinin varlığı öne çıkmaktadır. Toplumsal bilincin geliştirilememiş olması ve travmanın etkileriyle ortaya çıkan yok sayma davranışı yargı sürecine de yansiyarak hukuk kazanımlarının önünde engel oluşturmaktadır. Mevzuat ve uygulama alanında işkence kavramının ele alınması ve tanımların açıklığa kavuşturularak ortak bilincin geliştirilmesi zorunludur.

Siyasal ve toplumsal mücadele: İşkence ve insanlık dışı muamelenin varlığının açığa çıkarılması toplumsal bilinç ve duyarlılığın arttırılması için tüm olanaklardan yararlanılmalıdır. Yaşanan travmanın etkisiyle toplumsal düzeyde ortaya çıkan yok sayma tavrının uzantısı olarak her alanda gözlenen sessizliğin, dile getirilemeyişin kırılması önem kazanmaktadır. Bu yönde edebiyat, sinema, basın yayın araçları gibi tüm iletişim olanaklarının kullanımına önem verilmelidir. Toplumsal bilinci geliştirirken dikkat edilmesi gereken nokta, travmayı yeniden üretmeyecek , öğrenilmiş çaresizlik duygusunu pekiştirmeyecek biçimde, sorunu irdeleyen ve

yürütülen mücadelenin olumlu sonuçlarını da içeren bir yaklaşım sağlanmalıdır. Yaşanan süreçlerin açıklıkla tanımlanması, çifte standartlardan kaçınılması gerekmektedir.

İşkence ve insanlık dışı muamelenin görünür kılınması: İşkencenin varlığını göstermek ve yarattığı travmanın sonuçlarıyla baş edebilmek için bir gerekliliktir. İşkence kuşkusunun bulunduğu tüm süreçlerde tıbbi ve hukuki denetimin sağlanması, resmi birliktelik kurumlarından bağımsız yapıların da bu süreçte yer alması ve delillerin korunması güvence altına alınmalıdır. Mağdurun kendini ifade etme ortamının yaratılması işkencenin görünür kılınmasında önemlidir. Bu süreçte gözardı edilmemesi gereken önemli bir nokta, görünür kılınmayla birlikte yaşanabilecek ikincil sorunlar olacaktır. Özellikle kadına yönelik cinsel işkencenin toplumsal algılanışı nedeniyle açıklanmasındaki güçlük gözetilerek, buna uygun güvencelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle alt yapının güçlendirilmesi, destek gruplarının oluşturulması ve eğitimi önemlidir.

İşkence ve insanlık dışı muamele yapanların cezalandırılması: Travmayla başatmanın önemli bileşenlerinden birisi yaşanan olumsuzlukların sorumlularının adil bir yargılanmayla en ağır biçimde cezalandırılmasıdır. İşkence yapanların ve tüm sorumluların cezalandırılması; toplumsal hafızayı ve adalet duygusunu güçlendirecek ve böylece travmanın yeniden üretilmesini engelleyecektir.

İşkence ve insanlık dışı muamele sonuçlarının sağaltımı: Ülkemizde hukukçu, hekim, psikolog, sosyal hizmet uzmanı, fizyoterapist gibi meslek gruplarının ve insan hakları aktivistlerinin işkence ve insanlık dışı muamele sonuçlarının sağaltımı konusunda başarılı çalışmaları vardır. İşkenceye uğramış kişilerin kendilerini güvende hissettikleri bedensel, ruhsal ve sosyal bütünlüğünün yeniden tamamlandığı ortamların sağlanabildiği merkezler, programlar ve projeler artırılmalıdır.

SONUÇ: Ülkemizde işkence ve insanlık dışı muamele yoğun olmakla birlikte, bu muamelelere maruz kalanlar için gerekli dayanışma ortamları vardır. İşkence ve kötü muamelenin yarattığı travmayla başa çıkmada alınacak hukuki, siyasi, tıbbi ve toplumsal önlemlerin yanısıra varolan dayanışma ortamlarının güçlendirilmesi, geliştirilmesi ve çoğaltılması travmayla başa çıkmak için önem taşımaktadır.

2. SÜRGÜN-ZORUNLU GÖÇ DENEYİMİ

Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer yerlerde olduğu gibi, yaşadığımız coğrafyada da ulus devletleşme süreci büyük ölçüde yerinden edilmelerle yaşanmış bir süreçtir. Bu yerinden edilme yalnızca basit bir yer değiştirme olmayıp şiddet unsurunu da içeren ve sosyal kültürel ve ekonomik

sonuçları olan bir tür coğrafi hareketliliktir. Ne yazık ki bugün de devletler, hem toprakları içinde kendileri için sorun yaratan unsurları uslandırmak hem de tasfiye etmek için bu yöneme sıklıkla başvurmaktadırlar.

İnsanların kendi iradeleri dışında yer değiştirilmeleri her seferinde sosyal hayatın yeniden örgütlenmesi gereğini ortaya çıkarmakta ve tarihsel süreç içerisinde bu durumun sürekliliği, sosyal, kültürel ve siyasal çözümsüzlüğü yeniden üretiyor. Yerinden edilenlerin yaşamı yeniden kurmak için gerekli araçlardan yoksun bırakılmaları geleceklerinin belirsizliğe ve kendi yaşamlarını kontrol edememeleri göçün travmatik doğasını belirleyen önemli etkenlerdir.

İnsanların sosyal, kültürel, ekonomik yaşam alanlarından zor kullanılarak kopartılması sonucunda doğal gereksinimlerinden başlayarak psikolojik gereksinimlerine kadar uzanan bir spektrumda şiddeti içeren bir unsuruyla yoksunlaştırılmaya maruz kalınması. Bu travma yalnızca akut bir travma olmayıp süreklilik gösteren ve geri dönüşe ilişkin fiili engellerle resmi söylemin yarattığı umudun kırılması ile daha da derinleşen bir travmadır.

Milli Güvenlik Kurulunun oluşturduğu bir Eylem Programı ile empoze edilen geri dönüşün yeni koşulları ise sivil hayatın üzerinde militarist bir gözetim sağlayan, nüfusun köy korucuları tarafından, korucuların askeri birlikler tarafından denetlendiği yeni bir yaşam biçimi dayatıyor. Belirli bölgeler "güvenlik" gerekçesiyle insansızlaştırılarak, göç mağduru aileler merkezi köylere dönmeye zorlanıyor. Özellikle köy korucularının yerleştirildiği merkezi köylere, köylüler borçlandırılarak merkezi köylerde yaşamaya mahkum ediliyorlar. (Bkz. Mahmut Özgür"ün bildirisi)

Devletlerarası ve bölgelerarası dengesizliklerin ve şiddet ortamlarının varlığı giderek artan bir biçimde bir başka zorunlu göç olgusunu yani bir başka ülkede mülteci ve sığınmacı olma olgusunu da ortaya çıkarmaktadır.

Travmanın Kaynağı

Ulus-devlet yapıcılarının ulusal topraklar üzerinde "ötekiler"e (Kürtler, Süryaniler, Yezidiler, Rumlar, Ermeniler , Araplar, Aleviler, Lazlar, Gürcüler) karşı , asimilasyon ve zorla kürtürleme yöntemleri uygulamışlardır. Benzer bir biçimde sistem muhalifleri de sürgün uygulamaları ile ötekileştirilmeye çalışılmıştır.

Asimilasyon kültürel, zorla kültürleme siyasal ve etnik temizlik de şiddet araçlarının kullanımı ile gerçekleşmektedir.

En çok kullanılan asimilasyon yöntemlerinden birisi, bir grubun yerini değiştirerek onu egemen kültüre mensup grupların arasına yerleştirmektir.

Zorla kültürlenme sürecinin hukuki, inzibati ve eğitimsel araçları göze çarpmaktadır. Hukuki araçlar arasında dilin açıkça yasaklanması ve hukuki-idari işlemlerde yok sayılması, inzibati araçlar arasında kolluk kuvvetleri yoluyla uygulanan baskılar, eğitimsel araçlar arasında ise temel eğitimde türkçenin kullanılması, yatılı bölge okulları gibi uygulamalar sayılabilir.

Asimilasyon ve zorla kültürlenme yöntemlerinin önemli araçlarından biri zorunlu iskan ve yerinden etme dir. Cumhuriyet devrinde yaiana gizli "tehcir" ile geride kalan gayrimüslimler böylelikle göçe zorlanır. Hem asimilasyon hem zorla kültürlenme biçimlerini hayata geçirmek için başvuru en önemli meknizma ötekileştirme ve birbirlerine karşı konumlandırma. En tehlikeli durum da bu uygulamaların kamu vicdanında yargılanmaması ve destek görmesidir. Resmi söylemde ötekileştirilenin giderek kamu vicdanı tarafından sahiplenilmesi ve ötekiye karşı tutumların keskin biçimler almasıdır. Sistematik olarak sürdürülen ötekileştirme ardından düşmanlaştırma ve bunların sonucu olarak zorunlu göç de dahil olmak üzere ötekine ilişkin siyasetlere karşı duyarsızlaşma "öteki"nin nefes alacağı bir atmosfer bırakmamaya yönelik sistemli bir çabanın unsurlarıdır.

Bazı siyasal olaylar, bu haklılığı perçinlemek için ortalama insanın algı düzeyine uygun bir senaryo içinde kullanılmıştır. Örneğin ASALA'nın cinayetlerinden, halkın zihnine kazınmış "kötü Ermeni" imgesini beslemek ve 1915 olaylarını haklı göstermek için psikolojik bir unsur olarak faydalanılır. Tıpkı 1918'de Ermeni komitalarının yaptığı katliamların 1915 olaylarının nedeniymiş gibi gösterilmesi gibi... Güneydoğuda köyünden göçürülmüş köylülerin "bizi niye bunun yapıyorlar, biz Ermeni miyiz?" diye şikâyetlenmeleri bu imgenin kamu vicdanına nasıl hakkedildiğini açıkça göstermektedir. Bu şikâyetlenmenin tercümesi, "bu muameleyi Ermeni hakeder" yargısıdır. Bu yargının varlığı psikolojik savaşın başarısını göstermektedir. Ancak tarihin garip bir tecellisidir ki, bu kez aynı silah Kürtlere doğrultulmuştur. PKK'nin çatışmalarda öldürdüğü siviller ve çatışmalarda ölen askerler, PKK karşıtı havayı beslemek üzere bilinçli bir biçimde kullanılmıştır. Ancak PKK karşıtlığı, giderek bir Kürt karşıtlığına dönüşmüş, bazı Batı Anadolu kentlerinde çeşitli bahanelerle Kürt karşıtı küçük çaplı kalkışmalar yaşanmıştır. Artık buralarda Türk'ün "ötekisi" Kürttür. Bu Batı Anadolu kentlerinde belediye seçimlerini MHP'nin alması, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyayı sınırlayan kasaba ve kentlerde MHP'nin güçlenmesi de aynı olguya işaret eder.

Bu sistematik programın bir parçası da, uygulanan bölgesel politikaların eşitsizliği ve yoksulluğu daha da artırarak ekonomik nedeni yer değiştirmelerin teşvik edilmesidir. Marmara depreminde yaşanan can kayıplarının bir nedeni de tek merkezli bir cazibe alanının yaratılarak o bölgede nüfus yoğunluğunun artması ve yoğunlaşan bu nüfusun sağlıksız konutlarda birtınmaya zorlanmasıdır. Ekonomik

nedenlerle özellikle batı avrupaya göç etmek zorunda kalan Türkiyelilerin yaşadığı travmaları da bu çerçevede ele alabiliriz.

Sığınmacı ve mülteciler açısından mevcut yasaların çekinceleri, sorunun varlığına ilişkin bilgisizlik, bilgilendirmeme, kabul etmeme, uluslararası korumanın yetersizliği de Türkiyede yaşanan travmanın kaynağını oluşturmaktadır.

Travmanın Sonuçları

Zorunlu göç sonucunda ortaya çıkan travmanın sosyal, kültürel, psikolojik ve ekonomik sonuçlarından başta çocuklar, kadınlar ve gençler olmak üzere her yaş grubu etkilenmektedir. Zorunlu göç sonucunda bir yandan ekonomik yaşamın idame ettirilebilmesi öte yandan geri dönebilme umudunun taşınması sonucu aile parçalanmaları yaşanmaktadır.

Yer gösterilmeden boşluğa bırakılan insanlar sosyal destek açısından yoksun kalmakta, yalnızlaşmakta, yoksullaşmakta, güven duygusunu yitirmekte ve içe kapanmaktadır. Bunların sonucu olarak da insani onur duygusu ciddi bir biçimde zedelenmektedir.

Zorla göç ettirme ve bunun sonucu oluşan travma kendi başına bir insan hakları ihlali olmasının yanısıra, yaşam hakkı, yaşam alanını seçme özgürlüğü, çalışma hakkı, eğitim hakkı, sosyal güvenlik hakları, seçme seçilme hakkı mülkiyet hakkı gibi geniş bir haklar ve özgürlükler alanında bir dizi ihlalin ve kısıtlamanın da meydana geldiği bir dramatik süreçtir.

Sınırlar ötesi yaşanan göç sonucu oluşan travma ise hukuki olarak tanınmama, kabul görmeme, kimlik kaybı, minimum yaşam koşullarından mahrumiyet , yerleşik hayattan yoksunluk ve intibak sorunları ve geleceğin belirsizliği gibi varlık nedenini yitirmeye kadar giden bir süreç olarak karşımıza çıkıyor.

Ne Yapmalı?

Evrensel bilgi ve deneylerle daha sık ilişki kurmak, uluslararası dayanışmayı artırmak gereği vardır. Resmi söylemin ve müzakere tekelinin yerine Halk diplomasisini canlandırmak, bilgi eksikliğini gidermek, dezenformasyona itiraz etmek ve ötekileştirmeyi ortadan kaldıracak biçimde yeni bir kamu vicdanı yaratmak gerekliliği vardır.

Bunu oluştururken, resmileşmiş ve tabulaştırılmış, karşısındakini edilgenleştiren tarih ve toplum bilgisi yerine toplumu oluşturan bütün tarafların özgürce rol aldığı, tabularla mücadele eden, empatiyi güçlendiren yeni bir tarih ve toplum bilgisi en

önemli unsurdur. Bunu yaratılmasının zemini ise, korkutan susturan travma yaratan mevcut altyapının alternatifi olacak kendi iç hesaplaşmasını yapmış, ezberini bozmuş, hiyerarşik olmayan sivil, özgür ve yeni bir örgütlenme pratiğinin hayata geçirilmesidir.

Böylelikle insanların sadece kendi mağduriyetlerinden hareketle kurdukları dünya ve çevre algısı yerine yaşanmış her türlü mağduriyetle empati kurmasını sağlayacak, kendi için istediğini bir diğeri için de isteyebileceği bir dayanışma ortamı oluşacaktır. Bu çerçevede insanların kendi deneyimlerini biricikleştirmeleri ve mağduriyetle sayısal azlık/çokluk ilişkisi kurmaları ve giderek başkalarının mağduriyetlerini haklılaştıracak bir tarih anlayışına yönelmeleri önlenmiş olacaktır.

Bu anlamda atılacak ilk adım, ötekini tanımak, toplumun görmediğini görünür hale getirmek, yaşanması gereken yüzleşmelere zemin sağlamak için bilginin sansür edilmeden ve insanın dünya ile aracsız ilişki kuyrmasını sağlayabileceği bir biçimde üretilmesini, tartışılmasını, aktarılmasını ve kamuoyunun özgürce oluşmasını olanaklı kılacak süreçleri hayata geçirmektir. Bu da sivil toplumun ve onun unsurlarının gerçek görevidir.

Bütün bunların gerçekleşmesi bir güven ortamına bağlı olduğundan ötürü benzer travmaların bir daha tekrarlanmayacağına ilişkin garantinin sağlanmasının ardından mağduriyetlerin giderilmesi ve göçe maruz kalmış olanların sosyal psikolojik, ekonomik ve eğitsel ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir.

Bir önceki konferansın sonuçlarında anılan konularda devletin herhangi bir adım atmadığı bu konferansta da tesbit edildiğinden önceki sonuçlar ve talepler burada da teyit edilmiştir.

Zorunlu göç sorununun asli çözüm yolu geriye dönüşün önündeki engellerin kaldırılarak ve maddi zararları karşılanarak özgürleştirilmesi olamakla birlikte göçettirilenlerin yeni yaşam ortamlarını özgürce seçmesi ve oluşturulması esastır.

Hukuksal mekanizmaların işletilmesi gereği gözardı edilmemekle birlikte bunun yetmeyeceği ve sivil dayanışmanın, yeni tarih bilincinin ve karşılıklı anlama mekanizmalarının geliştirilmesinin gereği açıktır. Bu çerçevede zorunlu göç nedeniyle büyük kentlerde ortaya çıkan sosyal huzursuzluklar karşısında kamuoyunun ötekileştirme yoluyla tepki vermesini önleyecek şiddete ve militarist çözümlere cevaz veren vicdanı ortadan kaldıracak bilgilenme süreci acil bir ihtiyaç olarak önümüzde durmaktadır.

Acil ihtiyaçlardan biri de iskan mevzuatıdır. Özellikle 1934 tarihli 2510 sayılı iskan yasasının bütün ırkçı ve milliyetçi unsurlarıyla halen yürürlükte oluşu, göçe dayalı travmanın sürekliliğinin kaynağı ve sürdürücü ögesidir. Acilen kaldırılmalıdır.

3. OLAĞANDIŞI ÖLÜMLERİN TRAVMASIYLA İLGİLİ DENEYİMLER

Sorunun boyutları:

1. Türkiye olağandışı ölümlerin sıklıkla ve kitlesel biçimde yaşandığı bir ülkedir. Güneydoğu'da on beş yıl kadar süren silahlı çatışmanın kayıpları binlerle ifade edilmektedir. Son yirmi yılda Türkiye'den daha uzun süreli, geniş katımlı can kaybına yol açan açık grevinin yaşandığı bir ülke yoktur. Resmi illegal yapıların ve kendi iktidar mekanizmalarını oluşturmuş (gerek mafya gerek siyasi) organize yapıların gerçekleştirdiği yargısız infazlar, kayıplar hala gündemdedir. İşkence ve işkence altında ölüm ortadan kalkmış değildir. İnsan hakları savunucuları idamı da bir olağandışı ölüm olarak görmekteyler.

Olağandışı ölümlerin yaygınlığı, yaşam hakkıyla ilgili güvencenin yokluğu anlamına gelir. Ayrıca, özellikle Güneydoğu'da bir dizi sosyal etkene ve krize bağlı intiharların arttığı gözlenmektedir.

2. Yakınlarını olağandışı ölümlerle yitiren acılı, yaşlı insanlar, kendini anlatma olanağından geniş ölçüde yoksundur. Adlarına konuşanlar, çoğunlukla onların sesini bastırabilmekte ya da çarpıtılabilmektedirler. Ölümü yücelten değerlerin yaygınlığı ve mistifikasyonu, insan haklarına duyarlı bir yas emeğini değil, acıları süregenleştirici bir anlayışı teşvik etmektedir.

3. Travmayla başetmede, toplumsal cinsiyete bağlı belirgin bir eşitsizlik vardır. Kayıp yakını kadınların kendilerini ifade güçleri, buna bağlı olarak travmayla başetme güçleri düşüktür. Kadınların sosyal konumunun onların izolasyonunu artması yanında, kadınları matemın asıl sorumlusu ve tşyıcısı olarak görülmeleri, bu travmayı aşmalarının önünde büyük bir engel olarak dikilmektedir.

4. Olağandışı ölümlere ve bunların travmasına karşı toplum derin bir tepkisizlik içinde görünmektedir. Travmatik yaşantıların ardarda gelmesi, çeşitliliği ve sürekliliği toplumun kendisini ve geçmişi sorgulamasını güçleştirmektedir. Aile ilişkilerinde ve sosyal hayatta yerleşik şiddet, tepkisizliği pekiştiricidir. Hemen her mağdur grubunun öteki mağdur gruplarının matemine büyük ölçüde politik kmlıklere bağlı uzaklığı, yine travmayla başetme koşullarını ağırlaştırmaktadır.

5. Büyük ölçüde devletin yönlendirme ve dezenformasyonuna tabi olan hakim ve yaygın medya, ölüm pornografisine ve skandallaştırıcı sunumlara yatkınlığıyla, sözkonusu tepkisizliğin duyarsızlığa ve kanıksamaya dönüşmesinde önemli bir etkindir.

Çözüm Ararken...

1. Kuşkusuz temelden çözüm, olağandışı ölümlere yolaçan etkenlerin ortadan kaldırılmasıdır. Esasen hedeflenmesi gereken budur.

Ne var ki, kısa vadede temelli bir çözüme dair iyimser beklentilerin yokluğu, travmayla başetmeye ciddi bir enerji ayırma gereğini ortaya çıkarmaktadır. Kaldı ki sözkonusu etkenler ortadan kalksa bile, baskıcı otoriter ortamın travmatize ettiği geniş bir nüfusun varlığı ve bunun uzun dönemli sonuçları, travmanın etkileriyle mücadeleyi bir toplumsal sorumluluk haline getirmektedir.

2. Olağandışı ölümlerin yolaçtığı travmaların etkilerini hafifletmede, bağımsız sivil toplum kuruluşlarının ve insan hakları örgütlerinin normlarını netleştirmeleri ve düşünsel bağımsızlıklarını geliştirmeleri ve toplum gündemine alternatif çözüm önerileri getirmeleri gereği, bu sorun bağlamında da kendini duyurmaktadır.

3. Olağandışı ölümlerin yolaçtığı travmaların dile getirilmesi, adının konması, sorunun üzerine girmekte atılacak ilk adımdır. İnsan hakları savunucuları bunu teşvik ederken, paylaşayı sağlayıcı, mağdurların özgüven ve özdeğer duygusunu geliştirici, öte yandan öfkeyi ve çaresizliği büyütmeyen, kanıksamaya yol açmayan bir tutumu ve dili geliştirmeli, farklı kanallardan ifade yollarına yönelmelidirler. Bu konularda zaten duyarlı olan kesimlerin dışındaki kamuoyuna, onların duyarlılığını geliştirme yeteneği olan bir dil ve tutumla hitap etmeyi başarmak önemlidir.

4. Yakını kaybetmeye bağlı travmayla başetmede kadınlar özel sorunlarla yüzüzedir. Kadını annelik işlevine indirirgeyerek yücelten söylemler, onların gerçek sorunlarının yansıtılmasını güçleştirmekte, onları sessizleştirmekte, görünmezleştirmektedir. Bu, öncelikli bir problem alanı olarak alınmalı, kadınların sesini güçlendirmeye çalışan çevrelerle bu konuda mutlaka işbirliğine gidilmelidir.

5. Olağandışı ölümlerin yolaçtığı travmalara tanıklık ve mağdurların travmayla başetmelerine destek çabası, insan hakları gönüllülerini de travmatize eden bir süreçtir. İnsan haklarıyla ilgili kuruluşların, avukatların, akademi içinden ve dışından araştırmacıların da yüzüze olduğu bu baskıyı ve travmatizasyonu, ölüm oruçları olayında, devlet-muhafız siyasi örgütler ve eylemci yakınları arasında sıkışan hekimler özellikle ağır biçimde yaşamışlardır. Deneyimler, mağdurlarla ilişkiyi ve dayanışmayı "profesyonel" diyebileceğimiz bir mesafeyi koruyarak yürütmenin,

insan hakları gönüllüleri kadar mağdur gruplarının da yararına olduğuna işaret etmektedir.

6. Bu bakımdan ve travmayla başatmenin özel zorluklarını gözönüne alarak, insan hakları gönüllülerinin bu konuda özel bir eğitim görmesi gerekliliği saptanmıştır.

7. Duyarlılığı yaygınlaştırmak bakımından medyada yer bulmak, geri durulmaması gereken bir çabadır. Fakat bu çaba, herşeyin odağına alınarak özellikle yüzüze ilişki mecralarının ihmaline yol açmamalıdır.

8. "Büyük" ve politik yüklü olmayan, "basit", "sıradan" kabul edilen insan hakları ihlallerine duyarlı ve tepkili olmanın, ihmal edilmez bir temel olduğu, vurgulanmıştır.

9. Dindar hassasiyetlerin, sabır, metanet telkin eden yaniyla, yakınlarını kaybedenlerin travmayla başatmesini bir çok durumda kolaylaştırıcı olduğu söylenmiştir. Öte yandan dinen gerekliliğine inanılan sabrın, travmanın sebepleriyle, sorumlularıyla yüzleşmede, hesaplama engeli oluşturup oluşturmadığı tartışılmıştır. Birçok mağdurun bu konuda duygusal ve manevi sıkıntılar yaşadığına dikkat çekilmiştir. İnsan hakları duyarlılığı açısından, dini hassasiyet ve referanslar çerçevesinde, kaderi sorgulamak ile devleti ve hükümet politikalarını sorgulamak arasındaki farkı vurgulamanın önemli olduğu belirtilmiştir.

10. Profesyonel katkılardan söz ederken, psiko-sosyal desteğin, danışmanın yaygınlaştırılması, bunun bir sosyal hak olarak talep edilmesi, bu konudaki caydırıcı önyargılarla mücadele gereği üzerinde durulmuştur.

11. Olağandışı ölüm/öldürüm vakalarının hukuksal izlemesinin, sorumluların teşhirinin ve cezalandırılmasının siyasal yararı açık olduğu gibi, mağdurlara olumlu etkisi ve toplumun geçmişiyle, kendisiyle hesaplaşması için zemin hazırlayıcı etkisi de unutulmamalıdır. Hukuksal mücadele ve bunun sonuçlarından kamuoyunun sürekli haberdar kılınması, travmayla başatmede esaslı bir gedik oluşturan adalet duygusu yokluğunun giderilmesi için şarttır. Hukuksal izleme yolları teşvik edilmeli, hatta bizzat örgütlenmelidir.

12. Uluslararası deneyim paylaşımı ve dayanışma ilişkileri geliştirilmelidir. Bugüne kadar daha çok güç ve dayanışma kaynağı olan Batılı insan hakları örgütleri yanında, sorunların benzeştiği Doğu, Güney ve özellikle Ortadoğu ülkelerinin insan hakları savunucularıyla da ilişki aranmalıdır.

Ölüm oruçlarının gündemden düşmesi, bu sorunun ortadan kalkması anlamına gelmektedir ve bu konunun üstünün örtülmesi, olağandışı ölümlere ve bunların yolaçtığı travmalara duyarsızlığın çıplak bir ifadesi olmaktadır. Başlıbaşına travmatize edici bir uygulama olan tecrite karşı tepki olarak yürütülen ölüm oruçlarında daha fazla can kaybı yaşanmaması için, tarafları ve kamuoyunu, çözüm yollarını zorlamaya çağırıyoruz.

4. BASKICI REJİMLERİN TASFİYESİ

Travmatik olaylar, olağan yaşantının dışında, kendimizi aşağılanmış, çaresiz ve korku içinde hissetmemize yol açan yaşantılardır. Bireyler gibi toplumlar da travmatize olabilir. Toplumsal travmalar, özellikle süreklilik gösteriyorsa, toplumsal kimliği derinden etkiler. Toplum, çözümlenmemiş travmatik olayların varlığında, kendi öyküsünü, tarihini yazmakta zorlanır. Farklı toplumsal kesimlerin benimseyip kabullenebileceği, kendilerini farklılıklarıyla içinde bulabilecekleri bir toplum tasarımı; ancak geçmiş travmalarla yüzleşilerek/hesaplaşarak kurulabilir. Yüzleşem/hesaplaşma yaşanmazsa, travmatik olayların toplumsal bellekte bıraktığı izler, uzak geçmişe ait olsalar dahi, tazeliklerini korurlar. Yüzleşilmeyen/hesaplaşmayan travmatik yaşantıların duygusal yüklerinden, ruhsal yaralarından arınmak imkansızdır. Geçmiş travmalara takılıp kalmak, saplanmak da diyebileceğimiz bu durum, toplumların katılımcı, barışçı, demokratik bir toplumsal düzen ve siyasal yapı inşa etmelerini ve gelecekle ilgili ortak umutlar beslemelerini engeller. Ayrıca toplumsal belleğimize yerleşen travmatik anılar kuşaktan kuşağa geçerek, gelecek kuşakların barış içinde bir arada yaşamalarının önünde de bir engel oluşturur.

Travmatik olaylar, özellikle korku ve güvensizlik duygularına yol açarlar. Bugünkü toplumsal ruh halimizi tanımlayacak temel duyguların korku ve güvensizlik olması nedensiz değildir. Toplumun her kesimini saran bu duygular; edilgenlik, duyarsızlık, tepkisizlik, sinme gibi neredeyse ortak toplumsal özelliklerimiz haline gelen tutumların başlıca nedenidir.

Bu çerçevede "toplumsal travma" terimi, bir takım uygulamaların ve olayların toplumun belli kesimlerinde veya tümünde yarattığı etkiyi anlama ve açıklamada başvurulabilecek verimli bir metafor olarak çıkar karşımıza. Türkiye toplumu da, travma metaforuyla tanımlanabilecek pek çok olay yaşamış ve yaşamakta olan bir toplumdur. Bu travmalar, tanık olunan, bizzat yaşanan ve devralınan travmalar şeklinde çeşitlendirilebilir.

Türkiye'nin 19. yy sonlarına doğru başlayan modernleşme sürecinin çoğu aşamaları, travmalara yol açan bir serüven olmuştur. Bu modernleşme süreci, esas itibariyle demokratikleşme boyutu eksik bir kalkınmacı modernleşme zemininde "ulus-devlet" yaratma süreci, daha doğrusu "ulusun devleti"nin değil "devletin ulusu"nun yaratılma süreci olarak yaşanmıştır. Modernleşmenin yapısal olarak içinde taşınması gereken bir nitelik olan demokratikleşme, bu süreçte bir engel ve hatta zaaf olarak algılanmıştır. Bunun sonucunda Cumhuriyet'in kuruluş döneminin koşullarını ve korkularını kendi zihninde ebedileştiren, sürekli iç ve dış düşman vehmeden bir paranoyayı kendi varoluş koşulu haline getiren bir devlet modeli ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet'in toplumu modernleştirme tarzının kendisi de toplumsal travmaya yol açmıştır. Bu tarzın yarattığı sonuçlardan biri ve en önemlisi otoriter ve yer yer totaliter bir devlet zihniyetinin kurumsallaşması ve buna uygun bir kanunlar rejiminin tesisidir. Bu tutum, aslında, modernleşmenin amacı sayılabilecek; hak ve özgürlüklerinin, sorumluluklarının bilincinde bir "yurttaşlar toplumu" oluşmasını engellemiş; devletin ezici ve her an her konuda müdahaleye hazır gücü altında sinmiş, özgüveni zedelenmiş, tebaa konumundan fiilen çıkamamış ve çıkması da istenmeyen bir toplum durumuna yol açmıştır. Bu durum, toplumun siyasal kültür ve devlet algısında zaten varolan olumsuz unsurları da pekiştirmiştir.

Türkiye'de toplumun bu denli travmatize oluşunda başlıca rolü devletin oynadığı, yani bu süreçte en önemli aktörün devlet olduğu açıktır. Muhalefete, kültürel çoğulculuğa (etnik, inanç, mezhep ve dil farklılıkları gibi) imkan tanımayan, özcü, tekçi, homojenleştirici ve hatta yer yer ve zaman zaman ırkçılığa kadar varan bir milliyetçilik anlayışı da toplumu travmatize başlıca faktörlerdendir. Kalıcı ve kurumsal yapılar da bu devlet ve millet anlayışı temelinde şekillenmiştir.

Türkiye toplumundaki travmaların bir diğer önemli kaynağı ise, "kurucu laiklik" diyebileceğimiz anlayıştır. Bu anlayış, dinin devletten ayrılmasını değil -diyanet kurumu üzerinden- devletin bir aracı haline getirilmesini, kullanılmasını öngörmektedir. Devlete dinin "doğru" tarif ve yorumunu yapma, gözetme ve öğretme yetkisini veren bu anlayış, bu haliyle kendi tanımladığı resmi bir sünni islam yorumuna aykırı bulduğu dini tutum ve mezhepleri dışlayabilmekte, onları kendi koyduğu kurallara uymaya zorlayabilmektedir.

Bu ayaklar üzerine oturtulan baskıcı rejim, geleneksel militer değerleri devletin inşa etmek istediği toplumun kimlik tasarımı da eksenine yerleştirmiştir. Bu vakıa, hem kurum olarak ordunun olağandışı bir siyasal ağırlık ve işleve sahip olduğu bir devlet ve siyaset düzenine; hem de yer yer militarizme varan devlet pratiklerinin yadırganmadığı bir zihniyet tarzının kalıcılığınca yol açmıştır.

Ataerkil cinsiyetçilik de, hem besin kaynağı hem de pekişmiş sonucu olmuştur. Milli eğitim, bu devletçi, milliyetçi, militarist ve ataerkil cinsiyetçi değerlerin toplumsallaştırılmasını ve böylece içselleştirilmesini sağlayacak bir aygıt olarak kurulmuş ve işletilmiştir.

Bu yapı, hukuk devletin usuli ilke ve mekanizmalarının asgari gereklerini bile karşılamaktan uzak bir niteliğe sahiptir. Bu durum, toplumsal ve siyasal sorunların çözümünde şiddeti/zoru rejimin temel refleksi haline getirmiştir.

Çalışma grubunda, Türkiye toplumunun yaşadığı başlıca travmatik olayların bir dökümünü yapma önerisi üzerine şöyle bir tablo elde edilmiştir: 19. yy. sonundan itibaren etnik temizliğe kadar varan olaylar belli kategoriler altında düşünülmüş ve bunlar, (a) etnik köken ve kimlik sorunu bakımından türk sorunu, ermeni sorunu, değişim ve göçürtmelere maruz kalan diğer gruplarla ilgili sorunlar ve kürt sorunu; (b) muhalif siyasi görüş ve hareketlere karşı uygulanan baskı ve şiddetten doğan travmalar; (c) dış politikalarla ilgili travmalar; (d) son ve yaygın örneği başörtüsü olan din ve inançla ilgili travmalar. Bu tablo okunurken, öncelikle travmayla temel toplumsal, siyasal sorunların kolayca birbirine karıştırıldığı, bunun da travmanın etkilerinin özneliği çerçevesinde bir ölçüde açıklanabileceği gözönüne alınmalıdır ve ayrıca bu tabloya başka travmaların da eklenebileceği hatırd tutulmalıdır.

Travmayla başedebilmenin, travmanın toplumsal ve siyasal etkilerinden kurtulabilmenin ilk ve en önemli adımı; travmanın öyküsünü yazmak, bunun için de travmatik yaşantı ve olaylarla yüzleşmek ve hesaplaşmaktır. Ağır bir insanlık suçuyla ve/veya ağır insan hakları ihlallerinden oluşan kabarık bir suç dosyasıyla yüklü bir geçmişe sahip bir toplumun geçmişiyile yüzleşmeden ve hesaplaşmadan "demokratik siyasal kültüre dayalı toplumsal barış"ı kurması ve yerleşmesi mümkün görünmemektedir. Bu hesaplaşmanın tarzı, her bir toplumun tarihsel ve güncel özgüllüklerine göre farklılıklar gösterir; ancak benzer olayları yaşamış toplumların deneyimleri de, asla göz ardı edilmemesi gereken önemli ve verimli bir kaynak oluşturur.

Geçmişle hesaplaşmanın tarzı ve akışı üzerinde düşünürken ihmal edilmemesi gereken bir husus da, çeşitli toplumsal kesim ve aktörlerin travmadan etkilenme şeklinin farklı olacağı gerçeğidir. Bu açıdan kabaca dörtlü bir gruplandırma yapmak mümkündür:

- travmanın bireysel mağdurları
- travmanın doğrudan kolektif mağdurları
- travmanın dolaylı kolektif mağdurları
- travmatik olayların ve deneyimlerin aktörleri

Bu gruplardan her birinin travmatize geçmişle hesaplaşmada farklı yöntem ve araçlar kullanabilecekleri, hatta kullanmak zorunda oldukları açıktır. Burada önemle ve özenle vurgulanması gereken nokta; bu grupların çeşitli travmatik olaylarda içiçe geçebileceğidir. Travmanın doğrudan kollektif mağduru olan toplumsal grup ya da kesimlerin, kendi içlerinde bu tepeden gelen travmanın dışında, aktörü kendilerinin olduğu başka travma deneyimleri yaşamaları ender rastlanan bir durum değildir. Yüzleşmeden ve hesaplaşmadan beklenen sonuçlara ulaşabilmek için, bu türlü grup veya kesimlerin de kendi kendileriyle yüzleşmesi/hesaplaşması gerekir.

Öte yandan, uluslararası deneyimler, geçmişle hesaplaşmanın esas itibariyle iki boyutlu olabileceğini ve ayrı ayrı ya da eşzamanlı olarak iki düzlemde yürütülebileceğini göstermektedir: siyasal-kültürel ve kurumsal.

Gerek bilimsel çalışmalar, gerekse diğer toplumların deneyimleri, siyasal-kültürel hesaplaşma sürecinin başlıca kilometre taşlarının "itiraf", "özür" ve "telafi" olduğunu ve bu sürecinin geçici son durak olarak gerçek bir başışlamaya varabileceğini öğretmektedir. Böyle işleyen bir yüzleşme ve hesaplaşma süreci, geleceğe kin ve intikam duygularının devredilmesini önemli ölçüde engelleyecek ve böylece geleceğin barışçı inşası konusunda önemli bir arınma sağlayacaktır.

Kurumsal hesaplaşmada ise, "yargılama" kavramı öne çıkar. Yargılama kavramının en geniş anlamda aldığımızda, Latin Amerikada'ki "dönüşüm süreci" ve Güney Afrika'daki "büyük dönüşüm"le birlikte geçmişle hesaplaşma literatürüne "hakikat komisyonları" adı altında eklenen yeni kurumsal boyutu da bu çerçeveye dahil edebiliriz. Dolayısıyla cezalandırmayı, "yargılama"da yegane amaç olarak görmeyen bir hesaplaşma anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Kuşkusuz cezalandırma hedefini bütünüyle göz ardı etmeyi, talileştirmeyi öngörmek demek değildir bu; yargılama süreçlerinin çok boyutluğuna dikkat çekmek ve diğer boyutlardan türetililebek katkıları önemsemeyi vurgulamaktır daha çok. Kurumsal mekanizmalar, geçmişle hesaplaşma sürecinin en önemli kaynaklarını oluşturacak tanıklıkların, yaşanmışlıkların ve itiraafın yer alacağı arşivleri oluşturmayı sağlayan, dolayısıyla toplumsal belleği katda geçiren en önemli araçlardır. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin belli bir süre Türkiye'de yaptığı "olgu saptama duruşmaları"nın tutanakları, Kürt sorunuyla bağlantılı toplumsal travmayla hesaplaşmada çok değerli bir kaynağın oluşmasını sağlamıştır. Bu açıdan gerek ulusal, gerekse uluslararası yargı veya inceleme kurumlarının tek tek olaylarda işletilmesi yoluna gitmek, hesaplaşma sürecine önemli bir katkı oluşturur.

Travmayla başetme ve geçmişle hesaplaşma bakımından "güvenli ortam"ın önemi, konuyla ilgili bütün inceleme ve tartışmalarda vurgulanır. Toplumsal travmalar sözkonusu olduğunda "güvenli ortam"ı, demokratik ve özgürlükçü siyasal

yapı olarak anlamak gerekir. Dolayısıyla insan haklarına dayalı demokratik bir toplum ve devlet projesi, geçmişle hesaplaşmanın hem şartı hem de hedefi durumundadır. Hesaplaşmayı, demokratikleşmenin sonuna ertelemek mümkün olmadığı gibi; demokratikleşmeyi hesaplaşma sürecinin sonunda kendiliğinden oluşacak bir sonuç gibi görmek de doğru değildir. Her iki süreç, birbiriyile ilintili ve eşzamanlı yürümek zorundadır.

Çalışma grubumuz, devletin bu yöndeki talep ve eğilimlerine cevap verme irade ve niyetinde olmadığını, hak ve özgürlüklerin genişletilmesi, işkence gibi pratiklerin ortadan kaldırılması konusunda tersi bir pratiği ısrarla sürdürdüğünü, taraf olduğu uluslararası sözleşmelere ve verdiği sözlere uyan bir tutum izlemediğini esef ve endişeyle belirtir.

Devlet bu tutumunu, Kürt sorununa ilişkin olarak da sürdürmektedir. Bir süredir yaşanan "çatışmasızlık" ortamının sunduğu olanakları değerlendirme, soruna kalıcı, onurlu ve demokratik bir çözüm bulma konusunda olumlu hiçbir şey yapmamıştır ve yapacak gibi de görünmemektedir. Bu durum, Türkiye toplumunun bizatihi inisiyatif ve sorumluluk yüklenmesi gereğini daha da açık ve önemli hale getirmektedir. O nedenle, bugün Türkiye'de başta sendikalar, mesleki örgütler, üniversite ve medya olmak üzere tüm sivil kuruluş ve örgütlerin gerek Kürt sorununa ve gerekse travmatik hale gelen "laiklik sorunu"na ilişkin uyar, onurlu ve demokratik bir çözüm zemini ve perspektifi oluşturmak için inisiyatif almaları hayati bir zorunluluk ve sorumluluk olarak önümüzdedir.

Unutulmamalıdır ki, baskıcı rejimi sorgulamamanın, onaylamanın ve desteklemenin kendisi de travmatize edici bir toplumsal yaşantıdır. Korkuya dayalı güç tapınması, güçle özdeşleşme gibi toplumsal sendromlar, bu travma türüyle doğrudan bağlantılıdır.

Bu denli travmatize olmuş bir toplum, travmadan kurtuluş sorununu, kendini sağlıklı bir biçimde yeniden inşa etme projesinin temel unsuru olarak görmek zorundadır.

GÖZALTINDA CİNSEL TACİZ VE TECAVÜZE KARŞI HUKUKİ YARDIM BÜROSU

Fatma KARAKAŞ

Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu, 1997 yılının Temmuz ayında yapılan bir basın toplantısıyla çalışmaya başladı. Merkezi İstanbul'da olmak üzere 4 kadın avukat tarafından yapılandırıldı.

Büro olarak bir yandan bir sivil toplum örgütü gibi geniş alanlara, geniş organizasyonlarla ulaşmaya çalışırken, öte yandan bir hukuk bürosu olmanın gerektirdiği disiplin ve merkezियeti yitirmemeye özen gösterdik. Devletin sorumluluğunun doğrudan doğruya söz konusu edilebildiği işkence ve benzeri uygulamalar sırasında yaşanan cinsel şiddet konusunda çalışmak iç ve dış kamuoyunda yoğun ilgi uyandırdı. Hatta büromuzu ziyaret edenlerin çoğunluğunun yurtdışından gelenlerden oluştuğunu açıklamak abartı olmaz.

Büronun çalışma amacı; “gözaltında, köy baskınlarında, ev aramalarında veya savaş bölgesinde, asker, polis ve korucular tarafından, devletin doğrudan veya dolaylı sorumluluğunu doğuracak biçimde, cinsel şiddete veya cinsel işkenceye maruz kalmış kadınlara ücretsiz hukuksal destek sunmak” biçiminde açıklandı. Çalışmaların ilerlemesi ile birlikte yeni ihtiyaçlar doğrultusunda, yeni misyonlar eklenmekle birlikte, başlangıçtaki amaç doğrultusunda çalışmaya devam edilmektedir. Büronun temel ilgi alanı olarak seçtiği kadına dönük cinsel işkence alanında çalışan başkaca kurum bulunmamaktadır. Türkiye'nin işkence pratiğinde çoğu zaman cinselliğin bir işkence yöntemi olarak kullanıldığını ve münferit işkence davalarında sorunların dile getirildiğini biliyoruz. Tüm bu deneyimlerden yararlanmakla birlikte, kurumsal anlamda bir deneyimin olmayışının sıkıntısını çektiğimizi belirtmek isteriz.

Çalışma alanımız kadınlar ile sınırlı olmakla birlikte, başvuru kadınların etnik kimliğinin, adli ya da siyasal nedenlerle gözaltına alınmış olmasının ve halen yurtdışında veya yurtiçinde bulunmasının belirleyici bir yönü yoktur. Nitekim çeşitli tarihlerde yaptığımız açıklamalarda sunduğumuz sayısal veriler bu yöndedir. 20 yılı aşkın bir süre boyunca fiili savaş yaşayan Kürt illerinden yapılan başvuruların rengi ne yazık ki biraz daha koyu. Gerçekten de, savaşın ve savaşan insanların acımasızlığı sonucu militan ya da sivil Kürt kadınlarının yaşadıkları, Bosna-Hersek deneyiminden daha iç açıcı değildir. Şırnak'ın Silopi ilçesinde gözaltına alınan, ancak bir ay boyunca devletin özel timleri tarafından kendisine tecavüz edilen, daha sonra savcılığa sevk edilen mağdurumuz bu acı deneyimlere bir örnektir.

Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu çalışma yaşamına başlamasının ilk yılında, İstanbul'da uluslararası bir seminere ev sahipliği yaptı. Çalışma bilahare “Kadına Yönelik Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet Uluslararası Seminer Notları” adı ile kitap olarak yayımlandı. Burada yer alan sonuç bildirgesinde de belirtilti olduğu üzere, cinsel şiddet ve onun alt başlıkları olan, taciz ve tecavüz kavramları tanımlandı. Buna göre cinsel şiddet; güçlü olanın, o anda kendisinden daha güçsüz bulunanın bedensel ve ruhsal bütünlüğüne ve cinsel kimliğine karşı, onun iradesi dışındaki her türlü fiildir. Tecavüz ise; cinsel şiddetin en ağır biçimidir. Büromuz çalışmalarında bu tanımları esas aldı ve örneğin Türk Ceza Yasası'na ırza geçmeye ilişkin maddesini, “meni akitacak biçimde erkek organının vaginaya duhulü” olarak yorumlayan Yargıtay görüşüne katılmadığını açıkladı. Büromuza yapılan başvuruların önemli bir kısmının “coplu tecavüz” mağdurlarından oluştuğunu da eklersek, tanımlarda yeniliklere ne kadar ihtiyaç duyduğumuz daha iyi anlaşılır. Yürüttüğümüz tüm davalarda bu görüşümüzü savunmaktayız.

Yaşanan şiddetin ispat edilememesi dünyanın her yerinde, cinsel şiddete maruz kalan kadınların en önemli sorunudur. Çalışmaya başlarken aşılacak üzere önümüze koyduğumuz bu sorun, gerçekten çoğu zaman çaresiz kalmamıza yol açtı. Türkiye'de özellikle Devlete doğrudan bağlı olan Adli Tıp Kurumu Hekimlerinin işkence sırasında meydana gelen arazları raporlandırmakta ne kadar isteksiz davrandıklarını biliyoruz. Çoğu zaman hiçbir iz bırakmayan, fiziksel muayene ile anlaşılmayı bir kenara bırakın, en yakın insanlara anlatılamayacak denli ağır ruhsal travma yaratan cinsel işkence uygulamasının belgelenmesi neredeyse bir hayaldi.

Türkiye'nin gerçeği karşısında yapılması gerekenin, başka ülkelerde de uygulama alanı bulan “psikolojik rapor ile kanıtlama” yoluna gitmek olduğuna karar verildi. Yargıçlar ve Cumhuriyet Savcıları ilk zamanlarda taleplerimizi dikkate almayı bırakın komik dahi buldular. Fakat sonuçta bugün “psikolojik rapor” hukuk camiasının gündemindedir. Gözaltında her türlü işkence ve cinsel şiddete mağdur

bırakılan kadına, aradan zaman geçse de, suç duyurusunda bulunma ve yakınmasını kanıtlanma olanağı veren uygulama pek çok davada sonuç alıcı oldu. İskenderun'da tacize ve coplu tecavüze maruz liseli kızlar taleplerimizin kabul edilmesi sonucu, halen İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi'nde tedavi edilmektedirler. Zeynep Avcı, Leman Çelıklarslan, Asiye Güzel Zeybek, K.Ö., Güneş Baltaş ve daha pek çoğu halen tedavi görmekte ve alınan raporlar ile dosyalar canlandırılmaktadır.

Yukarıda açıkladığımız üzere, büromuz bu alanda ilk olmanın tüm dezavantajlarını yaşamak zorunda kalmaktadır. Gerçekten de, cinsel şiddetin tanımlanması konusunda yasaların ve hukukçuların eksik kalışı bir yana, mağdurların da son derece dar bir bakış açısına sahip olduğunu gördük. Yaşadığımız toplumun erkek egemen söyleminin de etkisi ile, kadının her türlü şiddeti olduğu gibi cinsel şiddeti de içselleştirdiğini görmekteyiz. Öyle ki, çoğu mağdur kadın yaşadığının cinsel şiddet olduğunun dahi farkında değildir. Cinsel şiddeti tespit etmemizi baştan olanaksız kılan bu olguyu araştırmaya karar vermek de tümüyle bir ihtiyaçtan doğdu. Büromuz 4 sorudan oluşan kısa bir anket çalışması yaptı ve gözüne alınma riski taşıyan potansiyel mağdur kategorisinde gördüğü kadınlara ulaşarak bu soruları onlara yöneltti. Sonuç umduğumuzdan da kötüydü. Kadınlar cinsel işkenceyi diğer işkence yöntemlerinden ayırmakta ve devletin sorumluluğunu tanımlamak konusunda son derece yetersiz idiler.

Büromuzun temel işlevi hukuksal destek sunmak olmakla birlikte, kendiliğinden oluşan arşiv ile birlikte, konuya özgü çalışan pek çok kişinin dokümantasyon kaynağı olması bizi gerçekten sevindirmektedir. Yurt içinden ve dışından gerek sayısal verilerden gerekse yaptığımız diğer çalışmalardan yararlanmak üzere sık başvuru almaktayız. Genel olarak kadın sorunları konusunda kaynakların yetersiz oluşu büromuzun arşiv oluşturmak yönündeki sorumluluğunu arttırmıştır.

Üç yılı aşan çalışma deneyiminin yaşanan güçlükleri giderek azalttığını belirtelim. Literatüre devletin sorumluluğunu doğuracak biçimde meydana getirilen cinsel şiddet/cinsel işkence terimlerinin girmesi başlı başına bir gelişme sayılmalıdır. Öte yandan Türkiye'nin Kürt illerinde yaşanan savaşta, kadınlara karşı azımsanmayacak denli suç işlediğini artık biliyoruz. Mağdur kadınlar başvuruda bulunarak, yaşadıkları acı deneyimleri paylaşarak yaşama yeniden sarılmakta ve hakkını aramaktadır. Suç duyurusunda bulunma ve davasını takip etme cesaretini şimdilik kendisinde bulamayanlar, kullanacakları böyle bir hakkı olduğunu giderek daha çok bilmekte.

Yaptığımız suç duyurularının pek çoğu incelenmeden ve mağdur kadının veya fail olarak gösterdiğimiz kişilerin ifadesi dahi alınmadan takipsizlik kararı ile sonuçlandırılmakta. Artık buna şaşırıyoruz, çünkü yaptığımız araştırma, hukukçu olan savcı ve hakimlerin, ne yazık ki cinsel şiddeti örtbas etmek için çabaladığını

gösterdi. Gerçekten de, inanılmaz bir oyun içinde çalışan devlet aygıtının bir noktasında yer alanlar kendilerine verilen yetkiler çerçevesinde kadına işkence yaparken, cinselliğini sömürürken, bir başka noktanın yaşanan ihlalin faillerini korumaya çalıştığını görüyoruz. İnanılmaz gibi gelebilir ama dosyalarımızın çoğu yıllarca hiçbir araştırma yapılmaksızın savcılıklarda bekletilmekte ve ardından takipsizlik ile sonuçlandırılmaktadır.

Projemizin son dönemlerde giderek daha şiddetli yaşadığı bir sorun da bize başvuran ve davasını takip eden kadınlara karşı polisin geliştirdiği husumettir. Gerçekten binbir güçlük ve hesaplaşmanın sonunda davasını takip etme kararı alan kadınların ve giderek onların yakınlarının yaşamını çekilmez hale getiren ve neredeyse “size burada rahat yok” diyen anlayışın doğurduğu sorunlar ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu türden sorunlar ile karşı karşıya kaldığımızda, TBMM İnsan Hakları Komisyonu üyesi milletvekillerini aramak da içinde olmak tüm yollara başvurduğumuz. Yine Uluslararası Af Örgütü’ne bildirmekte, mahallin savcılıkları ile görüşmekteyiz. Son olarak Diyarbakır’da bir komiserin tecavüzüne ve ağır işkencelere maruz kalan S.Ö. isimdeki mağdurumuzun suç duyurusunda bulunmasından polisler hakkında Ağır Ceza Mahkemesinde dava açılmasından sonra, kendisine yönelik ciddi bir baskı başgösterdi. Müvekkilin evine neredeyse her hafta polis gelmekte, ev araması yapmaya kalkışmakta, basit bahanelerle çocuklarını gözaltına almakta ve hırpalamaktadır. Son olarak müvekkilin 12 yaşındaki oğlu Cigerxun gittiği ilkokulun sıralarından polislerce gözaltına alınmış ve akşama kadar tutulmuş, bu sırada dövülmüştür. Çocuğa polislerce, “annen kimlerle görüşüyor, size evde ne dersler veriyor” biçiminde sorular sorulmuştur. Mağdurun yaşadıkları konusunda gerekli hukuksal girişimlerde bulunulmuş ve İnsan Hakları Örgütlerine konu hakkında bilgi verilmiştir.

Projemize başvuran kadınlardan bir kısmı yaşadıkları travmayı atlatabilmek ve yeni bir yaşama başlamak umuduyla yurtdışına çıkmaktadır. Gerçekten de sayılarının beklediğimizden de yüksek olduğunu giderek gördüğümüz bu kadınlar için projemizin Berlin’de bir irtibat bürosu yapılandırılmış ve bu büronun 24 Ağustos 2001 tarihinde Berlin’deki merkezinde açılışı yapılmıştır. Halen bu büroda 3 kadın avukat çalışmaktadır.

Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu’na bugüne kadar 142’si Türkiye’den ve 3’ü Almanya’dan olmak üzere 145 kadın başvurmuştur. Bu kadınların yarısına yakın kısmının tecavüze uğramış kadınlardan oluştuğunu belirtmek isterim. Mağdur kadınların büyük bölümü yaşadıkları şiddeti ilk defa proje çalışmalarına anlatmaktadır. Paylaşmak elbet güzel, yüklerinin hafiflediğini görmek, ama bunun omuzlarımıza yüklediği ağırlığın da farkındayız kuşkusuz.

UNUTMAK, BİLMEZDEN GELMEK...

Kaan ARSLANOĞLU

“İşkence ve İnsanlık dışı Muamele Deneyimi” konulu atelye çalışmasının bana gönderilen çağrı yazısında, “özellikle işkencenin toplumsal etkilerinin sadece psikiyatrik değil, yazar-edebiyatçı gözüyle değerlendirilmesi bağlamında katkıda bulunacağımızı düşünüyoruz” deniyordu. İlk, olguyu “özellikle” yazar-edebiyatçı gözüyle nasıl ele alacağım sorunsalı kafamda bir yere oturmadı. Fakat sonra aynı yazıdaki açılışçı bir dizi soruyu gözden geçirdiğimde, konuyu yalnızca yazar-edebiyatçı olarak bile incelediğimde bazı saptamalara ulaştığını fark ettim. O halde sorunu önce edebiyatçı gözüyle, sonra da öbür gözlerimle değerlendirdiğimde vardığım düşünceleri kısaca aktarmalıyım.

Bizim toplumumuz geçtiğimiz otuz yılda toplumsal olaylardan dünyada en çok örselenen toplumlardan biri. Eski Yugoslavya toprakları üstündeki son savaları da sayarsak Avrupa’da en çok örselenen (öbürlerinden açık ara farkla) ya birinci ya ikinci toplum. Ölüm sayıları, işkencenin yaygınlığı ve şiddeti, baskı ve kötü muamelenin kalıcılığı gibi birçok değişken bakımından dayak ve kötü muameleyi dışta tutsak bile, tam anlamıyla işkenceden geçirilen insanların sayısı ülkemizde yüzbinlerle ifade ediliyor. İşkence ve politik amaçlı dayak sonucu ölenlerin sayısı yüzlü rakamlarla açıklanıyor.

Peki o zaman, son otuz yılda çıkan edebi ürünleri, roman ve öyküleri gözünüzün önüne getirin. Birçok kategoride iyi, değerli olarak bildiğiniz yazarların kitapları, çok satan kitaplar, okuduğunuz ya da duyduğunuz kitaplar... Kaçında yaşadığımız, hayatta gördüğümüz, maruz kaldığımız şiddet dolu çelişkiler ana veya yan tema olarak alınmış? Sizin yerinize ben yanıtlayım: Pek azında! Kaçında işkence, işkencenin vahşeti, işkence kurbanının veya işkencecinin ruh durumu anlatılmış? Birkaç yapıtı dışta bırakırsak hiçbirinde.

O halde, davet yazısındaki sorunlardan bazılarını, toplumların duygularını, düşüncelerini, tepkilerini en açık dışa vuran kanallardan en nesnel ölçeklerden biri

olan edebiyat açısından yanıtlayabiliriz. Bizim toplumumuz (genel olarak), ayrıca en çok kitap okuyan kesimimiz (edebiyat açısından piyasayı oluşturan ve görece duyarlı, özgürlükçü insanlarımız) gerçek politikayı (parleментар aldatmaca dışında gerçek hak arama mücadelelerini) görmezden geliyor. Yine toplumumuz ve edebiyat çevrelerimiz (okuyan yazan insanlarımız) işkenceyi yok saymak, unutmak istiyor.

Böyle bir toplumda hiçbir şeye karşı, hiçbir şey için etkili bir mücadele örgütlenemeyeceği açıktır.

Bizi yaşadığımız bu olumsuz gerçekliğe getiren nedenler nelerdir? Bence en önemli neden işkencecilerin amaçlarına ulaşmış olmasıdır. İşkencenin amaçları nelerdir? İşkenceyi haklı göstermeye çalışanlar terör olaylarının önlenmesi bakımından bu yöntemin en etkili bilgi alma yöntemi olduğunu savunurlar. Bu mantıktaki ilkeliği ve sahteciliği tartışacak değilim. Ancak ileri sürülen özürde dile getirilen amaç işkencenin amaçlarından sonda gelenidir. İşkencenin devlet politikası olarak sistematik biçimde uygulanmasındaki başta amaç, tüm toplumlarda, yıldırma, korkutmadır. Başka bir amaç cezalandırmadır. Psikolojik boyuttaki bir başka amaç işkenceyi yapan ve yaptıranların ruhsal olarak doyuma ulaşmasıdır. Uygulanan çok yaygın ve şiddetli işkenceyle en azından bizim toplumumuzda işkencecilerin amaçlarına ulaştıkları, yıldırarak, korkuttukları, yığınları politikadan soğuttukları ortaya çıkıyor.

Olumsuz gerçekliğin ikinci nedeni işkenceye uğrayanların kafalarındaki işkenceyle ilgili problemlerin aşılabilmesidir. İşkence (daha çok işkencede yeterince onurlu bir tavır sergileyemediğine veya küçük düştüğüne inananlarda olmak üzere) kafalarda ruhsal anlamda aşılabilmemekte, bu da genellikle insanların politikadan, şiddeti ve saldırıyı çağrıştıracak etkinliklerden kaçınma tavrına girmesine yol açmaktadır. Ayrıca üyeleri ve taraftarları yaygın olarak işkenceye uğrayan muhalif örgütler, işkencede uygun davranış gösteremediğine inandıkları unsurlarına karşı tutarlı bir tavır benimseyememektedirler. Kurbanlardan bazıları örgütlerince aşağılanmakta, dışlanmakta (hatta öldürülmekte), daha kötü tavır alanlardan bazılarının durumları ise örgütsel konumları veya örgüte yaklaşımlarıyla ilgili bazı özellikleri nedeniyle rahatlıkla görmezden, bilmezden gelinmektedir. Üstelik sol muhalefet olmak üzere genel anlamda muhalefetin işkenceye karşı tavrı (baskın eğilim olarak) geçmişe sünger çekme, unutma ve unutturmadır.

Başka bir sorun da işkenceye ve şiddetin bazı dışa vurumlarına karşı ideolojik olarak nasıl tavır alınacağına ilişkin belirsizliklerdir. Genelde yaygın anlayış işkenceyi ve şiddeti biz uygularsak iyidir, düşman uygularsa kötüdür, iğrençtir anlayışıdır. Elbette bu da bir görüştür, ama hiçbir yerde açık açık savunulamadığı

için söz konusu anlayış kafalarda karışıklık yaratmakta, samimiyetsizliği ve sinsi çifte standartçılığı artırmaktadır. Bu da pek çok dürüst insanın işkenceye ve şiddetin bazı aşağılık biçimlerine karşı göğsünü gere gere mücadele etmesini engellemektedir.

Çözüm ne? Yaşamda hiçbir şeyin kesin çözümü olmadığı gibi bu sorunun da kesin bir çözümü yok. Ancak bugünkünden çok daha ileri noktalara ulaşabiliriz. Bunun için böylesi konferanslarla ve başka yollarla konunun düşünsel, ahlaki yönünü olabildiğince açık, dürüst, içentikli tartışmalıyız. Konuya duyarlı büyük çoğunluğun üzerinde anlaştığı değerler, ilkeler saptandığında daha ileri noktalara giden yolda ilk adımlar atılmış olacaktır.

GÖZALTINDA CİNSEL TACİZ VE TECAVÜZ

Meral DANIŞ BEŞTAŞ

Kadınlara yönelik olarak uygulanan, cinsel şiddet ve tecavüz genel ve sistematik olarak uygulanan sistematik işkencenin bir parçasıdır. Bu nedendir ki cinsel işkencenin ne olduğu sorusuna cevap ararken, öncelikle işkencenin ne olduğu sorusuna cevap vermek gerekir.

Genel olarak işkence olgusu çok yoğun olarak tartışılmakla birlikte, işkencenin tanımlanması konusunda farklı görüşler mevcuttur. Birleşmiş Milletler 9 Aralık 1975 yılında işkenceyi aldığı bir kararla şöyle tanımlamıştır; “Bir kimseye, kendisi yada bir başkası ile ilgili olarak ifade vermesi veya itirafta bulunması için, kendisinin veya bir başkasının işlediği ya da işlediğinden kuşku duyulan bir eylemden ötürü cezalandırmak, o kimseye yada bir başkasına gözdağı vermek veya onları zorlamak amacıyla veyahutta ayrımcılığa dayanan herhangi bir başka nedenle, bir resmi görevli ya da resmi sıfatla davranan bir başkası tarafından veya bunların kışkırtması, oluru veya izni ile, bilerek maddi ya da manevi ağır acı vermek yada eziyette bulunmaktır.”

Uygulamada, mağdurlara uygulanan işkence yöntemleri değişiklik göstermekle birlikte, genel olarak işkenceyi bedensel işkence ve ruhsal işkence olarak ayırmak mümkündür. Bedensel işkencenin izleri ve tespitinin kolay olması sebebiyle son dönemlerde ruhsal işkenceye doğru bir yönelim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tabi bununla birlikte günümüzde halen bedensel işkencenin bir çok toplumda uygulanmaya devam ettiğini belirtmek gerekir.

Ülkemizde işkencenin sistematik olarak uygulanmaya devam ettiği de artık resmen kabul edilen bir gerçektir. Örneğin SP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Bekaroğlu'nun işkence iddialarıyla ilgili olarak vermiş olduğu soru önermesini

yanıtlayan İçişleri Bakanı Rüştü Kazım Yücelen insan hakları ihlallerinin anında araştırdığını belirterek “Karakollarda ve emniyet müdürlüklerinde gözaltına alınanların devletin sorumluluğu altında olduğunu” söyleyerek, 1995-2001 yılları arasında işkence yaptığı tespit edilen ve kötü muamelede bulunan toplam 12 bin 735 personel hakkında adli ve idari soruşturma açıldığını bildirmiştir. Yücelen sistematik işkence iddialarına ilişkin olarak da, “eğer böyle bir uygulama olsaydı işkence yaptığı iddia edilen görevliler hakkında hiçbir araştırma ve soruşturma yapılmazdı. Oysa bu tür iddialar çok ciddi olarak soruşturulmakta ve en küçük ihmali görülen personele dahi cezai müeyyide uygulanmaktadır” diyerek işkencenin varlığını kabul etmekle birlikte sistematik olduğunu ret etmektedir.

Cinsel işkence bedensel ve ruhsal işkence yöntemleri arasında yer almakla birlikte, cinsel işkence tek yöntem olarak değil genel olarak uygulanan diğer işkence yöntemleriyle beraber uygulanmaktadır. Bu nedenle çoğu zaman cinsel işkence mağdurları yaşadıklarını tam olarak tanımlayamamaktadırlar. Cinsel işkenceyi tek başına olarak tecavüz olarak kabul etmek mümkün değildir. Tecavüz, tecavüz tehdidi, çınlıçplak soyma, cinselliğe yönelik küfür, cinsel organlara herhangi bir cisim (sopa, parmak, cop, şişe) sokma, yakınlarının yanında çınlıçplak soyup izletme, gözaltında birlikte tutuldukları arkadaşlarını ve kendisini soyarak temas etmelerine zorlamak vb. yöntemler cinsel şiddet kapsamında değerlendirilebilir. Uygulamada cinsel kimliğe yönelik çok değişik ve yeni yöntemler uygulandığından, gözaltında uygulanan cinsel işkence yöntemlerinin sınırlı olarak sayılamayacağı açıktır. Gözaltında genel olarak uygulanan işkence yöntemleriyle birlikte, mutlaka cinselliğe yönelme olmaktadır. Örneğin; mağdurlara elektrik verilmeden önce çınlıçplak soyulmakta ve özellikle kadınlarda göğüs uçlarına, cinsel organa elektrik verilmekte, yine askıya alınırken çıplak vaziyette alınmakta, askıda bulunduğu sırada sözlü ve fiili tacize uğramakta, çıplak vaziyette soğukta bekletilmekte, çıplak halde tazyikli suyun altında tutulmakta vb. şekillerde cinsel kimliğe saldırı olmaktadır.

04.10.2001 tarihinde gözaltına alınan Barış annelerinden Azize Yıldız gözaltında yaşadıklarını şu şekilde anlatmaktadır: “... ifadem alınmak üzere aynı katta bulunan başka bir odaya gözlerim kapalı olarak götürüldüm. Sorular sorulmaya başlamadan önce ...sözlü tacizlerde bulundular. Bana tecavüz edeceklerini söylediler. Yavaş yavaş gömleğimin düğmelerini çözmeye başladılar. Ellerini göğüslerimin arasına soktular ve göğüs uçlarımı sıkarak tecavüz tehditlerine devam ettiler... Vücudumun üstten çıplak bir vaziyette ve gözlerim bağlı iken, ‘bu halde fotoğraflarını çekip TAN gazetesine vereceğiz ve 2000’de Yeni Gündem gazetesi sahibinin eşi fahişelik yaparken çekilmiştir diyeceğiz’ şeklinde sürekli tehditlerine devam ettiler.”

Tecavüz dışında kalan, cinsel işkencenin bir çok şekli sonradan herhangi bir emare bırakmamaktadır. En önemli sonucu derin bir ruhsal çökmedir. Mağdurun vücudunda fiziksel bir tahribat tespit edilmemesi cinsel işkence uygulandığının ispatını imkansız hale getirmektedir. Mevcut hukuk sistemimizde diğer işkence yöntemleri gibi cinsel işkenceyi de ispatlamanın yegane yolu (genellikle uygulanan) fiziksel olarak izlerin ispatlanabilir olmasıdır. Ancak genel olarak cinsel işkencenin fiziksel olarak kanıtlanmasının güçlüğü ortadadır. Yasal olarak işkence iddialarının adli tabipler tarafından rapor haline getirilmesi gerekir. Ancak, uygulamada gözaltından çıkarılan kişiler ya devlet hastanelerinde ya da sağlık ocaklarında muayene edilmektedir. Bu merkezlerde de muayeneyi genellikle uzman olmayan pratisyen doktorlar yapmaktadır. Anılan muayene de çoğu zaman mağdurun dış görünüşüne bakılarak ve gözaltından çıkarılmışsa kendisini getiren asker veya polislerin refakatinde olmaktadır. Mağdurun belirtilen koşullarda fiziksel şikayetlerini ifade etmesi çok güç hatta çoğu zaman olanaksız iken, ruhsal durumunu izah etmesi tabi ki mümkün olmamakta, ruhsal durumunu anlatması ne kendisinden istenmekte ne de kendisi durumunu izah etmede isteklidir. Özellikle gözaltından çıkarılanlar kadın ise çoğu zaman tekrar soyunmamak için muayeneyi ret etmektedirler. Tecavüzün saptanmasında zaman en önemli olgu tabi ki yapılacak olan genital muayene ile bulguların saptanmasıdır. Genellikle kadınlar yaşadıkları tecavüzü açıklayıp açıklamama konusunda kararsız kaldıklarından ve çoğunlukla çok uzun süreler sonunda üzerlerinde hissettikleri ruhsal baskının dayanılmaz ağırlığı nedeniyle yaşadıklarını anlattıklarından, tecavüzün fiziksel olarak kanıtlanması genellikle mümkün olmamaktadır. Uygulamada ve özellikle mahkemelerde cinsel işkence o kadar dar yorumlanmaktadır ki, tecavüze uğrayan bir bayanın kızlık zarının bozulmamış olması tecavüz suçunun oluşmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Cinsel işkencenin tecavüz dışında kalan uygulanan yöntemleri de, diğer işkence yöntemleri gibi mağdurun dış dünyayla hiçbir bağının olmadığı ve tümüyle işkence yapanların denetim ve baskısı altında bulunulan bir sürede meydana geldiğinden ispatlanması oldukça güçtür.

Tecavüz olgusunu cinsel işkenceden ayırmak yanılgıya götürebilmektedir. Çünkü mağdurların anlatımından çıkan sonuçlara göre değişik şekillerde cinsel işkence yöntemleri uygulanmadan tecavüze başvurulmamaktadır. Bu nedenledir ki uzmanlar tarafından yapılan bir çok araştırma da tecavüz ve cinsel işkence olgusu birbirinden ayrı değerlendirilmemekte ve her iki işkence yöntemi genel olarak değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır.

Genel olarak kadınların gözaltına alınırken ve savcılığa çıkarılırken istekleri dışında bekaret kontrolüne tabi tutulmalarının da cinsel işkence kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle bölgemizde kadınların hiçbir şekilde iradesine başvurulmadan gözaltına alınırken ve savcılığa çıkarılırken bekaret kontrolü yapılmaktadır.

Bölgemizde cinsel şiddetin diğer bir uygulanma biçimi de mağdurun yakınlarına yönelme şeklinde olabilmektedir. Uygulamada sıklıkla karşılaştığımız yöntemlerden biri de, gözaltında tutulan şahsın kızına, eşine, diğer yakınlarına tecavüz tehdidi, hatta önünde çıncıplak soyma ve taciz şeklinde cereyan etmektedir. Ters durumda da gözaltında tutulan bayanın ailesinin getirileceği gözleri önünde tecavüz edecekleri tehdidi ve zaman zaman bu durumun fiilen uygulanması şeklinde olmaktadır. Uygulamada özellikle kadınlara yönelik olarak uygulanan işkence bu yönetime başvurulması oldukça bilinçli bir yaklaşım sonucudur. Toplumumuzda kadın olmanın “eksi”lerini bir çok alanda yaşadıkları gibi bu alanda da yaşamaktadırlar. Toplumsal gelenekler, görenekler, namus ve ahlak kavramları neredeyse kadında odaklanmıştır. Kadının namusu toplumun namusu sayılmaktadır. Kadının namusuna (cinsel kimliğine) yönelik bir saldırı, önce ailenin erkek bireylerine sonra diğer akrabalara ve nihayet kadının ait olduğu topluluğa yöneltilmiş varsayılır. Böylesi bir halde cinsel şiddetin ve işkencenin sonuçları çok vahim olmaktadır.

Bölgemizde farklı bir hukuk sistemi olduğu ve insan hakları ihlalleri konusunda ülke geneline göre trendin oldukça yüksek olduğu herkesçe bilinmektedir. Bölgede görev yapan askeri gücün (asker, polis, özel tim, korucu), insan hakları ihlallerinde rolü büyüktür. Bu nedenle özellikle cinsel taciz ve tecavüzün bölgemiz koşullarında sadece gözaltında yaşandığını söylemek olanaklı değildir. Gözaltındaki uygulamalar dışında özellikle köylerde ve küçük yerleşim birimlerinde güvenlik birimlerinin özellikle kadınlara yönelik olarak taciz ve tecavüz suçunu işlediklerini belirtmek gerekir. Failler ise genellikle askerler ve korucular olmaktadır. Bu konuda gerek basında gerekse mahkemelere yansıyan birçok ihlal mevcuttur. Bu konuda kamuoyuna yansıyan olaylar dışında da (Remziye Dinç, R.K.), kadınlara yönelik olarak yürütülen insanlık dışı ve vahşi uygulamalar hiç durmamıştır. Ancak ne varki kadınlar bunu genellikle açıklamamayı tercih etmektedirler. Kadınların uğramış oldukları tecavüz ve tacizi açıklamaları halinde kendileriyle beraber ailelerinin de mağdur oldukları halde cezalandırılacaklarını ve faillerin gereken cezaya çarptırılmayacağını ve korunacaklarını bilmektedirler. Kadınlar yaşadıkları tecavüzü açıkladıktan sonra zorla göç ettirilme vb. uygulamalara yaşamlarıyla her gün tanıklık etmektedirler.

Ülkemizde uygulama alanında karşılaşılan zorluklar bilinmekle birlikte yasal düzenlemeler ve uluslararası düzenlemelerde de kadına yönelik cinsel şiddetin tanımının yapılmamış olmasının ciddi bir eksiklik olarak belirtilmesi gerekir. Kadınları korumayı hedef alan tek sözleşme olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi dahi kadınlara yönelik şiddet ve öngörülmesi gereken yaptırımları kapsamına almamıştır. Anılan sözleşme kadınlara karşı var olan ayrımcılığın önlenmesi hedefiyle kaleme alınmıştır. Cinsel işkence ve tecavüz

konusunda savaş hallerini düzenleyen 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin silahlı çatışmalara ilişkin olan 1. ve 2. protokolü düzenleme içermektedir. Belirtilen protokollerde, kişi onuruna yönelik her türlü saldırının, özellikle aşağılayıcı, küçük düşürücü muamelelerin, tecavüzün, zorla fuhuş yaptırmanın ve herhangi bir biçimde uygunsuz saldırının yasak olduğu açıkça belirtilmiştir. 1995 yılında Çin'in başkenti Pekin'de gerçekleştirilen 4. Dünya Kadın Konferansı'nda, kadına karşı şiddet özel olarak ele alınmış ve devlet tarafından yöneltilen fiziki, cinsel ve psikolojik şiddete yer verilmiştir. Ayrıca savaş ve çatışmalarda, kadınların insan haklarının ihlalden kaçınılması ve kadınların bu tür şiddetten korunması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Ulusal Hukuk bakımından, uygulamada, cinsel işkence veya tecavüze yönelik iddialar bazen, TCK'nın işkence ve kötü muameleyi düzenleyen 243-245. veya TCK düzenlenen adli tecavüz (ırza geçme) ırza tasaddi suçlarını düzenleyen 414-418. maddeleri kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak hem işkence hemde cinsel işkence ve tecavüz suçlarını önlemede TCK yeterli yaptırımlar öngörmemektedir. Hangi işkence tekniklerinin hangi madde kapsamında değerlendirileceği bu konudaki tespitler yargı organlarına kalmaktadır. Yargı organlarının bu konuda ki kararları ise yere, zamana, mahkemeye, hakime göre değişiklik gösterebildiğinden kararlarda denklik söz konusu olmamaktadır. TCK 414-418. maddeleri ise özünde resmi sifata haiz olmayan bireyler arasındaki tecavüz veya tecavüze teşebbüs fiillerini kapsamaktadır. Ancak gerek gözaltında uygulanan cinsel işkence ve tecavüz olsun gerekse devlet görevlilerinin kadınlara yönelik cinsel taciz ve tecavüz fiillerinde failer resmi devlet görevlileridir. Son durumdaki taciz ve tecavüz eylemlerinde hedefin sadece tecavüz etmek olmadığı açıktır. Amaç mağduru psikolojik olarak çökertme, aşağılama, kendisinin şahsında bağlı bulunduğu aileyi ve toplumu cezalandırma, ifade alma, mağduru siyasal kimliğinden uzaklaştırma gibi genel kasıtlar söz konusudur. Yani özcesi failin (işkencecinin) yegane amacı hiçbir zaman cinsel arzusunu tatmin etmek değildir. Hukuken tecavüz eylemlerinin işkence yöntemi olarak uygulanması halinde TCK 414-418. maddelerindeki düzenlemelerin aksine, suçun gerçekleşme koşulları geniş ve esnek olmalıdır. Burada asıl korunmak istenen değer, vücut bütünlüğü, kişilik, inançlar, değer yargılarıdır. Bu nedenle de cinsel işkence ve tecavüz konusunda TCK'nın ırza geçme ve tasaddi suçları dışında, ayrı ve özel bir düzenlemeye gidilmesi gerekir. Bu düzenlemede öncelikli cinsel işkencenin tanımının geniş olarak yapılması, cinsel işkence ve tecavüz iddialarının tespiti için Adli Tıp ve devlet hastanelerinin belgeleme konusunda tek seçenek olmaktan çıkarılması, doktor raporlarının mağdurun beyan etmiş olduğu bütün şikayetleri ve ruhsal durumuda göstermesi, gözaltı süreci avukat denetimine açık hale getirilmesi hususları yer almalıdır.

SİSTEMATİK İŞKENCE VE KOLLEKTİF TRAVMAYA DAİR

Muhsin BİLAL

Devlet olarak tanımlanan siyasal düzeyin olanca derinliğine nüfuz edebilen bir toplum ile toplumun bütün düzeylerine müdahale ve nüfuz etmeyi vazgeçilmesi mümkün olmayan bir görev olarak mütala eden bir devlet!... İlkinde insan hakları ihlallerine karşı etkin koruma ve denetim mekanizmalarının işlevsel olduğu bu durum mevcut iken, diğerinde kişiyi/toplumu siyasal otoriteye hizmet ve itaatle mükellef kılan ve bu noktada hakların kullanımını devletin otoriter kimliğine zarar vermeyecek bir çerçeve içinde sınırlandıran bir tablo tasvir edilmektedir. Her halükarda, Türkiye bu ikinci kategoride yer alan ülkeler arasında oldukça özel ve imtiyazlı bir konumu işgal etmektedir.

Türkiye işkence kültürünün oldukça köklü bir maziye sahip bulunduğu sistematik işkencenin bir sorgulama metodu, bir cezalandırma tarzı olduğu kadar bir toplumu yönetme ve toplumun siyasetle (ve aynı şekilde devletle) ilişkisini düzenleme üslubu olarak tarif edilmesi gereken bir ülke hüviyetini taşımakta olduğu rahatlıkla söylenebilir. İşkencenin gündelik hayatın her düzeyinde hissedildiği, konuşulduğu ya da bu mesele babında bir çok tartışmayı izlemek zorunda bırakıldığı (ki bu çoğu kez devletin geleneksel kültürel-politik çizgisine muhalefet ve itiraz edenlerin mağduriyetini resmeden ibretlik bir tablo tarzında sunulmaktadır) bir toplumda bu tablonun işkencenin sebebiyet verdiği bireysel ve/veya kollektif travma halini tedavi edici etkisinin olduğu ya da buna hizmet eder bir işlev taşıdığı söylemek pek mümkün değildir. İşkencenin saydamlaşması, bir başka anlatımla sistematik işkencenin bütün toplum nazarında bilinebilen/gözlemlenebilen bir hale gelmesi bilinçli bir tercih olup toplumun muhalefet reflekslerinin zayıflamasına, sosyo-politik fonksiyon kayıplarına sebebiyet vermekte ve adeta sistematik işkence ile egemenlik yeniden

üretilmektedir. Bu yazıda sistematik işkencenin bireysel düzeyde yol açtığı yıkıcı sonuçların ötesinde toplumun bütünü üzerinde yol açtığı travmanın toplumun siyasetle ve devletle ilişkisini hangi düzey(ler)de etkilediğini genel bir çerçeve içinde sunulmasından ibarettir.

Sistematik İşkence

Kavramsal çerçeve: İşkence Dünya Tabipler Birliği'nin Tokyo Bildirge'sinde; "kendi başlarına ya da bir otoritenin emri ile hareket eden bir ya da birden çok kişinin diğer bir kişiyi bilgi vermeye, bir itirafta bulunmaya ya da diğer bir nedenle zorlamak için kasıtlı, sistematik yada nedensiz olarak gerçekleştirdiği fiziksel, yada mental bir acı" olarak tarif edilmiştir. Esasında işkenceyi sistematik kılan şey, sadece gözaltı veya benzeri özgürlükten yoksun bırakılma hallerinde birden fazla işkence yönteminin düzenli periyotlarla kişiye uygulanması değildir. Elbette bu nitelikte davranış ve uygulamalar işkenceyi sistematik kılan noktalardan biridir, ancak bunun ötesinde işkenceyi sistematik kılan temel hadise birbirinden çok farklı nokta ve yerlerde benzer nedenlerle gözaltına alınan kişilere benzer işkence yöntemlerinin uygulanmasıdır. Gerçekten de Türkiye'de çok farklı coğrafi noktalarda ister siyasal nitelikli suç olarak tanımlansın ister "terör suçu" biçiminde tanımlansın bu nedenlerle gözaltına alınan farklı siyasal tercihlere, farklı dünya ve toplum tahayyüllerine sahip bulunan kişilere birden çok yöntemle ve düzenli periyotlarla işkence yapıldığı tartışma götürmez bir gerçektir. Bu uygulamalar zinciri sadece gözaltı mekanları ve cezaevleri ile sınırlı değildir. Köy ve ev baskınlarında, evlerde yapılan baskın ve karakol durumlarında, sivil görevliler tarafından ya da devlete bağlı gizli örgütlenmeler adına hareket ettiğini belirten kişiler tarafından kaçırılma olaylarında da işkence olayları ile karşılaşılmaktadır.

İşkencenin sistematik bir niteliğe sahip olup olmadığına dair yürütülen tartışma süreçlerinde taraflar buldukları konum ve pozisyona göre cevap vermektedirler. Resmi retorik özetle, işkencenin Anayasa ve yasa düzeyinde yasaklandığını, bunun cezai yaptırıma bağlandığını, devletin bir işkence siyasetine sahip olmasının mümkün olmadığını, değişik zamanlarda (ve artık gizlenme imkanı kalmamış bazı somut örneklerde) ortaya çıkan işkence vakalarının münferit nitelik taşıdığını ve bunu yapanların psiko-patalojik dünyaları ile ilişkili olduğunu, devletin işkence siyasetine sahip olduğunu iddia ve ifade edenlerin ise belirli merkezler tarafından manipüle edilen, sinsi ve şeytani güçlerin menfaatlerine hizmet eden kişi yada gruplar olduğu vurgusuna ağırlık vermektedir. Tartışmanın diğer tarafında bulunanlar ise işkencenin sistematik bir karakter arz ettiğini, anayasa ve yasalar düzeyinde işkencenin suç olarak tarif edilip cezai yaptırıma bağlanmış bulunmasına rağmen mevzuatta adeta bunları etkisiz ve işlevsiz kılan düzenlemelerin bulunduğunu, sistematik işkenceyi görünür kılan en önemli göstergelerden birinin

farklı zaman ve mekanlarda gözaltına alınan kişilere benzer işkence yöntemlerinin düzenli aralıklarla uygulandığı argümanından hareket etmektedir. Bu tartışma ve sorun alanında devletin kullandığı retorik ve argümanların billurlaşması bakımından Türk Mevzuatında işkence problematiğini genel hatlarıyla tartışmak gerekli görünmektedir.

Türk mevzuatında işkence problematiği, milletin ve devletin güvenliği retoriği

Siyasal nitelik ve kimliği ne olursa olsun devletlerin temel hukuk metinlerinde işkencenin yasak olduğuna ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. İnsan hakları ihlallerinin en yoğun olarak yaşandığı devletlerin hukuk metinlerinde de işkencenin yasaklandığı bilinen bir olgudur. Bu kategoride yer alan “mümtaz” ülkelerden biri olan Türkiye’de işkence sorununda devletin yalnız fikir, söylem ve uygulama alanında değil mevzuatında ve yargılama pratiğinde bir işkence siyasetinin varlığını gösteren düzenlemeleri ve izleri bulmak pek zor değildir. Türk Ceza Kanunu’nda işkence ve kötü muamele suçunun düzenlendiği 243. ve 245. maddesinde 26.08.1999 tarihinde yapılan değişiklikle bu suçların ceza üst sınırları artırılmış (243. maddenin üst sınırı 5 yıldan 8 yıl ağır hapse, 245. maddenin üst sınırı olan 3 yıl hapis cezası 5 yıl hapis cezasına çıkarılmıştı) ancak alt sınırlarında herhangi bir değişiklik yoluna gidilmemişti. TCK 243. maddesinin alt sınırı bir yıl ağır hapis cezasını, TCK 245. maddesinin ceza altı sınırı ise üç ay hapis cezasını öngörmektedir. TCK 243., 245. maddeleri çerçevesinde nadiren açılan kamu davalarında “suçun sabit görüldüğü haller”de alt sınırdan (ki özellikle 243. maddeden ceza verilmesi durumunda) ceza tayini yoluna gidilmekte, bu cezalar 647 Sayılı Cezaların İnfazı Hakkındaki Kanun hükümlerine göre önce para cezasına çevrilmekte akabinde aynı kanunun 6. maddesi uyarınca cezanın ertelenmesine karar verilmektedir. Kaldı ki, işkence yaptıkları iddiasıyla aleyhlerine idari soruşturma yürütülenler hakkında çok nadiren soruşturma izni verilmekte, açılan kamu davaları ise daha ziyade soruşturma izni verilmemesine ilişkin idare kurulu kararlarının (itiraz yolu ile) idari yargı organlarınca kaldırılması sonucunda açılmakta, bu davalarda mahkumiyet yoluna gidildiği ender durumlarda ise cezaları (ve aynı şekilde fer-i ceza niteliğindeki memuriyetten geçici mahrumiyet cezaları da) ertelenmekte ve bu görevliler uygulamada sıkça tanık olduğumuz üzere görevlerini terfi ederek sürdürebilmektedirler.

1992 yılında Ceza Muhakemeleri Kanunu’nda yapılan değişiklikle hazırlık soruşturması sürecinde bir sorgulama yöntemi olarak kullanılan işkencenin önlenmesine katkıda bulunacağı ümit edilmmişti. Halbuki, CMUK’ta değişiklik yapan kanun 8 Haziran 1992 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından veto edilerek Meclis’e geri gönderilmişti. Cumhurbaşkanı’nın veto gerekçesi, en

azından “siyasal nitelikli suçlar”ın soruşturulmasında işkencenin bir sorgulama yöntemi olarak kullanılmaya devam edilmesinde “devletin güvenliği ve milletin menfaati” bakımından zaruret bulunduğu işaret etmekteydi. Nitekim anılan yasanın veto gerekçesinde formüle edilen “genel suçlarla terör suçlarının aynı ölçüler içinde değerlendirilemeyeceği” fikrinin üst düzey güvenlik bürokrasisinin itirazları doğrultusunda Milli Güvenlik Kurulu’nda geliştirildiği ortaya çıktı. MGK’nın itirazları sonucunda yeniden şekillenen ve yürürlüğe konulan “yeni CMUK”ta işkencenin en ağır ve şiddetli ağır bir biçimde yaşandığı siyasal nitelikli soruşturmalar kapsam dışı bırakıldı. CMUK’ta adli nitelikteki suçlar nedeniyle yakalanan, gözetim altına alınan kişilere “soruşturmanın her hal ve derecesinde bir müdafii hukuki yardımından yararlanma” ve “müdafii huzurunda ifadesinin alınmasını isteme hakkı” tanınırken, siyasal nitelikli suçlar nedeniyle gözetim altına alınanların bu haktan mahrum bırakılması kutsal ve hikmetinden sual olunamayan devletin, işkence siyasetinin eski doz ve şiddetiyle kendisine itiraz ve muhalefet edenlere uygulanmaya devam olunacağına işaret olarak algılandı.

Daha önce vurgulandığı üzere işkence siyasetinin yapı taşlarına devletin fikir ve zihin dünyası ile “milli güvenlik uygulamaları” dışındaki alanlarda da rastlamak pek zor değildir. Örneğin, 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası’nın 15. maddesinde, “terörle mücadelede görev alan istihbarat, zabıta amir ve memurları ile bu amaçla görevlendirilmiş diğer personelin, bu görevlerin ifasından doğduğu iddia edilen suçlardan dolayı aleyhlerine açılan davalarda en çok üç avukat bulundurulur ve bunlara avukatlık ücret tarifesine bağlı olmaksızın yapılacak ödemeler ilgili kuruluşların bütçelerine konulacak ödenekten karşılanır” demek suretiyle siyasal nitelikli soruşturmalarda işkence yaptığı iddiasıyla hakkında kamu davası açılan bir güvenlik görevlisinin yargılama sürecinde üç avukata kadar temsil edilmesi yasa ile teminat altına alınmaktadır. Dikkat edildiği üzere, sistematik işkence ile devletin güvenliği arasında dolaysız bir ilişki kurulmuş ya da kurgulanmıştır. Kutsallık izafe edilerek geliştirilen “devletin güvenlik” retoriği ile gündelik hayatın bütün düzeylerine müdahale etme, siyasal tercih ve kimlikleri devlet için kabul edilebilir bir çerçeveye sokma imkanı elde edilmiştir.

Travmanın kolektif niteliği ve depolitizasyon

Sistematik işkence buna maruz kalanların fiziksel, ruhsal ve sosyal dünyalarında ağır sarsıntı ve tahribatlara kaynaklık etmekte, içinde bulunduğu ilişkilere de ciddi darbelerin vurulmasına yol açmaktadır. İşkencenin bir sorgulama ve cezalandırma yöntemi olarak kullanıldığı kadar iktidarı, yerleşik siyasal kültürü ve muktedir devletin toplum arasındaki itaate dayalı geleneksel ilişki tarzını muhafaza etme yöntemi olarak kullanıldığı asla gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır. İşkence sonucu kişinin fiziksel bünyesi ve ruhsal dünyasında yaratılan travma ile

adeta kişinin çevresine, bundan da öteye topluma meydan okunmakta, kişiye işkence yapılmasına yol açan olay ya da olaylar zinciri konusunda herkesin bir muhasebe ve değerlendirme yapması gerektiği mesajı verilmektedir. Siyasal otorite bu vasıta ile kendisine ve egemenliğini üzerine bina ettiği temel değerlere itiraz ve muhalefet edenlere yıkıcı öfkesini gösterme imkanı bulmakta, niteliğini ve kimliğini değiştirmeye dönük her türlü siyasal girişimden toplumu men ettiğini göstermektedir. Bilinçli ve planlı olarak yaratılan bu tablo ile “devletin işine karışılmaması gerektiği” esası üzerine kurulu ve toplumu siyasetin dışında bir yerlerde tutmayı telkin eden geleneksel-resmi siyasal kültürün pekişmesi sağlanmakta, fikir ve tahayyül dünyamız, geleceğe dair tasarımlarımız ile kimliğimizin, kudretli ve kutsal devlet nazarında kabul görebilecek bir çerçeve içinde düzenlememiz gerektiği bize anlatılmaktadır.

Sonuç olarak her zamankinden fazla etkili dayanışma girişimlerine ve insan hakları esası üzerinde kuracağımız mücadele perspektiflerine ihtiyacımız bulunmaktadır.

“ABLA” ve “AVUKAT” OLARAK...

Pelin ERDA

İşkence ve insanlık dışı muamelenin bende yarattığı iki yönlü travmadan bahsetmeyi düşünmekteyim. Kardeşimin başına gelen işkence olayı beni öncelikle “abla” olarak daha sonra da “avukatı” olarak farklı boyutlarda etkiledi. Her iki boyutun ortak yarattığı etki çaresizlikti. Seyirci kalmanın yarattığı çaresizlik. Bir abla olarak gözaltı süreci boyunca kardeşime yakınlarda olduğumu hissettirmek için çabaladım. Bir avukat olarak hukuksuzluğun hukuk haline geldiğini hayretle gözlemledim. Her iki halde de seyirciydim. Kardeşime yapılan işkenceyi belki herkese duyurabildik ama işkence görmesini engelleyemedik. Sanıyorum bu duygu uzun süre peşimi bırakmadı.

Bir yakınınızın işkence görmesi sizde çok farklı travmalar yaratıyor. Üstelik ailelerin çoğunun devlete güvenen kişiler olduğu düşünülürse bu travma daha yoğun oluyor. Yaşadığımız süreç boyunca gözlemlediğim ailelerin işkence mağdurlarından daha farklı ama yoğun travma yaşamalarıydı. Daha sonra başlayan cezaevi sürecinde yaşanan kötü muamele ve diğer işkenceler ise yeni yeni travmalara yol açıyordu. Bunlarla başedebilmek için psikolojik destek gerekiyordu.

Eğer bir yakınınız işkence görerek cezaevine girmişse ve adil yargılanmıyorsa, sürekli bir şeyler yapmak gerektiğini düşünüyorsunuz. Sesinizi ve başınıza gelen haksızlığı duyurmaya çalışıyorsunuz. Bu konuda yapabilecekleriniz ise çok sınırlı. Çünkü toplumun bir çok kesiminin duyarsızlığı veya korkusu nedeniyle içinde bulunduğunuz durum tam bir yalnızlık.

İşkence mağdurlarının yakınlarının mutlaka psikolojik yardım almaları gerektiğini, seslerini duyurmada farklı yöntemler denemeleri gerektiğini düşünüyorum. Bu psikolojik yardımın grup terapisi şeklinde olmasının dayanışma açısından gerekli olduğunu düşünüyorum. Çünkü sizin gibi hisseden insanların var olduğunu bilmek yalnız olmadığımızı düşünmek anlamına geliyor ki bu dayanışma duygusu sizi çok rahatlatıyor.

Son olarak; mağdur yakınları için ayrı ve özel bir tedavi merkezi açılmasını önermekteyim.

İNSAN HAKLARI İHLALLERİNDE HEKİM SORUMLULUĞU

Şebnem KORUR FİNCANCI

“Primum non nocere - önce zarar verme!” ilkesi ile yola çıkan bir meslek olarak hekimlik, zarar vermeme yükümlülüğünün yanısıra insanın uğradığı zararların doğru tanı ve tedavisi ile bu zararların önlenmesine ilişkin sorumlulukları da içinde barındırmaktadır.

Hastaya ve topluma karşı sorumlu konumdaki hekim, insana yönelik her zarar verici etkenin saptanması ve toplumdan uzaklaştırılmasında önemli bir role sahiptir. Bu zararlı etken tüberküloz basili olabileceği gibi, insan hakları ihlalleri de olabilir. Tüberküloz tanısı için gerekli araştırmayı yapmayan ya da yapılması için gerekli birimlere yönlendirmeyen bir hekim hastaya ve topluma karşı tıbbi ihmal, ne araştırma yapacağını bilemeyen ya da yaptığı araştırmalara rağmen tanı koyamayan bir hekim meslek ve sanatta acemilik, dolayısıyla hekimlik mesleğinin uygulanmasında hata yapıyorsa, insan hakları ihlallerinde gerekli araştırmayı yapmayan, yönlendirmeyen, yapacaklarını bilmeyen veya yaptıklarını değerlendiremeyen hekim de aynı düzeyde hata yapmış olacaktır.

İnsan hakları ihlallerinin tıbbi yönden değerlendirilmesi sürecinde, bu nitelikte bir zarara uğramış hastanın başvurusu ile başlatılan ya da bu zararın gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin yasal sürecin bir parçası olan adli rapor kavramı ve dolayısıyla adli tıp uygulamaları karşımıza çıkmaktadır.

Adli tıp ülkemizde çok fazla bilinmeyen, ikinci sözcüğün “tıp” olması nedeniyle her hekimin yapabileceği işlerden sayılan, birinci sözcük nedeniyle de hukuk alanında çalışanlarca gerekli olduğu düşünülmele birlikte ne işe yaradığı tam da kestirilemeyen, ama hekimler de dahil toplum içinde algılanışı ve uygulamaları ciddi yanlışlara yol açan bir bilim dalıdır. Adli raporda bu yanlış algılamının dışında kalamamaktadır.

Adli tıp uygulamalarında karşılaştığımız hastalarımız, canlı veya ölü, bizim hekimlik bilgi ve deneyimimizi, ayrıca meslek ahlakımızı hekimliğin her boyutuyla en fazla kullanmamızı gerektiren hastalardır. Unutulmaması gereken bir başka nokta ise, hekimliliğin hukuk ile bulunduğu bir alan olması nedeniyle adli tıpta her hastanın, aslında birbiri ile hakların savunulması düzleminde sıklıkla karşı karşıya da gelebilen bir hastalar grubundan oluşmasıdır. Adli tıp uygulamalarında yer alan bir hekim tek bir hastanın iyileşmesinden sorumlu olan diğer hekimlerden farklı olarak birbirine karşı konumlardaki birden çok hastanın ve sonuçta toplumun da iyileşmesinden sorumlu olmaktadır.

Adli olgunun değerlendirilmesi sürecinin en önemli ve her basamağında mutlaka bulunması gereken ekip elemanlarından birinin adli tıp uzmanı olması gerektiği, en önemlisi de “hasta grubu”nun iyileştirilmesinde bu grubun her köşesine eşit uzaklıkta kalabilmesi için adli tıp uzmanının mutlaka bağımsız bir yapılanma içinde görev yapmasının zorunluluğu da vurgulanmalıdır.

Buna rağmen 1920 (1336) yılında çıkarılan Tababet-i Adliye Kanunu’nda tüm hekimlerin adli olaylarda bilirkişi olarak görevlendirilebileceği belirtilmiştir ve bu yasa halen geçerlidir. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nun ilgili maddeleri de bilirkişilik hizmetlerini belirler. Türkiye’de bugün için adli olguların ilk başvurusunun adli tıp uzmanı tarafından karşılanmasının maddi olanağı yoktur. Ayrıca adli olgular tedavi amacıyla da hastanelere başvuru yaptığından çok değişik uzmanlık alanlarından hekimlerle karşılaşma olasılıkları yüksektir ve tüm dünyada bu nedenle benzer sorunlar yaşanmaktadır. Türkiye, ilgili yasalar uyarınca tüm hekimlerin adli olgularla karşılaşabildiği ve tıbbi bilirkişi olarak adli rapor sürecinde yer almasının zorunlu olduğu bir ülke olmasına karşın, bu ülkedeki tıp fakültelerinin de yaklaşık yarısında adli tıp anabilim dalları bulunmamakta ve yeterli bir 1. basamak adli hekimlik eğitimi verilmemektedir. bilirkişilik hizmeti sağlığın diğer alanlarında olduğu biçimde basamaklandırılabilir.

1. Basamak Adli Hekimlik kolayca yapılandırılabilir. Devlet hastanelerinde ayrılacak bir yer ile adli poliklinikler kurularak eğitilmiş pratisyen hekimler buralarda adli poliklinik yapabilir. İlk ölü muayenelerini gerçekleştirebilir. Her zaman hekimler adli olgularla karşılaşacak ve 1. basamak olarak adlandırılan; zamana ve tedaviye karşı bir yarış olan bulguları kaydetme yükümlülüğünü taşıyacaktır. Tüm hekimler 1. basamak adli hekimlik bilgisine sahip olmalıdır. Yasalara göre bilirkişi yükümlülüğü taşıyan hekimin adli olguyu reddetme hakkı yoktur, ancak CMUK 76/2’ye göre “gerektiğinde uzman görüşüne başvurulur”. Hekim olguyu muayene eder, bulguları kaydeder ve uzman olan bir merkeze sevk eder. Bulguları kaydedemeyeceğini ve uygun koşullarda muayene yapamayacağını düşündüğünde de, bulguların ortadan kalkmayacağı kadar hızlı bir şekilde sevk

edebilir. 1. basamakta gerekçe ve sonuç yazılamayabilir, uzmana sevk edilir ki eğer sevk edilmemiş ve adli rapor kesin olma özelliği ile düzenlenmiş ise tıpta geçerli olan kural uyarınca o tıbbi uygulamada bir uzmandan beklenen düzeyde işin gerçekleştirilmiş olması istenir ve eksikse “meslek ve sanatta acemilik, ihmal” olarak değerlendirilir.

İnsan hakları ihlallerinin hekimlerce değerlendirilmesinde ve düzenlenen adli raporun yargı sürecindeki yansımada kötü muamele-işkence kavramları önem taşımaktadır. Bu iki tanımlama birbirinden hem hukuki hem de tıbbi düzlemde çok farklıdır. TCK 243. maddesi işkenceyi, 245. maddesi ise kötü muameleyi tanımlamaktadır. İşkencede sürekli memuriyetten men kavramı yer alırken kötü muamelede geçici süreden söz edilmektedir. Bir gastroentrit etkenin gaita kültüründe belirtmesi gibi travma etkeni olarak da tanımlanabilecek ve klinik bir tanı olan işkenceyi raporlarımızda açıklıkla ifade etmediğimizden yargulamalar çoğunlukla 245. maddede üzerinden yapılmaktadır. Aradaki fark çok önemlidir. İşkence travmanın niteliği, yinelenme özelliği ve uygulanış biçimi ile kötü muameleden ayrılmaktadır. Bu ayrım da işkencenin önlenmesinde çok büyük önem taşımaktadır.

TTB ve Odalar tarafından insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesi için yapılan çalışmalar hekimlerden sık sık eleştiri alan ve meslek örgütü alanı dışında değerlendirilen çalışmalar olmakla birlikte, ne yazık ki hekimlerin en fazla sorun yaşadığı alanlardan birisi olma özelliğini sürdürmektedir. İşkencenin evrensel amacı gereği hergün toplumsal işkence bilışı ile yaşıyor olmamıza karşın, bir inkar mantığı da her karşı duruşta izlenmektedir. Hekimin işkencenin varlığı ve sürdürülmesinde azımsanmayacak bir role sahip olduğu bir kez daha vurgulanmalıdır. “İşkenceye hekim katılımı” kavramının en üzücü boyutu meslek icrası sırasında raporun yetersiz düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır. Yetkin bir adli rapor da işkencenin önlenmesine hekimlerin katkısı anlamına gelmektedir.

Yetkin bir adli rapor:

a. Anamnez - Özgeçmiş: Olay ile ilgili anlatım (gözaltında uygulanan travmaların niteliği) Travmaların o sırada ne tür fiziksel ve psikolojik yakınmalara yol açtığı muayene daha geç ise muayene sırasındaki yakınmaları.

b. Fizik muayene - Yakınmalara uygun muayene+tüm sistem muayeneleri+hastanın psikolojik durumu.

c. Gerekli konsültasyonlar -ki psikiyatri konsültasyonu travma olgularının olmazsa olmaz koşuludur.-

d. Gerekli laboratuvar incelemeleri - Ö: elektrik işkencesinde lezyondan biyopsi vb.

e. Gerekçesi ile sonucu içermelidir.

Ülkemizde adli raporların bu düzeyde hazırlanması ve geliştirilmesi için Türk Tabipleri Birliği tarafından kapsamlı çalışmalar yürütülmüş ve halen de yürütülmektedir. 1. basamak adli hekimlik eğitim programları, bu alanda kullanılacak bir el kitabının yayınlanması, standart muayene protokolu hazırlığı, hekimlerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, güvenliğinin sağlanması ve bağımsız bilirkişilik yapılmasının oluşturulması için yapılan çalışmaların yanısıra Türk Tabipleri Birliği uzun yıllardır, alternatif adli raporlar ile yorum raporların düzenlenmesinde öncülük etmiş, konunun uzmanları ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı ile birlikte yerel tabip odalarının oluşturduğu komisyonlar ya da merkezi düzlemde yargılama süreçlerine olumlu katkıları olan raporlar hazırlamıştır.

Türk Tabipleri Birliği hekimlerin meslek örgütü olması bilinciyle diğer mesleki alanlarda da olduğu gibi, insan hakları ihlallerinin her boyutunda gerekli tavrı göstermiş, insana yönelik her zararın önlenmesi, tanı ve tedavisi yükümlülüğü olan bir meslek grubunun örgütü olma duyarlılığına ve sorumluluğuna sahip olmuştur.

Adalet ve Sağlık Bakanlıkları yapılan çalışmaların ürünü olarak değerlendirilebilecek genelgeler yayınlanarak standart adi raporların neleri içermesi gerektiği konusunda asgari bir çerçeve oluşturmuşlardır. Uyulması zorunludur. Bilmemek mazeret olamaz. Türk Tabipleri Birliği bu asgari çerçevenin geliştirilmesi çabası içerisinde. Türk Tabipleri Birliği 47. Genel Kurulu'nda kabul edilen Hekimlik Meslek Etiği Kuralları'nın 34. Maddesi; "Hekim, tıbbi bilgi ve becerisiyle; işkence ve benzeri uygulamalara katılamaz, yardımcı olamaz, gerçeğe aykırı rapor düzenleyemez. İşkence iddiası olan olgularla karşılaşan hekim, mesleki bilgi ve becerilerini gerçeğin ortaya çıkarılması için kullanır" diyerek konuya yönelik tutumu ortaya koymaktadır.

SÜRGÜN/ZORUNLU GÖÇ: VAN DENEYİMİ

Ferda CEMİLOĞLU

Van, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri bölgelerarası kalkınma sürecinde, bu süreçte en az pay almış yerlerden biridir. 1970'li yılların sonunda "kalkınmada öncelikli bölge statüsüne" alınmasına karşın, 1980'li yılların başında bütün bir Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tırmanan gerginlikten payını almış, 1984 yılında ilan edilen OHAL ile birlikte bu statüsünü de kaybetmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın son kararı ile de Van, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kalkınmada öncelikli 1 no'lu ilden 3 no'lu ile düşürülmüştür. Coğrafi ve stratejik konumu ile oldukça önemli bir yere sahip olan Van aslında bir hayvancılık ve sınır ticaret kenti olması gerekirken, bu konumundan hiçbir şekilde olumlu yönden faydalanamamış, Ortadoğu'da bir sınır kenti olmanın tüm dezavantajlarını yaşamıştır.

Ayrıca, Van ili 1984 yılından 2001 yılı başına dek süren OHAL ve çatışma ortamından bölgede en çok etkilenen kentlerden biri olmuştur. Bu dönem zarfında da Van bölgelerarası kalkınmada en az pay sahibi olmuş; uluslararası gerginlikler sebebi ile sınır ticaretinde büyük yaralar almıştır. Zaten sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan oldukça zor şartlara sahip olan Van, 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların başında birbirinden farklı iki olayın ev sahipliğini yapmak zorunda kaldı.

Zorunlu İç Göç ve Mülteciler

Devlet tarafından güvenlik sebebi ile 1990'lı yılların başından itibaren bütün Doğu ve Güneydoğu'daki illerde olduğu gibi Van, Hakkari ve civar illerden yüzlerce köy boşaltılmış ve onbinlerce insan yerlerinden edilmiştir. Köyleri boşaltılan insanlar Ağrı'dan Hakkari'den ve çevreden gelip Van merkezine yerleşmişlerdir. Ekonomik açıdan göreceli olarak durumu iyi olanlar batı bölgelerine göç ederken en yoksul kesimler Van'da kalmıştır. Bu durum normalde Van'da zor olan yaşamın daha da zorlaşmasına, varolan işsizliğin artmasına ve kişi başına düşen gayri safi milli hasılanın daha da düşmesine sebep olmuştur.

Türkiye, 1980'li yılların başında zorunlu iç göçten başka, Van'la birlikte ciddi anlamda dış göç yani mülteci sorunu ile tanıştı. Türkiye 1951 sözleşmesine¹ göre belli bir coğrafi sınırlama ile mültecileri kabul etmekte yani Afrika ve Asya'dan mülteci kabul etmemekte, sadece Avrupa'dan gelen mültecileri kabul etmektedir. Fakat Ortadoğu'nun özel politik şartları nedeniyle ek bir kararname ile Türkiye UNHCR'in finansal desteği ile kapılarını Asyalı mültecilere da açmıştır. Bunlardan Ankara ve Van UNHCR ofisleri, mülteci başvurularını kabul etmektedir. Türkiye bu sistemde ikinci ülke konumundadır. Yani İran, Irak ve Suriye'den gelen mülteci ve sığınmacılar burada UNHCR'a başvurduktan sonra başvuruların cevabını beklemekle, nihayetinde mülteci statüsünü kazananlar için ikinci ülke olan Türkiye'de yeni bir bekleme dönemi başlamaktadır. Onları kabul edecek üçüncü ülkenin belirlenmesi, belirlendikten sonra da TC Dışişleri Bakanlığı'nın izni gerekmektedir. Bu süre zarfında Avrupalı olmayan mülteci ve sığınmacıların Türkiye'nin sosyal refah sisteminden yararlanma hakları yoktur. Zaten sorun sahibi olan mülteciler ayrıca Türkiye'de yaşadıkları sorunların çözümü için sadece UNHCR'a değil, ASAM, ICMC, CARİTAS, TİHV ve Anadolu Kalkınma Vakfı gibi kuruluşlara da başvurumaktadırlar.

Van'daki Sığınmacı ve Mültecilerin Yaşadıkları Sorunlar

Daha önce de belirtildiği gibi çok ağır şartlar altında kendi ülkesini tek etmek zorunda kalan insanlar geldikleri 2. ve 3. ülkelerde de çok ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. Mülteci ve sığınmacıların geldikleri 2. ülke olan Türkiye'de birçok sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Türkiye'de ikamet eden sığınmacı ve mültecilerin yaşadıkları en önemli sorunlar:

- Yerli halk tarafından kabul görmeme²
- Yerli halkın onları ekonomik bir yük olarak görmesi

¹ Uluslararası hukukta kabul edilen mülteci kavramının tanımı şöyledir: 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol ile değişiklik 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşmenin 1. maddesinin (A) fıkrasının 2. bendinde yapılmıştır. Söz konusu bende göre bir kişinin mülteci sayılabilmesi için ırk, din, milliyet, siyasi düşünce ve belirli bir sosyal gruba mensubiyet yüzünden baskı ve zulme uğraması veya uğrama tehlikesi ve korkusu içinde bulunması nedeniyle ülkesini terketmiş olması gerekmektedir. Mülteciğin ön koşulu ülkenin terk edilmiş olması, yani mülteci olarak kabul edecek ülke yönünden yabancı olunmasıdır. Diğer koşullar ise, ırk, din, milliyet, siyasi düşünce ve sosyal bir gruba mensubiyet şeklinde belirlenen nedenlere dayalı olarak zulme uğrama korkusu içinde bulunmasıdır.

² Mülteciler ve yerli halk arasındaki ilişki cinsiyet bazında değişiyor. Eğer aile çevredeki koşullara tam olarak uyarsa, kadınlar çok az ve örtülü olarak sokağa çıkıyorlarsa bu insanların yerli halkla ilişkileri daha iyi oluyor. Erkeklerin yerli halkla olan ilişkilerinde "cuma namazı" gibi ortak mekanların kullanılması ile biraz daha iyi gözükürken, yerli halkın özellikle İran'dan gelen mülteci kadınlara cinsel bir obje gözü ile bakmaları, kadınların sokakta, çalışırken veya ev sahipleri tarafından cinsel tacize uğramaları nedeni ile yerli halkla ilişkileri çok daha soğuk ve gergin.

- Yerli halkın elinde varolan kısıtlı imkanları da mültecilerle bölüşme olasılığından korkması
- Dile bağlı sorunlar sebebi ile yerli halkla ve resmi yetkilerle aralarındaki iletişimsizlik
- Ağır psikolojik sorunlar
- Maddi sıkıntılar
- 2. ve 3. ülkeden yüksek beklentiler
- Tüm bu sorunların yarattığı uyumsuzluklar sonucu daha derin açmazların ve travmaların ortaya çıkması

Van'da yaşayan sığınmacı ve mültecilerin yerinden edilme deneyimleri, tüm yaşamlarını ilgilendiren bir bekleyiş sürecinin yarattığı gerginlikler, hayatlarını ilgilendiren kararı bekleyiş süresinin uzaması farklı psikolojik rahatsızlıkların doğmasına neden olmaktadır. Sığınmacı ve mültecilerin yoğun olarak yaşadıkları psikolojik sorunlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Korku Sonucu Oluşan Ruhsal Bozukluklar

Korku ve acı dolu olaylar sonucunda Van'da yaşayan sığınmacılar arasında duygusal bozukluklar sıklıkla görülen bir durumdur. Bu tür sorunlara neden olan etkenler Türkiye'ye gelmeden önce kendi ülkelerinde yaşadıkları baskı, işkence ya da çok kötü bir yaşam geçirme olabilirken, Türkiye'de uzun süre kalıp mültecilik yaşamından kaynaklanan sorunlar da olabilmektedir. Bu duygusal rahatsızlıkların sonucunda mültecilerin yoğun olarak geriye dönüşler yaşadığı, kabuslar gördüğü, çok gergin ve sinirli olduğu görülmektedir. Üzüntülü ve umutsuz olma en yaygın özelliklerindedir. Mültecilerde ve sığınmacılarda ayrıca terkedilme duygusu ve başkaları tarafından tekrar acı çektirilecek olma korkuları da yaşanmaktadır.

Kaygıya Bağlı Olarak Gelişen Duygusal Rahatsızlıklar

Mülteci ve sığınmacıların pek çok korku ve endişeleri vardır. Mülteci olmadan önce hiç bilmedikleri yeni sorunlarla başa çıkmak zorundalar. Bu sorunlar yiyecek sıkıntısı, kalacak yer bulamama, işsizlik ve kendilerini kullanmak isteyen insanların korkusu olarak sayılabilir. Birçok mülteci ve sığınmacı kendilerinin ve çocuklarının geleceğinden endişe duyuyorlar. Bu korku ve endişeler zamanla yoğunlaşarak başedemedikleri bir durum alıyor.

Uyku Bozuklukları

Sığınmacı ve mültecilerde görülen bir diğer rahatsızlık da uyku bozuklukları olarak tanımlanabilir. Uykusuzluk ve kötü rüyalar sonucu kendilerini daha yorgun ve bezgin hisseden sığınmacı ve mülteciler gündelik yaşamlarını sürdürmede önemli sıkıntılar yaşayabiliyorlar.

Depresyon

Mülteciler ve sığınmacılar arasında en yaygın olarak “depresyon” görülmektedir. Depresyon sonucu gelişen ruhsal sorunlar kendilerini intihara götürecek kadar ciddi boyutlara ulaşabiliyor.

Aile İçi Şiddetin Yarattığı Travmalar

Van’da yaşayan sığınmacı ve mülteci kadınlar yoğun olarak eşleri tarafından uygulanan fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalıyorlar. Şiddet gören kadınlarda yoğun olarak değersizlik duygusu, kendini küçümseme, özgüven eksikliği, çaresizlik, umutsuzluk yaşanıyor. Şiddetin uzun süreli olması derin travmaların doğmasına neden oluyor.

Van’da illegal olarak gelen ve UNHCR’a başvuran mülteci ve sığınmacı sayısı 2500 civarı, kaçak olarak yaşayan mülteci ve sığınmacı sayısı ise 30.000 olarak tahmin edilmektedir. Legal olarak Türkiye’ye girenler ise mülteci başvurularını Ankara’da yapmakta ve UNHCR tarafından Türkiye’nin değişik yerlerindeki uydu kentlere yerleştirilmektedir. İlegal yani pasaportsuz kaçak gelenler ise işlemleri sonuçlandırılıncaya kadar Van’da ikamet etmek zorundadırlar. Bu kadar yoğun bir mülteci akını ile karşı karşıya olan Türkiye’de bu konuda ciddi alan çalışması yapan tek kurum ASAM’dır.³

ASAM

ASAM evlere ziyaret gibi alan çalışması yaparak durum tanımlaması yapmakta, şiddete ve tecavüze uğramış kadın ve çocukların korunmasına, mülteci ve sığınmacıların polisle olan problemlerinin çözülmesine yardımcı olmaya çalışmaktadır. Sorun sahibi olan mültecilere sosyal hizmet vermeye çalışan ASAM bir yandan kentte mülteciler ve sığınmacılar aleyhine bilinçli bir şekilde oluşturulan atmosferi değiştirmek için zorlu bir mücadele verirken bir yandan da mültecilerle birlikte resmi otoritenin sürekli tacizine uğramaktadır.

Oldukça kısıtlı finansal olanaklara sahip olan ve bölgenin özel konumu sebebi ile olağanüstü şartlarda çalışan ASAM düzenli ev ziyaretleri yaparak hem mültecilerin yaşam standartlarını belirlemekte hem de güven tazelemektedir.

³ ASAM (Association for Solidarity With Asylum-Seekers and Migrants) din, dil, ırk ve politik görüş ayırt etmeksizin sığınmacı ve göçmenlerin insan haklarını gözetken, kar amacı gütmeyen insani bir sivil toplum kuruluşudur. 22 Aralık 1995’de kurulan ASAM, Türkiye’de sığınmacılar, göçmenler ve mülteciler hakkında çalışmalar yapan ilk STK olması bakımından dikkat çekmektedir. ASAM’in temel amacı mülteci, göçmen, iç göçmen ve geçici sığınma hakkı arayan insanların sorunları ile ilgilenmek, bu sorunlara çözümler getirmeye çalışarak bu insanlara yardım etmektir. Kasım 2000 tarihinden itibaren de ASAM Van’da kurduğu irtibat bürosu ile UNHCR’ın Van, Ağrı ve Hakkari’de yaptığı çalışmalara katkıda bulunmayı, mültecilere sosyal ve psikolojik danışmanlık hizmeti vermeyi hedeflemiştir.

ASAM çevre ile olan özel ilişkileri kullanarak mülteci ve sığınmacı evlerine aynı yardım yapılmasını sağlamakta, hiçbir şekilde eğitim hakkı olmayan mülteci çocukları için birçok projeye imza atmıştır. Toplam 260 çocuğun 30 gün süresince TEGEV’de eğitim görmesini sağlamıştır. Bunun dışında Eğitim Gönüllüleri Vakfı’nda sığınmacı ve mülteci çocukların eğitimlerine yönelik programlar yoğun olarak devam etmektedir. Ayrıca ölüm tehditlerine, tecavüze ve cinsel şiddetin diğer biçimlerine maruz kalmış çocuk ve kadınlar için sadece kendi özel imkanları ile iki sığınmaevi açmıştır.

Van’da daha önce de belirtildiği gibi resmi mülteci sayısı 2.500’dür. Terk etmek zorunda kaldıkları vatanlarından ağır işkence ve şiddete uğrayarak travmatize olmuş bir biçimde gelen, yalnızlık, korku, bitkinlik, kuşku, intikam, nefret ve benzeri duygulara sahip olan bu insanların durumları Türkiye’de de bir çözümsüzlük yumağı biçiminde devam etmektedir.

Mülteci ve sığınmacıların sorunları Türkiye’ye gelmekle bitmemektedir. Resmi otoritelerin baskısı mültecilerin travma ve korkularını katmerlemektedir.⁴ Ayrıca başvuru dosyalarının inceleme sürelerinin uzaması sonucundaki ortaya çıkan katlanılamayacak ölçüdeki maddi zorluklar, mülteci aileleri içinde ölüme varan bir şiddete yol açmakta, yerli halkın mülteci ve sığınmacı kadınlara özellikle İran’lı mülteci kadınlara “cinsel bir obje” muamelesi göstermesi, tecavüz ve sonucundaki istenmeyen çocuklar mülteci ve sığınmacı ailelerini çok daha dramatik olayların içine sürüklemektedir.

Van, iç göçle birlikte hızlı bir sosyo-ekonomik ve kültürel çöküntüyü yaşarken mülteciler bu durumu daha da zorlaştırmaktadırlar. Zaten sorun sahibi olan mültecilerin topluma büyük bir sorun olarak lanse edilmeleri toplumsal gerginliği arttırmaktadır. Van’da aslında devletin oluşturması gereken, iç göç yerli halk ve mülteciler arasındaki uzlaşma ortamı devlet tarafından sistematik olarak engellenmektedir.

Mültecileri, sadece kendilerine sunulan yardımlara bağımlı olan zavallı kişiler olarak görmemeliyiz. Mülteciler pek çok zaman hayatta kalmak için güçlü kararlılıkları olan kimselerdir. Onları mülteci yapan da bu kararlılıktır zaten. Bu kişilere yardım eden görevliler mültecilerin hayatta kalma ve zorluklarla başa çıkma kapasitelerini iyi incelemeli ve bu olumlu elementin daha da güçlü olarak inşasına yardım etmelidirler. Böylece mülteciler ve diğer yerlerinden edilmiş kişiler kendi var olan kabiliyetlerini ve vasıflarını kendilerine yardım etmek konusunda kullanmaya teşvik edilebilirler.

⁴ Mayıs 2001’de ASAM’ın yürüttüğü “Van Refugee Questionnaire Evaluation Report” başlıklı çalışmanın istatistikî sonuçlarına göre mültecilerin % 53.1’i gibi yüksek bir oranı mülteciler ve resmi otoriteler arasındaki ilişkinin soğuk ve gergin olduğunu göstermiştir.

ZORUNLU GÖÇ

Metin KILAVUZ

Türkiye'deki zorunlu göçün; sosyal, kültürel, ekonomik, politik vs. boyutları vardır. Zorunlu göçün tarihsel izdüşümü bu boyutların açığa çıkması ile orantılıdır. 1984-2001 yılına kadar olan süreç içerisinde yaşanan ve halen yaşanılmakta olan politik boyutlu “zorla göçertme” diye de tanımlanacak zorunlu göçün nedenleri, sonuçları ve çözüm yolları hususları üzerinde durmak gereklidir.

Bu bağlamda ülkemizdeki göç hareketliliğini iç ve dış göç olarak sınıflandırmak mümkündür. Politik nedenlerden kaynaklı iç göçün, dış göçe direkt etkisi vardır. Özellikle Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyanın diğer bir çok ülkesine yönelen dış göçün temel nedenlerinden biri politik nedenlerle zorla yerinden edilmedir. Bu anlamda zorla yerinden edilmeden kaynaklı dış göçün asgariye indirilebilmesi de bu sorunun politik çözüm bakış açısından geçmektedir.

Zorla yerinden edilme politikası ile Kürt sorunu yakından ilişkilidir. Kürt nüfusunun yoğunluklu yaşadığı illerden batı illerine zorunlu iskan uygulamalarına Cumhuriyet tarihi boyunca rastlamak mümkündür (1926 İskan kanunu vs.). Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan zorunlu göç uygulamaları ile 1984-2001.... devam edegelen zorunlu göç ettirme uygulamalarında farklılık bulunmaktadır. Birinde önceden belirlenmiş bir nüfusun, belirlenmiş yerlere (batı illerine) zorunlu iskanı yasayla tanımlanmış ve geride bıraktıkları (mal-mülk vs.) için de açıklık getirilmiştir. Ancak 1984-2001... yılları arasında yaşananların hiçbir hukuki çerçevesi olmadığı gibi tamamen fiili, yok etmeye ve geride hiçbir şey bırakmama temelinde geliştirilmiştir. 4.000'e yakın yerleşim (köy ve mezra) birimi yakılmış, zorla boşaltılmış ve bunun sonucu olarak milyonlarca insan nereye, nasıl, hangi koşullarda gideceği düşünülmeden (düşünülerek!) zorla göç ettirilmiştir. Birbirlerinden nedenleri aynı ama sonuçları farklı olan göç uygulamalarının ortak bir yönü vardır. O da zorla yerinden edilenlerin iradelerinin olmayışdır.

1984-2001... yaşanan ve yaşamaya devam eden -edecek olan-, göç sorunu bir Kürt sorunu olduğu kadar bir Türk, Çerkez vs. sorundur. Dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın deyimi ile 1.5 milyon insanı yerinden edersek sorun çözümlerle başlayan, 1990-95 yılları arasında doruğa ulaşan ve zorla göç ettirilen insanlar ve bu insanlar İzmir'li Cüneyt'in, İstanbullu Yorgo'nun, Konyalı Muhammed'in; komşusu, kapıcısı, hamalı, ayakkabı boyacısı, inşaat işçisi, tamircisi, tarla işçisidir. Bu yönüyle de bu sorun, Türkiye sorundur.

NEDENLER

1984-2001.... yılları arasında yaşanan, yaşamaya devam eden -edecek olan- süreci doğuran nedenler;

- Kürt sorununun çözümsüzlüğünden kaynaklı kimine göre düşük yoğunluklu, kimine göre de silahlı çatışma ortamı.

- Silahlı çatışmanın Kürt nüfusunun yoğunluklu yaşadığı şehir, ilçe, köy, mezra ve kırsalında yaşanılması.

- Bölgenin insansızlaştırılması düşüncesi ve politikası. Buna bağlı olarak geliştirilen uygulamalar;

- Koruculuk ve ajanlık dayatması,

- Gıda ambargosu,

- Köy yakma ve boşaltma,

- Faili meçhul cinayetler,

- Gözaltında kayıp,

- Yargısız infaz,

- Yayla yasağı (hayvancılığın yaygın olduğu bölgeler; Bingöl, Tunceli, Van vs.)

- Kitlesele gösterilere ölümcül müdahaleler (İdil-Cizre vs. olayları),

- İkili hukuk diye de adlandırılan, demokratik hiçbir rejimde yeri olmayan OHAL yasaları ve uygulamaları,

Sayılan nedenlerle kişi güvenliği ve yaşam hakkının güvence altında olmadığını, yaşayan ve hisseden milyonlar, kendilerini güvenli hissedecekleri yerlere göçme zorlanmışlardır.

Zorunlu göçertme uygulamaları ile Anayasa'da belirtilen mülkiyet hakkı, yaşam hakkı, özel ve aile hayatına saygı gösterme hakkı, konut dokunulmazlığı hakkı....vs. gibi bir çok hak ve özgürlükler ihlal edilmiştir ve halen ihlal edilmektedir.

SORUNLAR

- Hak ihlalleri idareden kaynaklı olup genellikle fiili olarak yapılmıştır. Yapılan uygulamalara ilişkin olarak misilleme korkusu ile idareyi karşısına almak istemeyen göç mağdurları, mağduriyetlerinin tatmin (maddi) konusunda iç hukuktaki yasal mekanizmaların yetersiz olmasından dolayı sıkıntılı durumdadırlar. Genel olarak köy yakma-boşaltma olaylarında esas alınan, haksız fiilin öğrenildiği ve herhaldeki durumlar için öngörülen 1-5 yıllık hak düşürücü süre sorunu vardır. Bunun gibi hukuksal bir çok engel sıralanabilir. Ancak göç mağdurlarının zararlarının geneli mülkiyet haklarını kullanamamaktan kaynaklıdır ve bu zararlar devam etmektedir. Bu boyutu ile iç hukukun zorlanması mümkündür. İç hukukta karşılaşılan diğer bir sorun da, dava açmak için gerekli olan harç ve masrafların mağdurlar açısından karşılanamamasıdır. İç hukukun sonuç doğurmadığı durumlarda ise AİHM sürecinin zorlanması gerekir. AİHM'in köy yakma-boşaltma ile ilgili verdiği ve açık karar olarak da nitelendirilen bir çok emsal kararı vardır (Akdivar, Menteş davası).

- Zorunlu göç, mağdurlar açısından ekonomik alt-üst oluş ve kapsamlı tahrip anlamına gelmektedir. Bu boyut devlet otoriteleri açısından düşünülen ve hayata geçirilen bir politikadır. Toprağından, hayvanlarından, bağından, arısından koparılan insanlar, ekonomik ilişkilerinden yoksun bırakılmışlardır. Ucuz iş gücü ile kent varoşlarını dolduran, buldukları gecedenkonma bir evde 3-4 aile birlikte, açlık sınırında yaşamaya (ölmeye) mahkum edilmişlerdir. Arısı ve toprağı ile ülke ekonomisine olan katkısı ellerinden alınmış, üretici iken tüketici konumuna düşürülmüşlerdir.

- Göç mağdurları, koruyucu sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamamaktadırlar. Yeterli sosyal güvenceleri bulunmamaktadır. Ekonomik durumları, sağlık hizmetlerinden kendi imkanları ile yararlanmalarını engellemektedir. Dil sorunu da sağlık hizmetlerine erişimde en büyük engellerden biridir. Sağlıklı olmayan ortam ve koşullarda yaşamaktadırlar. (beslenememe, ısınamama, içme suyunun yetersiz ve sağlıksız olması, birden fazla ailenin aynı hanede yaşaması, yaşanan şiddete bağlı olarak gelişen ruhsal bozukluklar.) Göçe zorlanan nedenler, olaylar, göçün süresel uzunluğu, göç sonrası yaşanan uyum sorunu vs. göç mağdurları üzerinde ruhsal açıdan çöküntü yaratmıştır. Sağlık sorunlarının sonucu olarak bebek ölümlerindeki artış, ana ölüm oranındaki artış, beslenme bozuklukları, bulaşıcı hastalıklar vs. ile göç mağdurları adeta ölüme zorlanmaktadır. Köylerinden koparılmaya zorlandıkları gibi...

- Ekonomik açıdan zorlanma, uyum sorunu, dil sorunu vs. nedenlerle göç mağduru çocuklar okula gidememektedirler. Kendi iradeleri, dışında yaşamaya mahkum edilen göç mağduru çocuklar, okul yerine, selpak satmaya, ayakkabı

boyamaya vs. zorlanmışlardır. Bu yönüyle de göç mağdurlarının eğitim hakkını kullanmaları engellenmiştir.

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

- Türkiye’de 1984-2001 yılları arasında yaşanan göç ettirmeye ilişkin sağlıklı bir veri tabanı bulunmamaktadır. Buna ilişkin çalışmalar hızlandırılmalıdır.

- Yaşanılan sorunun afet olarak tanımlanması ve çözümü noktasında ulusal ve uluslararası mekanizmalar harekete geçirilmelidir.

- Devlet, olaydaki sorumluluğunu kabul etmeli, zararların tazmini ve sonuçlarının giderilmesi için irade göstermelidir. Kendi iradesi ile geri dönmek isteyenlere engel olmamalıdır.

- Zararların tespiti için, hükümet dışı kuruluşların da içerisinde yer alacağı tespit komisyonları oluşturulmalıdır ve yerel yönetimlerle ilişkilendirilmelidir.

- Sorunun çözümüne ilişkin sivil toplum örgütleri arasındaki dayanışma artırılmalı, sorun bir bütün olarak kamuoyunun ilgisine sunulmalıdır.

- Sosyal ve psikolojik olarak geriye dönüşün önündeki koruculuk engeli kaldırılmalıdır.

- OHAL ekonomik ve kalkınmaya yönelik bir örgütlenmeye dönüştürülerek anti demokratik yasaları ile birlikte kaldırılmalıdır.

- Devlet zorunlu göçe neden olan baskıcı, inkarcı düşüncesinden arınmalıdır.

- Silahlı çatışmasızlık ortamının kalıcılaştırılması ve sorunun çözümü yönünde demokratik açılımlar yapılmalıdır.

Onlar kendilerine dönmek istiyormusunuz-istemiyormusunuz sorularının sorulmasını istemiyorlar. Göçertirken alınmayan iradelerine, dönüp dönmeme konusunda saygı gösterilmesini istiyorlar.

Onlar nefes nefese koşacakları bayırlarını istiyor,

Onlar badem ağaçlarını istiyor,

Onlar bir gün gömülecekleri aile mezarlıklarını istiyorlar,

Onlar köylerini istiyorlar...

Her gün onlarlayız, ama onları göremiyoruz.

SOYUT “ÖTEKİ”DEN SOMUT “ÖTEKİ”YE: TÜRKİYE’DE GÖÇ DİNAMİĞİNİN YARATTIĞI YENİ GÖRÜNGÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Suavi AYDIN

Türkiye’de Cumhuriyet ideolojisi teşekkül ederken, kısmen Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarından kalan etkiler, kısmen de yeni devletin kuruluş sürecinde ortaya çıkan sorunlara bağlı bir “ötekileştirme” söz konusu olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış sürecinde özellikle Hıristiyan unsurlar, devlete hakim unsurlar tarafından belirli ölçülerde ve belirli taktiklerle düşmanlaştırılmaya başlandı. Bu durum İttihat-terakki iktidarı döneminde uç noktasına gelmiştir. Bu düşmanlaştırmanın baş aktörü Ermeniler olmuştur. Gerek meşrutiyet dönemi edebiyatı gerekse Cumhuriyet dönemi edebiyatı bu “ötekileştirme”nin örnekleriyle doludur. Ötekileştirilerek “istenmeyen unsur” haline getirilen gayrimüslimler, bu sosyo-psikolojik hava içinde ve Birinci Dünya Savaşı koşullarında tehcire uğratıldılar. Soyut hedefler, savaş koşullarında somut hedefler haline gelmiş ve tehcir bu unsurlar için kaçınılmaz bir son olmuştur.

“Ötekileştirme” ulus-devletleşme sürecinde, “ulusal topraklar” içindeki homojenleştirme bakımından bütün araçlarla başvuru olan yakıcı çözümlerin birisi olarak görünmektedir. Adı üzerinde ulus-devlet, sadece bir “ulus”un devletidir ve bilindiği gibi, bütün uluslar bir etnik kökene bağlanıp onun tarihiyle tarih içinde meşru yerlerine kavuşturulurlar. Dolayısıyla diğer etnik grupların bu çerçeve içinde yeri yoktur. Bu durumda ulus-devletleşme sürecinde bu unsurlar üzerinde yoğun bir “ötekileştirme” kampanyası yürütülür. “Ötekiler” ulusun devletine kavuşması yolunda akan tarihte ulusu yolundan saptıran unsurlardır. Örneğin Türkiye’de Arap

imajını ele alırsak, bu açıkça görülür. Araplar ve Arap kültürü, Osmanlı devletini “Türklüğünden” uzaklaştırmış onu ulusal bir siyasi varlık olmaktan çıkararak kendi hegemonyasında kozmopolit bir varlık haline getirmiştir. Tabii Arap imgesinin arkasında bazen örtük bazen de açık bir İslam vurgusu vardır. Bu çerçevede Türkleri ulusal özelliklerinden uzaklaştıran unsurlardan birisi de “İslam”dır. Yaygın resmi anlatımda Türklerin doğalcı ve kadın-erkek eşitliğini sağlayan inanç sistemleri İslamlaşmayla birlikte kadını kamusal hayattan uzaklaştırıp, ikinci sınıf bir yere indiren yeni bir inanç çerçevesiyle yer değiştirmiş ve Türkler, bundan sonra “geri gitmeye” başlamışlardır. Kemalist devrim, Türklere tarihsel ilerleme içindeki yerini, İslami ve Arabi unsurları kamusal hayatta geriletirerek, iade etmekte, böylelikle Türkler, ulus-devletlerine kavuşarak tarihin ilerletici momentine uymaktadır. Arap ve İslam imgesi yanında Türklerin devletlerini ulusal özelliklerinden uzaklaştıran gayrimüslim unsurlar vardır. Osmanlı İmparatorluğu’nda Türkler “savaşırken” onlar “zenginleşmiş” ve ekonomiye hakim olmuşlardır. Benzer bir iddia Alman milliyetçiliğinde de vardır. Alman antisemitizmi, Almanlar varlıklarını ve topraklarını korumak için mücadele ederken Yahudilerin sermaye biriktirerek Almanya’yı ele geçirdiklerini ve Alman ulusunu arkadan vurduğunu ileri sürer. Bu tespitin hazin sonucu, Yahudi soykırımıdır. Türk milliyetçiliğindeki Tanzimat düşmanlığının altında da bu yatar. Tanzimat’ın getirdiği yurttaşlık hukuku sayesinde gayrimüslimlerin de devlet kademelerinde yer almaları ve yurttaşlık haklarını kazanmaları, milliyetçileri rahatsız eder. Örneğin Atilla İlhan’a göre, Tanzimat Osmanlı’nın kendi isteği ve iradesiyle gerçekleştirdiği bir reform değil, tamamen bir İngiliz isteğidir. “Tıpkı şimdi de bize reformların dayatılması gibi”. Amaç, Hıristiyanları devlet kademelerine yerleştirip yükselmelerini sağlamak, böylelikle Osmanlı İmparatorluğu’nu “Hıristiyan bir devlet” haline getirmektir.¹ Milliyetçilik, diğer etnik, dini ve milli unsurların tabi durumda kalmaları halinde “katlanılabilir” olduğunu düşünmektedir. Yurttaşlık temelinde bir eşitlik fikri milliyetçiliğe yabancıdır. Özellikle ulus-devletleşme yoluna girildiğinde bu unsurların tabi konumları da yetmez ve onların ana unsur içinde erimesi istenir ya da bu “istenmeyen unsurlar” “ulusal topraklar”dan atılmaya çalışılır. “Ötekilere” katlanmanın tek koşulu onların da içinde bulunduğu geniş toplumsal zeminin muhafazası ihtiyacıdır. Bu muhafaza imkansız hale geldikçe ve sınırlar “ulusal” olarak tanımlanan çekirdek bölgeye doğru daraldıkça, bu unsurlara “katlanma” gereği de ortadan kalkmaktadır. Bu durumda ulus-devlet yapıcılarının önünde “ötekilere” karşı uygulayabilecekleri üç politik seçenek kalmaktadır.

1) Asimilasyon: Diğer etnik ve dini unsurların ana unsur içinde kendi istemleriyle ya da kendiliğinden erimeleri.

1 Bkz. 17.11.2001 TRT 2’deki Söyleşi.

2) Zorla kültürlenme: Diğer etnik ve dini unsurları, zorla ana unsurun kültürüne katma. Kişi ve yer adı değiştirerek, resmi dilde eğitimi zorlayarak, basın ve yayını tek dilde tutarak ve ideolojik propoganda yöntemleri kullanarak diğer unsurların ana unsurun kültürüne içerilmesi.

3) Etnik temizlik: “Ötekileri” ulus-devletin toprağı saydığı alandan çıkarmak ya da ulusal topraklarda “öteki” unsurları ortadan kaldırmak yolunda uygulanan politikalar. Burada kabaca üç yöntem göze çarpar. Birincisi tehcir ya da zorla göçürtme denilen yöntemdir. İkincisi soykırım yoluyla “öteki” unsuru yot etmektir. Üçüncü yöntem ise istenmeyen grupları rezervasyon kamplarında enterne etmek yoluyla uygulanan tecrit yöntemidir. Bu üçüncü yolu Amerika Birleşik Devletleri hükümeti Kızılderililer üzerinde uygulamıştır.

Bu üç yöntemin birincisi ağırlıklı olarak kültürel, ikincisi siyasal, üçüncüsü ise askeri baskı araçlarını kullanıma sokmayı gerektirir. Örneğin en çok başvurulan asimilasyon yöntemlerinden biri, bir grubun yerini değiştirerek onu egemen kültüre mensup grupların arasına yerleştirmektir. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının ardından Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Kafkasyalılara bu yöntem uygulanmıştır. Aynı şekilde Dersim isyanı sonrasındaki yer değiştirmelerde de aynı yol izlenmiştir. Beklenen, bu grupların egemen kültürle daha sık ilişkiye girmek suretiyle, dilden başlayarak yavaş yavaş egemen kültüre benzemesi ve sonuçta kimlik değiştirmesidir. Alevi Türkmen ve Yörük grupları da yerleşik hayata geçmeye başladıklarında, Sünni nüfusun yoğun oldukları bölgelerde giderek Sünnileşmişlerdir. Bu yer değiştirmeye bağlı örneklerin dışında “öteki”nin kendi “ötekiliğini” ortadan kaldırmak üzere büyük toplum içinde gönüllü erimeyi seçmesi de görülen örneklerdendir. Özellikle Lazlar ve Hemşinliler bu gruplar içinde sayılabilir. Lazların Lazcanın bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde Türkçe içinde asimle olması *Ogni* dergisinde şöyle anlatılmaktadır (Noxlams 1993:5):

... Özellikle Lazca unutulma noktasına gelmiştir. Halkın kültür bilincinden yoksun olmasından kaynaklanan bu durumun dikkatle incelenmesi gereken değişik boyutları vardır. Bir yanda radyo-televizyon gibi kitle iletişim araçları, diğer yanda kişilerin aldıkları eğitim ve Laz Halkı'nın onyıllardır yoğun olarak yaşadığı göç olgusu halkın kendi kültürüne sahip çıkma bilincini karartmış, çarpık bir bilinç yaratmıştır. Laz Halkı bu bilinç körleşmesinden ötürü anadili olan Lazca'yı unutmak için çabalamış, çocuklarına Lazca öğretmeyerek, Lazca konuşmanın gereksizliğini ve uyduruk zararlarını anlatarak bu yok oluştaki bilinçsizce pay sahibi olmuştur. Özellikle 1980 sonrası süreç halkın kültüründen en çok uzaklaştığı, Lazca'da yozlaşmanın en yoğun olduğu bir süreçtir. Bu dönemde önceki yıllara oranla medya egemenliği artmış, büyük şehirlere göç boyutlanmıştır. Bu bilinç çarpıklığının Lazca'ya etkilerinden biri

Türkçe ile Lazca'nın iç içe kullanılıyor olmasıdır. Günlük yaşamda özellikle köylerde Lazca konuşuluyor olmasına rağmen televizyon ve radyo kanallarından sürekli Türkçe yayınlar dinlenmektedir.

Bu süreç içinde anadilin nasıl bozulduğu ve giderek Türkçe içinde asimile olduğu ise şöyle antahılmaktadır (a.y.):

... Böylece Türkçe ile Lazca aynı cümle içinde kullanılmaya başlanır. Türkçe kelimelere Lazca ekler koyarak veya tersini yaparak cümleler kurulur. Türkçe'ye uydurma kaygısı ile Lazca kelimeler ya farklı anlamlarda ya da Türkçe kelimelerle karışık bir cümlede kullanılır. Lazca kelimelerin yanlış kullanımı anlam yitimine neden olmaktadır. Bir diğer boyut Türkçe düşünüp, Lazca konuşmak şeklindedir... Böylesi bir durum Lazca'nın orijinal cümle yapısını bozar. Türkçe olarak ifade edilemeyen bir çok olay, hareket ve olgu Lazca'da ifade edilebilmektedir. Türkçe düşünen birinin Lazca'daki karşılığını bulup çıkarması bu yüzden zordur ve doğallığında Lazca bildiği ve anladığı halde konuşmamayı getirir. Üçüncü bir nokta Lazca kelimelerdeki telaffuz farklılıklarıdır... Bir şivenin içindeki kelimelerde söylem farklılıkları doğmaktadır. Lazca'daki şive farklılıklarının ötesinde aynı şive içinde de farklılıklar vardır. Bunun bir nedeni Laz yerleşim bölgeleri arasındaki iletişimsizlik, diğeri Türkçe'den etkilenmeler ve temelde ortak bir dilin bir çok nedenden ötürü yaratılamamasıdır. Lazca'nın yazılı olmaması bunun temelinde yatar (...) Çocuk Türkçe'yi Türkçe bilmeyen birinden öğrendiği için konuşması da çarpık olur. Aynı zamanda sürekli Lazca konuşulan bir ortamda bulunan biri de Türkçe ile birlikte Lazca öğrendiği için konuştuğu Lazca da hatalıdır. Kısaca ne Lazca ne de Türkçe iyi kullanılabilir. ...

Ogni dergisinin birinci sayısında Sarigira Beşli'nin (1993: 3-4) yansıttığı düşünceler, asimilasyonla birlikte anadilin hakim dil karşısındaki konumunu ve bunun doğurduğu kimlik sorununu çok açık bir biçimde yansıtmaktadır:

(...) Bugün sen nesen gibi çok genel... bir soruya verilecek ilk cevabım “Ma a Lazi vore” olur. Bu beni tanımlayan ya da en çok tanımlayan cevap olur. Doğru mu? Kendime yeniden soruyorum: “Sen nesen?” Buna tam anlamıyla bir cevap veremiyorum. Ama çoğunlukla kendimi tanımladığım cümle “Ma a Lazi vore” oluyor. Şimdi bu cümle ne anlatıyor, neye tanıklık ediyor? Her şeyden önce “azınlık” olmak, yani ezilebilir olmak, taraftar bulamamak, anlaşılammak, yadırganmak, gülünmek, korkmak, Türkçe'yi iyi konuşammak, anadilini iyi konuşammak, uzatmayalım, velhasılı kelam kendin olammak! “E do” nasıl kendin olammak? Samsun'da oturuyorduk. İlkokuldaydık. Memleketim benim için dayanılmaz bir özlemdi... Okulların

kapandığı akşam hemen yola çıkardık. Ertesi sabah dedem ve babaannem kapıda bizi bekliyor olurlardı. Evden çıkarken annemden bir uyarı gelirdi: “Lazca konuşmayın, Türkçe’niz bozuluyor”. İşte bir ipucu. Lazlar’ın yaşadığı asimilasyonun rengi burada açığa çıkıyor (...) Yadırganamaz bir gerçek var ki bir azınlık için hayat hep kendine yabancılaşmayla geçer. Kışın Artaşen’deyim. İlkokul’a yeni başlamış bir çocukla konuşuyordum. Çocuk ilkokula başlayana kadar köyde büyümüştü. Yavrucak şöyle diyordu: “Ben çoydeyken Laz’dum, buraya geldum Türk oldum”... Köydeyken herkes Lazca konuşuyordu, bir sorun yoktu. Çocuk Türkçe bilmiyor muydu? Biliyordu ama konuşması ve yazması gerekmiyordu. Zaten aptal kutusunu (televizyonu) anlamak için Türkçeyi biraz bilmek yeterliydi(...) İlkokulda... Laz olduğumun, Lazca’nın Türkçe’den apayrı bir dil olduğunun farkındaydım. Fakat Türklük’e karşı nasıl bir konumlanma içindeydim hatırlayamıyorum. Kendimi Türk de sanıyordum galiba.

Asimilasyonun önüne çıkabilecek tek engel, asimile edilmek istenen grubun siyasallaşmasıdır. Kürtçe konuşanlar gibi büyük grupların, isteklerini siyasallaştırmaları ve bu iradeyi besleyen güçlü bir toplumsal zeminin varlığı (geniş bir coğrafyada yaygın olarak konuşulmak, görece büyük bir nüfusun anadili olmak gibi) asimilasyon sürecinin hızını kesmiş ve dönem dönem bu süreci geriletmiştir. İsyenler sonrasında yeri değiştirilen Kürt grupların asimilasyona direnmeleri yahut özellikle Maraş, Çorum ve Yozgat olayları sonunda büyük kentlere gelen Alevi grupların kültürel kimliklerini siyasallaştırmaları ve asimilasyona direnmeleri de bunun açık örnekleridir. Bunun gibi, 1990’dan sonra büyük kentlere göç etmek zorunda kalan Kürt nüfusun, buralarda HADEP’in oy deposu haline gelişini aynı olguya işaret etmektedir.

Zorla kültürlenme açısından ele alınabilecek ilk örnek, yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Kürt gruplarıdır. Önce Tarih Tezi yoluyla Anadolu’nun otokton halklarına bağlanan ve bu yolla Türklükleri tescil edilen Kürtler, daha sonra çeşitli “saha araştırmalarıyla” (!) Türklükleri kanıtlanmak suretiyle kültür değiştirmeye zorlandılar. Bu bilgiler örgün eğitim ve basın-yayın aracılığıyla kitleselleştirildi ve genel-geçer resmi tez haline geldi. Ayrıca okullaşma ile Türkçenin yaygınlaştırılmaya çalışılması, önemli bir araç haline geldi. 1990’da sonra sayıları çoğalan Yatılı Bölge Okulları aynı amaca hizmet etmek üzere örgütlendi. Dağa taşta “Ne mutlu Türküm diyene” yazmaktan başlayıp, yer adlarını değiştirmeye yahut HADEP dışındaki partilere oy vermeye zorlanmaya uzanan bir zorla-kültürlenme süreci yakın tarihimizin en canlı anılarını oluşturmaktadır. Bunun gibi bir başka örnek 1980’lerin başında Bulgaristan’da yaşanmıştı. Bulgaristan Türkleri’nin aslında müslümanlaştırılmış Bulgarlar olduğunu öne süren Bulgar hükümeti, burada Türklere Türkçe konuşmayı yasaklamış, okullarını kapatmış, Türklerin adlarını ve

yaşadıkları yerlerin Türkçe adlarını değiştirmeye girişmişti. Bu girişimin hazin sonucu, 1983'ten itibaren görülen Türkiye'ye göç olmuştur. Zorla kültürlenme sürecinin hukuki, inzibati ve eğitimsel araçları göze çarpmaktadır. Hukuki araçlar arasında dilin açıkça yasaklanması ve hukuki-idari işlemlerde yok sayılması; inzibati araçlar arasında kolluk kuvvetleri yoluyla uygulanan baskılar, görünür yerlere “Ne Mutlu Türküm Diyene” türünden yazıların yazılması ve cezaevleri gibi devlet kontrolündeki yerlerde askeri programların uygulanması; eğitimsel araçlar arasında ise ilköğretimde Türkçenin kullanılması ve Yatılı Bölge okulları gibi uygulamalar sayılabilir.

Ulus-devletleşme sürecinde egemen milliyetçiliklerin en çok başvurduğu yöntem ise daima “etnik temizlik” olmuştur. Etnik temizlik, başlangıçta ve en yoğun biçimde Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu sahalarında uygulanmıştır. Kitlese ilk girişim, Rusya'nın Kafkasya'ya ve Kırım'a inmesiyle buralardaki müslüman ahalinin göçe zorlanması ile başlar. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından ikinci büyük göç dalgası yaşanır. Üçüncü büyük dalgaya yol açan olay ise Balkan Savaşları'dır. İttihat-Terakki Partisi yönetiminde Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk büyük mukabelesi 1915 Ermeni Tehciri'dir. Bunu 1917'de Ege Rumlarının tehciri izler. Tehcir sırasında Ermenileri ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetler iktidardaki İttihat-Terakki Partisi'nin gizli teşkilatı olan Teşkilat-ı Mahsusa eliyle yürütülür ve göçe zorlanan Ermenilerin büyük bölümü yollarda öldürülür. Burada kırım ve tehcir politikalarının birarada yürüdüğünü görürüz. 1923-24 Türk-Yunan mübadelesi de bir tür zorla göçtürme hareketidir. Mübadele, anlaşmaya bağlandığından ve her iki kesimi de “himaye” eden devletlerin varlığı, bu tehcir hareketinin can ve mal güvenliği içinde yürütülmesini sağlar ve mali haklar nispeten korunur. Ancak burada bir başka “kültürel problem” yaratılmış olur. Zira Türkçe konuşan ortodokslar ile Rumca konuşan müslümanlar mübadele edilmiştir. Mübadele sonucunda gittikleri yerlerde onlar birer yabancı, yani “öteki”dirler. Yaşadıkları da büyük ölçüde bir “kültür şoku”dur. Bu gruplar uzun süre içinde yaşadıkları toplumlarda uyum sorunu yaşarlar. Mal ve can güvenliği korunmuş olmakla birlikte, büyük bir kültürel ve psikolojik tahribat söz konusudur.

Cumhuriyet devrinde gizli “tehcir” sürmüştür. Burada artık inzibati önlemlerden çok psikolojik savaş yürütülür ve geride kalan gayrimüslimler böylelikle göçe zorlanır. Örneğin kilise vakıflarının çalışmaları zora sokulur, yeni kilise yapımları ve mevcut kiliseleri onarmaları engellenir. Bir kararnameyle 1923'den sonra edinilmiş mülkler eski sahiplerine iade edilir. Varlık Vergisi uygulaması ile gayrimüslim yurttaşlara haksız vergiler yüklenir. Doğu'daki topluluklar, tıpkı Sason Ermeni ve Hakkari Nasturi ayaklanmalarında olduğu gibi, bölgedeki aşiretlerin insafına terkedilir. Gayrimüslimler devlet memuru olamazlar, Demokrat Parti dönemi hariç,

Cumhuriyet tarihi boyunca hiçbir Hıristiyan milletvekili yoktur. Alevi ve diğer etnik grupların kendi kültürel kimlikleriyle milletvekili olarak siyasi tavır almalarının da hoş karşılanmadığı bir mecliste Hıristiyan milletvekili bulunmaması tesadüf değildir. Zira sistem yurttaş kimliğinin sınırını Türk ve Sünni müslümanlıkla çevirmiştir. Bu sınırın dışına çıkmak “bölücülük” sayılmakta, kendisini bu sınırın içinde tanımlasın ya da tanımlamasın, devletin ve Türk milliyetçiliğinin bu sınırın dışında saydığı gruplar “ötekileştirilmektedir”. Bu grupların kimlik algıları, devlet ve Türk milliyetçiliği için tehdit sayılmayacak ölçüde büyük toplum içinde eridiğinde ya da bu grupların fiilen vücudunun kalmaması ancak söz konusu ötekileştirmeyi ortadan kaldırmaktadır. Devletin ve Türk milliyetçiliğinin nostaljik ya da romantik kimlik sahiplenmelerine dahi tahammülü yoktur. Psikolojik savaş 6-7 Eylül olayları ile sürer. 1963 Kıbrıs olaylarının ardından 1964 kararnamesi ile tehcir hızlanır. 1974 Kıbrıs Harekati bu sürecin devamına hizmet eder. 1980 darbesi de bir başka göç vesilesidir. Bütün bu kronolojik sıra, birkaçı dışında resmi bir baskının dışında psikolojik ve ekonomik bakımdan farklı olanın, “öteki”nin nefes alacağı bir atmosfer bırakmamaya yönelik sistemli bir çabanın göstergesidir. Bu uygulamaları kamu vicdanında “haklı” hale getirilir. Bazı siyasal olaylar, bu haklılığı perçinlemek için ortalama insanın algı düzeyine uygun bir senaryo içinde kullanılmıştır. Örneğin ASALA'nın cinayetlerinden, halkın zihnine kazınmış “kötü Ermeni” imgesini beslemek ve 1915 olaylarını haklı göstermek için psikolojik bir unsur olarak faydalanılır. Tıpkı 1918'de Ermeni komitalarının yaptığı katliamların 1915 olaylarının nedeniymiş gibi gösterilmesi gibi... Güneydoğu'da köyünden göçürülmüş köylülerin “bizi niye bunu yapıyorlar, biz Ermeni miyiz?” diye şikayetlenmeleri bu imgenin kamu vicdanına nasıl hakedildiğini açıkça göstermektedir. Bu şikayetlenmenin tercümesi, “bu muameleyi Ermeni hakeder” yargısıdır. Bu yargının varlığı psikolojik savaşın başarısını göstermektedir. Ancak tarihin garip bir tecellisidir ki, bu kez aynı silah Kürtlere doğrultulmuştur. PKK'nin çatışmalarda öldürdüğü siviller ve çatışmalarda ölen askerler, PKK karşıtı havayı beslemek üzere bilinçli bir biçimde kullanılmıştır. Ancak PKK karşıtlığı, giderek bir Kürt karşıtlığına dönüşmüş, bazı Batı Anadolu kentlerinde çeşitli bahanelerle Kürt karşıtı küçük çaplı kalkışmalar yaşanmıştır. Artık buralarda Türk'ün “ötekisi” Kürttür. Bu Batı Anadolu kentlerinde belediye seçimlerini MHP'nin alması, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyayı sınırlayan kasaba ve kentlerde MHP'nin güçlenmesi de aynı olguya işaret eder.

İskanın Bir Türdeşleştirme Yöntemi Olarak Kullanılması: Ulus-devletleşme sürecinde milliyetçi yönetimler, kendi uluslarına ait olarak tanımladıkları topraklarda kendi ulusuna mensup nüfusun arttırılması ve giderek ulus-dışı grupların azaltılması ve yok edilmesi stratejisini izlemişlerdir. Bu strateji zaman zaman, siyasal sınırlar dışında kalan ve milliyetçiliğin tarihsel ulusal topraklar olarak tanımladığı ve ulusa ait kişilerin yaşadığı yerleri de ilhak, yani toprakları ulusa ait

sayılan topraklara doğru genişletme boyutunu da kazanmıştır. Reich'in *Anschluss* stratejisi bunun tipik örneğidir. Bu stratejinin ikinci önemli ayağı ulusal sınırlar içinde ulusun nüfusunu arttırmaktır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından başlayıp Balkan Savaşları ile hızlanan Rumeli ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya göç, bu stratejinin kendiliğinden başladığı bir süreci işaret eder. İlk başta sınırlar içinde Müslüman nüfusun Hıristiyan nüfus aleyhine artışı II. Abdülhamid'i İslamcılık siyasetine sevkeder. Ancak bu siyasetin, aynı zamanda, alttan alta bir Türkçülük politikasını içerdiğini gözlemek mümkündür. Okullarda mecburi Türkçe eğitiminin başlangıcı, II. Abdülhamid dönemine rastlar. Cumhuriyet döneminde çıkarılan İskân Kanun ve yönetmelikleri, bu stratejinin hukuki ayağını oluşturmaktadır. İki tür iskân politikasından söz edilebilir. Birincisi yurtdışından gelecek "soydaş"ların iskânı faaliyetidir. İkincisi ise istenmeyen unsurların erimelerini sağlayacak biçimde yurtiçinde zorunlu iskâna tabi tutulmalarıdır. İkinci konuya sonra değinilecektir. Birinci iskân politikasında "soy" kavramı, çok açık bir referanstır ve bu referans hala sürmektedir. Kanun ve yönetmeliklerde "Türk ırkına bağlı olmamak" kavramı sık sık geçmektedir.

1974 Askeri Harekatı sonucunda Kıbrıs'a Anadolu'dan nüfus sevk edilmesi de aynı çerçevede mütalaa edilebilir.

Zorunlu İskânın Bir Zorla-Kültürleme Aracı Olarak Kullanılması: Doğu isyanları sonucunda isyanlara iştirak eden Kürt aşiretleri zorunlu iskâna tabi tutulmuştur. Çeşitli iskân kanunlarıyla bu sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin 1934 tarihli ve 2510 sayılı Kanun'la "Türk soyundan gelenlerin Kürt bölgelerine yerleştirilmesi ve isyancı Kürt aşiretlerinin Batı bölgelerine zorunlu iskânı düzenlenmektedir. Buna göre Türkiye üç mıntıkaya ayrılmış, Hakkari, Mardin ve Siirt vilayetlerini içine alan 1 numaralı mıntıkada Türkçe konuşan, Türk kültürüne bağlı nüfusun yoğunlaştırılması planlanmış, 2 numaralı mıntıka Kürtlerin yerleştirileceği Akdeniz, Ege, Marmara ve Trakya bölgeleri olarak tanımlanmış ve Ağrı, Sason, Dersim, Van, Kars, Diyarbakır, Bitlis, Bingöl ve Muş gibi "isyancı" bölgeleri içine alan 3 numaralı mıntıkanın boşaltılması planlanmıştır.

Kürt Sorununun Geldiği Noktada Yeni Yöntemlerin Denenmesi: 1984 Eruh baskısıyla başlayan süreçte yükselen Kürt siyasal hareketinin üzerine klasik zorla-kültürleme yöntemleriyle gidilemeyeceği anlaşılınca, iki yeni yol denendi. Bunlardan ilki Kürt siyasallaşmasının demokratik ayağının tasfiyesi, ikincisi ise askeri yolla mücadele idi. Askeri mücadelenin en yaygın uygulanan ayağı PKK güçlerinin lojistik desteğini kesmek üzere köylerin boşaltılması işlemiydi. Köy boşaltmanın doğal sonucu göçtü ve köylerinden çıkarılanlar yakın kentlerden metropellere kadar birçok yerleşime doğru hareketlendiler. Bu süreçte Güneydoğu Anadolu'nun bütün kentlerinin nüfusu, başta Diyarbakır olmak üzere, doğal büyümesinin çok üzerinde

göç aldı. Bunun dışında Adana, Gaziantep, Konya, Mersin, İzmir, Bursa, Manisa, Aydın, Antalya ve İstanbul yoğun göç aldı. Güneydoğu Anadolu kentlerinde ortaya çıkan ekonomik ve altyapı sorunları dışında “kültürel” bir sorun doğmadı. Ancak batı kentlerinde yoğun psikolojik savaşın etkisiyle “öteki” haline gelmiş Kürtlere karşı belirgin bir tepki oluştu, bu tepki Mersin, Aydın, Muğla, Balıkesir, İzmir ve Çanakkale'nin ilçelerinde çoğunlukla mevsimlik işçi olarak çalışan Kürt kökenli işçilere karşı çeşitli vesilelerle şiddet kullanımına dönüşürken, büyük kentlerde ve iç kentlerde dışlama ve MHP'ye siyasal destek biçiminde görüldü. Ordu gibi bazı yerlerde mevsimlik işçi hareketinin önüne valiliklerin dikildiği de oldu.

Göçün sosyo-ekonomik sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

1) Göç hareketi, daha önceki kanun ve uygulamalarda görüldüğü gibi bir yönlendirmeye tabi tutulmamış, neredeyse kendi kaderlerine terk edilerek bir tür “tedip” uygulanmıştır. Bugün de köye dönüş projesi çerçevesinde planlanmaya çalışılan yeniden yerleşim, kamuoyuna yansıtıldığı gib düzenli ve kararlı bir biçimde sürdürülmemekte, bölgedeki askeri yetkililerin inisiyatifinde yürümektedir. Bu nedenle daha çok korucu ailelerin yeniden yerleşimi öncelikle planlanmaktadır.

2) Göç edenler, kentlerin varoşlarına sağlıksız bir biçimde yerleştiler. Bu yerleşme biçimi, Diyarbakır'da görüldüğü gibi, gecekondu-altı bir seviyededir. Bu yerleşme biçimi altyapı sorunları, beslenme sorunları ve sağlık sorunları yaratmasının yanında, en başta sağlıklı bir konutta ve çevrede yaşama hakkının doğrudan ihlalidir. Bu tip yerleşme, insanın kendisine saygı duyacağı ve ruhsal-bedensel bütünlüğünü koruyacağı bir çevre oluşturmaktan çok uzaktadır.

3) Göç edenler, geçici ve niteliksiz işlerden geçinme yoluna başvurmak zorunda kaldılar. Örneğin Mimarlar Odası Van Temsilciliği'nin verdiği rakamlara göre 1990'ların başında Van'da 5000'in üzerinde seyyar satıcı ve bir o kadar da hamal mevcuttur (bkz. TMMOB 1994). Buralarda göç edenlerin büyük bir kısmı çöp toplayarak geçinmektedir.

4) Kırsal alanda kendi sahip oldukları konutlarda yaşayanlar, kentlerde “kiracılaşma” sürecine girmişlerdir. İstanbul Valiliği rakamlarına göre 1993 yılı itibarıyla İstanbul'daki gecekonduların % 73'ü kiradadır (Ertürk 1995:63).

Göçün kültürel sonuçları ise şu şekilde tasvir edilebilir:

1) Yürütülen topyekün psikolojik savaşın semeresi olarak Batı, Kuzey, Güney ve Orta Anadolu'da bir “Kürt karşıtı” hava yaratılmıştır. Bu hava nedeniyle kamu vicdanında Kürt kökenli yurttaşların, Kürt örgütlerinin ve insan hakları örgütlerinin, PKK eylemlerinden sorumlu tutulduğu bir zihniyet kalıbı biçimlendirilmiştir. Bu

çerçeve de daha önce sıradan insan tarafından “farklı” olarak sınıflandırılanlar şimdi “düşman öteki”nin yerini tutmaktadır.

2) Göç eden Kürt için “öteki”nin yerini devlet ve devleti temsil eden kurumlar (başta güvenlik kurumları olmak üzere) tutmaktadır. Kürt milliyetçi söylemini oluşturan kimi unsurlar için “öteki”nin yerini zaman zaman Türk ya da Osmanlı tutsa da, sıradan Kürt için henüz böyle bir “ötekileştirme” söz konusu değildir.

3) Ülkedeki diğer azınlık dil ve din grupları, 1984’ten beri devam eden PKK-Devlet çatışmasını ve kamu vicdanında yaratılan havanın etkisiyle, kültürel taleplerini dile getirirken çekingenlik göstermekte, Kürt hareketiyle özdeşleştirilme korkusu yaşanmaktadır. Bu nedenle bu tür taleplerin hemen önünde devletin milletiyle bölünmez bütünlüğüne sonsuz bağlılık ifade edilerek “bölücü” ya da “ayrılıkçı” olmadıklarını vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Kürtlerin yoğun olarak göç ettiği bazı bölgelerde bu gruplarla Kürtler arasında sürtüşme yaratılmaya çalışılmıştır. Örneğin dönemin İHD Adana Şube Başkanı Metin Çelik bu sürtüşmeyi şöyle açıklamaktadır:

...Barınma, beslenme, eğitim, sağlık ve istihdam olanaklarının kısıtlı olmasından kaynaklanan nedenlerden dolayı, bu sorunlar Kürtlerin Adana’ya yerleşmesine bağlanmakta, ırkçı-şoven politikaların geliştirilmesine vesile yapılmaktadır. Ayrıca Kürt ve Arap nüfusun çok yakın bir konumda olmasından dolayı, Arap kökenli muhtarları ve ileri gelenleri kullanarak, ‘Kürtler sizi burada rahat bırakmaz’ gibi yapay gerekçeler yaratarak bu iki kardeş halkın karşı karşıya getirilmesi için silah almaya zorlanmaları, ırkçı-şoven çevrelerin, devlet olanaklarını nasıl bir oyun için kullanmaya çalıştığını göstermesi bakımından ibret vericidir.

Benzer durum Çerkeslerin yoğun olduğu yörelerde de göze çarpmaktadır. Hendek, Pınarbaşı gibi Çerkeslerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde belediye seçimlerini MHP’nin alması bu bakımdan dikkat çekicidir. Devlet, sanki “düşman-öteki”, “müttefik-öteki” ayrımı yapmaktadır. Bu iki katman arasına psikolojik savaş yöntemleri kullanarak set çekmeye çalışmaktadır.

Bu durumda sonuç olarak, insan hakları örgütlerinin içe-kapanmak ya da belirli bir grupta birlikte hareket etmek ya da soyut-siyasi tavırlar geliştirmek yerine kamuya açılma yollarını araştırmaları, siviller arasında düşmanlık tohumlarını besleyen “öteki” kavrayışının pekişmesini önleyecek şekilde psikolojik savaşa karşı önlem almaya çalışmaları gerekmektedir. Bunun en kestirme yolu, Kürtlerin hem sosyal konum, hem yerleşim hem de kültürel açıdan büyük kentlerde izole olmalarını önlemekten geçmektedir. Bu bakımdan Kürt örgütlerine de büyük iş düşmektedir.

KAYNAKLAR

BEŞLİ, Sarigina (1993), “Kendinde/Kendin Olma bilinci Üzerine Düşünceler. Lazlık Bilincinin Uyanmasına İçten bir Bakış”. *Ogni*, 1/1: 3-4.

ERTÜRK, Alparslan (1995), “Göç”. *1994 İnsan Hakları Haftası. Düşünce Özgürlüğü ve Göç (Konuşmalar-Bildiriler)* Ankara, İHD-TİHV Yayını: 61-64.

NOXLAMS, Çuta (1993), “Dil Kültür, Kimlik Sorununa Kısa Bir Giriş”, *Ogni*, 1/1: 5-6

TMMOB (1994), *Mimarlar Odası Ankara Şubesi Van Temsilciliği Raporu*, Ankara.

GÖÇ VE RUH SAĞLIĞI

Zübeyit GÜN

Giriş

İnsan gelişiminde fiziksel, sosyal ve kültürel çevre önemli bir yer tutar. Bu açıdan bakılınca gelişme çağının daha başında bulunan çocuklar özellikle de ergenler açısından çevre ve çevredeki faktörlerin istikrarlı bir seyir izlemeleri ve ani değişimlere uğramamalarının önemli olduğu söylenebilir.

Göç; ekonomik, toplumsal veya siyasal nedenlerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye (dış göç), bir bölgeden başka bir bölgeye (iç göç) veya bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmeleri olarak tanımlanabilir. Bu durumda, göçün; göç edenlerin hayatlarında etkili olan faktörlerde köklü değişikliklere yol açmasından dolayı; göçerlerin hayatındaki istikrarlı ortamın bozulmasına neden olan bir etken olarak belirlediği söylenebilir. Özellikle de çocuk ve ergenler kritik gelişimsel bir dönemden geçtikleri için bu köklü değişimin etkilerini ve riskini herkesten çok yaşarlar. Çünkü göç durumunda ergenler ve çocuklar hem büyümenin hem de yer değiştirmenin neden olduğu stres ile baş etmek zorunda kalırlar.

Göç; çocuk ve ergenleri diğer göç eden insanlara göre görece daha fazla olumsuz etkileme riski taşısa bile sadece çocuk ve ergenleri olumsuz etkilemez. Bu süreç herkes için farklı düzeylerde ve farklı yönlerde sarsıcı bir deneyim olma riskini taşır. Göç, basit anlamda fiziksel bir yer değiştirme değildir, bir sosyo-ekonomik sistemden diğerine bir kültürel örüntüden diğerine geçmeyi de içerir. Bir çok çalışmada ulaşılan sonuçlara göre (ör: Rogler, 1994; Moilanen, 1998) göç edenler üzerindeki en etkili bağlamsal değişiklikler; sosyal destek ağlarında, yani sosyal çevrede ve kişiler arasındaki ilişkilerde, sosyo-ekonomik statüde ve kültürel ortamda meydana gelen değişikliklerdir.

Göç, göç edenin gerçek toplumundaki sosyal destek ağlarını koparır ve farklı bir topluma adapte olma gibi bir görevi ona yükler; göçerler tanıdık/alışık oldukları bir sosyo-ekonomik sistemde ekonomik olarak hayatta kalma ve sosyal hareketlilik baş etmek zorunda kalırlar. Bu kökten koparıcı deneyimlere, yeni bir dil kazanma problemi ve göç edilen kültürün değerlerine uyma problemleri eşlik etmektedir. Tüm bu değişmelerle, göç edenler farklı bir güç hiyerarşisinin işlediği, imtiyazsız ve prestijin sistematik olarak farklılaştığı hayat koşullarına girmiş olurlar.

Göçün yarattığı riskleri sadece göç edenler açısından ele almak konunun diğer önemli taraflarını atlamak anlamına gelecektir. Hem göç edilen yerdekiler açısından hem de göç edenlerin terk ettikleri yerde kalanlar açısından göç önemli bir olgudur. Her iki yerdeki ilişkilerde de önemli kültürel, sosyal ve ekonomik farklılaşmalara yol açmaktadır.

Sanıldığı kadar yalın olmayan, oldukça karmaşık bir süreç olan ve bir çok olumsuzluğu içinde barındıran bir deneyim olan göç sonucunda, göç edenlerde, özellikle -yukarıda da belirtildiği gibi- çocukta, ergende ve toplumsal rol ve statülerinden dolayı kadınlarda bazı ruhsal problemlerin gözlenmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Göç yetişkinlerde; şizofreni, depresyon, intihar, paranoya, madde kötüye kullanım (alkol, uyuşturucu madde vb.) ve uyku bozuklukları gibi problemlere yol açmaktadır.

Çocuklarda ise daha çok depresyon ve anksiyetenin alt semptomlarına, davranışsal problemler ve davranım bozukluklarına yol açarken ergenlerde ise yaşadıkları, gelişimsel döneminin de özelliklerine bağlı olarak; düşük benlik algısı, kişilik problemleri ve ebeveynlerle çatışma problemleri gözlenmektedir (Sam, 1991; Aronowitz 1984; Lahti, 2000).

Göç edenlerin göçten olumsuz etkilenme düzeyi göçün nasıl olduğuyla da ilgilidir. İstemsiz, plansız veya militarist zorla olan göç ile yaşanan kent ya da köydeki imkanlardan daha iyi imkanlara sahip olmak için yapılan göç doğal olarak farklı düzeylerde etkilerde bulunacaktır.

Türkiye’de ve dünyada göç

Türkiye’de göç Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri yükselme trendine girmiştir. Peker, Önen ve Balkız’a (1998) göre, bu sürede gözlenen göçün yönü; ülkenin doğu bölgelerinden batı bölgelerine ve köyden kente doğru olmuştur. D.P.T. (1993), verilerine bakıldığında, 1970 yılında göç oranları % 10.7’ye ulaşmıştır. Takip eden yıllarda ise nüfus artış hızı devam ettiği halde iç göç oranlarında gerileme olmuştur. İç göç; 1975’te % 9’a, 1980’de 6.5’e düşmüştür.

İç göç oranındaki düşmeyle beraber gözlemlenen diğer önemli nokta ise, iç göç niteliğindeki -son 20 yıl içinde- farklılaşmadır. 1980'li yılların ikinci yarısından günümüze, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde zorunlu göç -köy boşaltmaları nedeniyle- önemli oranlara ulaşmıştır. Özer (1998), bölgede yaptığı çalışmalar sonucunda; bölgede yaşanan düşük yoğunluklu savaştan dolayı, 1990-1997 yılları arasında, kırdan kente büyük oranlarda “göç ve kaç” hareketlerinin ortaya çıktığını ve bu durumun tüm göstere ve istatistikleri alt-üst ettiğini bildirmiştir. Bölgede nüfusu 100 binin üzerinde olan kentlerin (Diyarbakır, Batman, Şanlıurfa, Gaziantep, Mardin) nüfuslarının 7-10 yıl içinde 2 ya da 3 kat arttıklarını gözlemlemiştir. 1990 yılında 5.2 milyon insanın yaşadığı Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, nüfusu 100 binin üzerinde olan 5 kentte 1.484.000 kişi yaşarken, 2000 yılına gelindiğinde bu rakam 3.750.000'e yükselmiş, yani yaklaşık olarak 2.5 kat artmıştır (Özer, 1998). Ayrıca köyden kente göçe ek olarak kentten kente göç oranı da önemli derecede artmıştır (Gedik, 1996). Batıdaki metropoller bu bölgelerin hem köylerinden hem de kentlerinden yoğun göç almışlardır.

Bu kadar yoğun göç trafiğinin önemli toplumsal sonuçları vardır, işsizlik, bozuk kentleşme, çevre problemleri, metropollerin sosyal ve fiziksel dokusunda bozulma, göç edenlerde ruhsal problemler vb. (Atilla, 1998; Gedik, 1996; Al, 1998; Özer, 1998; Özbudun, 2000; Şahin, 1996; Arslan, 2000; Toğrol, 1989). Özellikle 1990 sonrasındaki göçün her zamankinden daha fazla olarak çocuk işçiliğine, sokak çocukluğuna, çocuk suçluluğuna yol açtığı bildirilmektedir (Karatay, 2000; Ertürk, 1996; Zeytinoğlu, 1996; Engin, 1994; İlik, 1994).

Göç, tarih süreci boyunca hem dünyada hem de Türkiye'de önemli bir toplumsal olgu olagelmıştır. Özellikle son çeyrek yüzyılda hem küresel olanaklardan (iletişim ve ulaşım olanaklarındaki devasa ilerlemeler), hem bölgesel çatışmalardan (Balkanlarda, Kafkaslarda ve Ortadoğu'da) hem de her zamankinden daha fazla yaygınlaşan yoksulluktan dolayı (güney yarım küreden kuzey yarım küreye, doğudan batıya) göç edenlerin sayısındaki artış devam etmektedir. Aronowitz'in (1984) ifadesine göre; 20. yüzyılın ilk yarısında 100 milyon insan, istemli ya da zorunlu olarak bir ülkeden diğerine ya da bir bölgeden diğerine göç etmiştir. Dünyaya yayılmış 16 milyona yakın sığınmacının olduğu bildirilmektedir. Şimdilerde tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar göçmen ve sığınmacının dünyanın her yanına yayıldığı bildirilmektedir.

Dünyada göç edenlerin sayısındaki artışa göre biraz yavaş da kalsa; sosyal bilimciler de boş durmuyorlar ve göç edenlerin uyum süreçlerini anlamak için daha iyi modeller ve kuramlar geliştirmek amacıyla, özellikle de son yıllarda önemli oranlarda göç alan batılı ülkelerde, büyük gayretlerle araştırmalara devam etmekte. İlerleme sağladıkları oranda da göç edenlerin yeni kültürel çevrelerde

başlattıkları uyum problemlerini önlemeye yönelik projeler geliştirmekteler (Berry ve Sam, 1995). Bugüne kadar, göçün kökten kopma ve kültürel değişimle birleşen problemleri ve deneyimleri birçok farklı disiplinler açısından ele alınmıştır: Antropoloji, sosyoloji, psikiyatri, psikoloji, hukuk, siyasal bilimler, sağlık ve din (Stein, 1986).

Bu çalışmalar sonucunda dünyada önemli bir literatür birikimi oluşmuştur. Fakat bahsi geçen birikim daha çok batı toplumlarına ve bu toplumlardaki yetişkinlere dairdir. Yukarıda da belirtildiği gibi, göç süresince en önemli risk grupları çocuklar, gençler ve kadınlar olarak literatürde onları konu alan çok az araştırmaya rastlanmaktadır.

Dünya'da, göçle ilgili yukarıda belirtilen süreç yaşanırken, Türkiye'deki yoğun göç trafiğine ve özellikle de son 15 yıldaki göçün niteliğinden kaynaklanan risklere rağmen bilim çevrelerinde yukarıda belirtilen çerçevede bir hareketlenme gözlenmemektedir. Tam tersine 1970'li yıllardaki yoğun göç araştırmaları giderek azalmıştır. Psikoloji alanında durum daha da vahimdir. Toplumsal dokunun hemen her alanına nüfus eden göçün psikolojik sonuçları açısından incelenmesi eksik kalmıştır. Sadece çocuklar hakkında değil yetişkinleri de içeren çok az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Sanki bu alanın bir dokunulmazlığı mevcuttur.

Sokak çocukları ve sokakta yaşayan çocuklarla alanda yapılan çalışmalarda gözlem ve deneyimlere, aynı evrende durum tespit etmek amacıyla tarafımızdan yapılan istatistikî çalışmalara ve farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından yapılan (Hancı, 1977; Engin, 1994; Zeytinoğlu, 1996; İlik, 1994; Atauz, 1990; Göktürk, 1998) ampirik çalışma sonuçlarına (göç ile çocuk işçiliği, göç ile sokak çocukluğu, göç ile çocuk suçluluğu ilişkilerini bildiren çalışmalar) dayanılarak Türkiye'deki iç göç sürecinde ergenlerin uyumlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi gerekliliği tespit edilip bu veriler çerçevesinde bu araştırma dizayn edilip sonuçlandırılmıştır.

Araştırmada, Türkiye'deki iç göç sürecinde, ergenlerin sosyal destek ağları, benlik saygıları, yaşam doyumları, kültürlenme düzeyleri incelenmiştir. Göç eden ergenler aynı deneyimi yaşamayan akranlarıyla yukarıda belirtilen açılardan karşılaştırılmışlardır.

Bölge olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve il olarak Mardin ve İzmir illeri seçilmiştir. Yıl olarak 1990 ve sonrası tercih edilmiştir. Yaş olarak, 12-15 yaşları arasındaki ergenlerden oluşmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, iç göçün en yoğun yaşandığı ve 1990 sonrası iç göçün niteliklerini en iyi yansıttığı (Özer, 1998; Gedik, 1996) için tercih edilmiştir. Mardin ili ise Güneydoğu Anadolu Bölgesinden İzmir'e en çok göç veren kent

(Gedik, 1996) olduğu için tercih edilmiştir. 1990 sonrası göçün niteliksel farklılıkları göz önünde bulundurularak o tarihten sonra göç edenler ele alınmışlardır. Yaş aralığı dar tutularak yaş etkisi kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Deneklerin tümü orta ve alt sosyo-ekonomik gelir düzeyinden seçilmişlerdir. Çalışmanın başında göz edilen merkezlerden biri olarak Mardin il merkezi düşünülmüş fakat sonraki çalışmalarda görülmüştür ki, göç, -il merkezindeki etnik yapıdan dolayı- Mardin il merkezine değil daha çok çevredeki Kızıltepe ve Nusaybin gibi ilçelere olmaktadır. Bu nedenle il merkezi yerine bu ilçelere göç edenler ele alınmıştır.

Tanımlar:

Ergenlik: 12-18 yaşları arasında, fiziksel ve hormonal gelişimi ve bunun etkileriyle birlikte; toplumsal sorumlulukların geliştiğı, rollerin keşfedildiğı ve sınandığı çocukluk ve yetişkinlik arasındaki ara dönemdir. Ergenlik; biyolojik, psikolojik ve toplumsal açıdan hızlı gelişme ve değişmelerin yaşandığı, çocukluğun son yetişkinliğin ilk kısımlarını da içeren bir geçiş evresidir. Ergenlik 12-18 yaşlarını kapsasa da, bu çalışmada 12-15 yaşları arasındaki ergenler çalışmaya konu edinilmişlerdir. Bundaki amaç yaşın etkisini kontrol etmektir.

Sosyal destek ağları: Sosyal desteğin neleri içerdiği üzerinde uzlaşmış değildir. Sosyal desteğin genellikle stres verici bir durumda kişiye yakından bağlı insanlar tarafından sağlanan maddi ve manevi yardım olarak kabul edilmesi işlevsel bakış açısının bir çok kişi tarafından benimsendiğini göstermektedir. Kısaca sosyal destek kavramı; insanlar arasında karşılıklı ilişkileri ve bu ilişkiler yoluyla araçsal, bilişsel, duygusal her türlü yardımı içermektedir.

Sosyal ağ ise; kişi ile çevresindeki insanlar arasındaki bağları ve bu insanların birbiriyle olan ilişkilerini anlatmak için kullanılan bir terimdir.

İç göç: Ulusal sınırlar içinde gerçekleşen göçe iç göç denir.

Yaşam doyumu: Kişinin, yaşamından tatmin olma/mutlu olma düzeyini gösterir.

Kültürlenme: İki ayrı kültüre sahip grupların yada kişilerin teması/ilişkisi sonucu meydana gelen kültürel, davranışsal ve psikolojik değişmelere karşılık olarak kullanılmaktadır. Kültürel temas ile meydana gelen değişikliklerin düzeyi ise kültürlenme düzeyini göstermektedir.

Benlik saygısı (kendini değerlendirme): Kişinin kendisi hakkında sahip olduğu duygu ve düşüncelerin tümünü kapsar. Benlik saygısı düzeyi kişinin kendisine duyduğu saygı düzeyini işaret etmektedir.

Örneklem:

Araştırmanın örneklemini 5 ayrı gruptan oluşmaktadır:

1. Grup: İzmir'de doğmuş, İzmir'de büyümüş ve halen İzmir'de yaşayan, 12-15 yaşları arasında 30'u kız, 30'u erkek toplam 60 denekten oluşmaktadır.

2. Grup: Mardin'in Kızıltepe ve Nusaybin ilçelerine bağlı köylerden İzmir'e göç etmiş, 12-15 yaşları arasında, 30'u kız 30'u erkek toplam 60 denekten oluşmaktadır.

3. Grup: Kızıltepe veya Nusaybin'de doğmuş, oralarda büyümüş ve halen o ilçelerde yaşayan, 12-15 yaşları arasında, 31'i kız, 33'ü erkek toplam 64 denekten oluşacaktır.

4. Grup: Nusaybin ve Kızıltepe ilçelerine bağlı köylerden yine Nusaybin ve Kızıltepe ilçe merkezine göç etmiş, 12-15 yaşları arasında, 30'u kız 30'u erkek toplam 60 ergenden oluşacaktır.

5. Grup: Nusaybin veya Kızıltepe ilçelerine bağlı köylerde doğmuş ve halen oralarda yaşayan 12-15 yaşları arasında, 31'i kız 30'u erkek toplam 61 denekten oluşmaktadır.

GRUPLAR	KIZ	ERKEK	TOPLAM
1. Grup	30	30	60
2. Grup	30	30	60
3. Grup	31	33	64
4. Grup	30	30	60
5. Grup	31	30	61
	152	153	305

Araştırma örneklemini tablo-1

Yöntem: Araştırmada yaşam doyumunu ölçmek amacıyla Genel Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Benlik saygısını ölçmek amacıyla Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği kullanılmıştır. Kültürlenme düzeyini ölçmek için ise tarafımızdan geliştirilen Kültürlenme Düzeyi Ölçeği kullanılmıştır.

Bulgular: Göç edenlerin %70'i geri dönmek isterken geri kalan % 30'u ise göç ettiği yerde kalmak istemektedir. Göç edenlerin %52'si göç etmekle kötü ettiklerini söylerken geri kalan %43'i ise göç ederek iyi ettiklerini belirtmişlerdir. Göç ederek iyi ettiğini belirten kişilerden bir kısmı kent olanaklarına ulaşabildikleri için bir kısmı ise kendilerini burada daha güvende hissettikleri için göç etmiş olmaktan memnun

oldukları belirtmişlerdir. Kürt olan ergenlerde %99'u kürtçe bilmektedirler. Kullanılan dil açısından köyden İzmir'e doğru hareket edildikçe Türkçe'nin kullanılma oranı artmaktadır. Köyde her zaman kürtçeyi kullananların oranı %100 iken köylerden ilçe merkezlerine göç edenlerde bu oran %95'e ilçe yerlilerinde ise %90'u düşmektedir fakat asıl çarpıcı düşüş köylerden İzmir'e göç edenlerde olmakta ve kürtçenin genelde kullanılma oranı %55'e kadar düşmektedir. Göç edenlerin sadece %2'si aşamalı göç ederken geri kalan %98'i direkt göç etmişlerdir. Göç edenlerin %93'ü zincirleme göç ederken sadece %7'sininin göç ettiği yerde tanıdığı yoktur. Göç edenlerin %60'ı zorla göç ettirildiklerini belirtirken geri kalan %40 ise ekonomik nedenlerle göç ettiklerini belirtmişlerdir. Zorla göç ettirilenlerin büyük çoğunluğu ilçe merkezlerine göç etmeyi tercih ederken, ekonomik nedenlerle göç edenlerin büyük kısmı ise İzmir'e göç etmeyi tercih etmişlerdir.

Benlik saygısı: Göç eden gruplar (2. ve 4.) ile göç etmeyen gruplar (1.,3.,5.) benlik saygısı açısından karşılaştırılmış ve grup ortalamaları arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($p<0001$). Her grubun ortalaması ayrı ayrı ele alındığında aralarındaki anlamlı farklılaşma daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Ortalama	Grup	Grup	Grup	Grup	Grup	Grup
		2	4	5	3	1
26.1500	Grp2					
28.6500	Grp4	*				
28.7377	Grp5	*				
29.0938	Grp3	*				
29.5667	Grp1	*				

$P<0001$

* Benlik saygısı açısından birbirinden anlamlı şekilde farklılaşan gruplar

Benlik saygısı açısından gruplar karşılaştırılınca İzmir'e göç eden grubun en düşük benlik saygısına sahip grup olduğu anlaşılmaktadır. Kızıltepe ve Nusaybin'e göç eden grubun ortalaması da diğer 3 yerli gruba (1,3,5) yakın olmakla beraber -İzmir'e göç eden grup kadar olmasada- yinede onlardan daha düşüktür. Benlik saygısı en yüksek grup İzmir'li gruptur onu Kızıltepe ve Nusaybin yerlileri takip etmekte bu grubu ise köyde yaşayan grup takip etmektedir.

Sonuçlardan da anlaşıldığı gibi göç etmek her halikarda benlik saygısını olumsuz etkilemektedir. Fakat bölge dışına ve metropollere göç etmek göçü daha riskli kılmaktadır o bölge için bu tür bir göç farklı bir dille, farklı bir kültürle ve üretim ilişkileriyle tanışmak anlamına gelmektedir. Göç edilen yer ile terk edilen yer arasında belirtilen özellikler açısından gözlemlenen uçurum ile doğru orantılı olarak

ergenlerin kendilerine duydukları saygıda düşme gözlemlenen uçurum ile doğru orantılı olarak ergenlerin kendilerine duydukları saygıda düşme gözlenmektedir. Ergen göç edilen yerde kendini donanımsız ve eksik hissetmektedir, çünkü o yaşına kadar çok farklı bir bağlamda sosyalizasyonunu gerçekleştirmiştir. Akranlarından farklı olarak herşeye yeniden başlamak zorundadır bu onun kendisini yetersiz ve eksik hissetmesine neden olmaktadır ki bunun sonucunda da benlik saygısı olumsuz etkilenmektedir.

Yaşam doyumu: Göç edenler (2.,4.) ve göç etmeyenler (1.,3.,5.) yaşam doyumu açısından karşılaştırıldıklarında iki grubun ortalaması arasındaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($p<0001$). 5 grup yaşam doyumları açısından karşılaştırıldıklarında benlik saygısına benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Göç edenlerin yaşam doyumu göç etmeyenlerin yaşam doyumundan daha düşüktür. Benlik saygısında olduğu gibi yaşam doyumunda da İzmir'e göç eden ergenlerin yaşam doyumu diğer 4 gruptan oldukça düşük düzeyde kalmaktadır.

Ortalama	Grup	Grup	Grup	Grup	Grup	Grup
		2	4	1	5	1
9.7667	2					
12.2833	4	*				
13.0667	1	*				
13.3934	5	*				
13.4219	3	*				

$P<0001$

* Yaşam doyumu açısından birbirinden anlamlı şekilde farklılaşan grupları gösterir.

Kızıltepe ve Nusaybin'e göç eden grubun ortalaması da düşük olsa bile diğer gruplardan anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Göç her halikarda yaşam doyumunu da olumsuz etkilemektedir fakat bölge dışına yani farklı bir kültüre yapılan göçün etkisi daha olumsuz olmaktadır.

Göç eden grupta yaşam doyumunu etkileyen faktörlerden birisi ekonomik durum diğeri ise okula gidip gitmemedir. Göç etmiş ergenlerden ekonomik durumu iyi olanların yaşam doyumu yüksekken ekonomik durumu kötü olan ergenlerin yaşam doyumu daha düşüktür. Göç etmiş olupta okula gidiyor olmak yaşam doyumunu olumlu etkilemektedir. İzmir'e göç eden ergenlerde okullaşma oranı diğer gruplardan daha düşüktür, bu durum düşük yaşam doyumunu açıklayabilecek etkenlerden biridir.

Kültürlenme düzeyi: Araştırma sonuçlarına göre bu çalışmadaki en önemli kavramın kültürlenme olduğu düşünülmektedir. Yukarıda da açıkça ortaya çıktığı gibi göç eden ergenlerin kültürlenme düzeyleri oranların genel yaşam doyumlarını ve benlik saygılarını önemli ölçüde etkilemektedir. Kültürlenme sadece göç edenlerle ilgili bir durum olduğu için Kültürlenme Düzeyi Ölçeği sadece göç eden gruplara (2.,4.) uygulanmıştır.

Kültürlenme düzeyleri açısından göç etmiş iki grup karşılaştırılınca aralarında oldukça anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0001$). Kızıltepe ve Nusaybin'e göç eden grubun kültürlenme düzeyi oldukça yüksekken, İzmir'e göç eden grubun kültürlenme düzeyi oldukça düşüktür.

Bu çalışmada kültürlenme düzeyini etkileyen, ergenlerin hangi dili konuştukları, göç etmekle iyi edip etmediklerini düşünüp düşünmedikleri, annelerinin Türkçe bilip bilmemesi, geri dönmek isteyip istemedikleri, geleceklerini nerede gördükleri, neden göç ettikleri değişkenleridir.

Terk ettikleri yere geri dönmeyi, isteyen, bu tasarlayan ergenler göç ettikleri kültüre adapte olmak için daha az çaba harcamaktalar. Göç ederek iyi ettiklerini düşünen ergenlerin kültürlenme düzeyleri kötü ettiklerini düşünenlerden daha yüksek olmaktadır. Genelde ve evde hangi dili konuştukları İzmir'e göç edenlerin hem benlik saygılarını hem de kültürlenme düzeylerini etkilemektedir. Genelde ve evde Kürtçe konuşuyor olmak İzmir'e göç eden grubun benlik saygısını ve kültürlenme düzeyini olumsuz etkilerken aynı etkiyi kültür içi göç olduğu için Kızıltepe ve Nusaybin'e göç etmiş grupta göstermemektedir. İzmir'e göç etmiş grupta annenin Kürtçe biliyor olması kültürlenmeyi etkileyen bir faktör olarak belirlemektedir. Ergenlerin neden göç ettikleri onların göç edilen kültüre olan tutumlarını da bir ölçüde belirlemektedir, öyleki güvenlik nedeniyle göç eden ergenlerde düşük kültürlenme gözlenirken ekonomik nedenlerle göç etmiş ergenlerde daha yüksek bir kültürlenme düzeyi gözlenmektedir.

Sosyal destek ağları: Göç ile beraber ergenin sosyal destek ağlarında hem niceliksel hem de niteliksel olarak bir düşüş meydana gelmektedir. Özellikle de İzmir'e göç etmiş ergenlerde çok riskli düzeylere ulaşmaktadır.

Kaynakça:

- Aronowitz, M. (1984). The Social and Emotional Adjustment of Review, 18(2), 237-257. Immigrant Children: A Review of Literature. International Migration
- Arslan, M.S. (2000). Yerinden Edilenin Psikolojisi. Bilim ve Siyaset 1,83-94.
- Atauz, S. (1990). Ankara ve Şanlıurfa'da Sokak Çocukları Ankara.

- Berry, J.W. ve Sam, D.L. (1995). Acculturative stress among young immigrants in Norway. *Scandinavia Journal of Psychology*, 36, 10-24.
- Engin, A. (1994). Çalışan ve Çalışmayan Çocukların Ailelerinin Yapısal ve Psikososyal Özellikleri Açısından Karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, E.Ü., İzmir.
- Ertürk, Y. (1996). Türkiye’de Çocuk Emeğinin Kullanım Biçimleri. Bekir Onur (edit.). *Çocuk Kültürü içinde*, (329-353). Ankara.
- Göktürk, A. (1998). Bölge içi zorunlu göçten kaynaklanan toplumsal sorunların Diyarbakır kent ölçeğinde araştırılması. Kozan Ofset, Ankara.
- Hancı, h. (1997). Çocuk Suçluluğu. *Adli Psikiyatri Kitabında*, (263-288). İzmir.
- İlik, B. (1994). Sokaktan Ustalığa Ankara.
- Moilonen, I. ve ark. (1998). Long term outcome of migration in childhood and adolescens. *International Journal of Circumpolar Health*, 57, 180-187.
- Özbudun, S. (2000). Adı konulmayan “olaganüstü göç”. *Bilim ve Siyaset*, 1,46-57.
- Özer, A. (1998). Modernleşme ve Güneydoğu. İmge Kitabevi, Ankara.
- Peker, M. ve ark. (1998). Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Siyaset. Saray Kitabevleri, İzmir.
- Rogler, R.S. (1994). The immigration experience and mental health. *Health and Behavior*, 8, 72-84.
- Sam, D.L. (1991). Acculturation of immigrants: A psychological survey among young immigrants in Norway. Bergen University Press, Bergen.
- Stein, B.N. (1986). The experience of being refugee: Insights from the reserarch literatüre. *Migration World Magazine*. 20(3), 21-24.
- Şahin, D. (1995). Zorunlu Göçe ve Şiddete Bağlı Ruhsal Sorunlar. TİHV Yayınları 13, Ankara.
- Toğrol, B. (1989). 112 Yıllık Göç (1878-1989). Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Zeytinoğlu, S. (1996). Sokakta Çalışan ve/veya Yaşayan Çocuklar: Sınıflandırmalar, Araştırmalar, Bazı Öneriler. WALD Sempozyum Kitabı içinde, (159-181). İstanbul.

MEDYA VE OTOSANSÜR

Ahmet ŞIK

Doğal olmayan ölümler, öldürmeler artık neredeyse rutin hale geldi. Bu rutinlik ise ister istemez doğal olmayan bu ölümleri 'doğal kılar' hale getirdi. Yılda ortalama 8 bin kişinin trafik kazasında ölmesi, başka çeşit kazalar ve cinayetlerde çok sayıda kişinin ölümün ve hatta yıllar yılı süren iç çatışma ortamında binlerce kişinin ölümü dahi rutin olarak algılandı, algılatıldı. Bunda da en önemli payın, teknolojinin olanakları sayesinde artık neredeyse tüm hayatımıza hükmeder hale gelen medya sektöründe olduğu kanaatindeyim.

Bu tür ölüm haberlerinin sunumunda ölenin kimliği ve/veya politik konumu fazlasıyla önem taşıyor. Bu özelliklerle doğru orantılı olarak ölüm haberi büyütülür ya da özellikle küçültülür. 'Adı' olarak tanımlanan herhangi bir cinayet dahi öldürme yöntemindeki acımasızlık ya da vahşet unsurları öne çıkarılıp en dramatik yazılarla büyütülmektedir. Zaten ön plana çıkarılan bu unsurlar haberin içeriğinde ya da iri puntolu başlıklarında da okuyucunun gözüne, izleyicinin kafasına sokulur.

Doğal olmayan ölümlerle sık karşılaşan ve siyasi (legal, illegal) kimliğe sahip kişilerin ölümünde ise neredeyse tüm basın organlarının üzerinde anlaştığı bir şekilde haberlerin sunumunda abartıya kaçınılmaz. Ve hatta haber yer almayabilir. Devletin kimi görevlilerince 'düşman, bölücü, terörist' olarak adlandırdığı insanların öldürülmesi her zaman sıradan haberdir. Dolayısıyla küçük yer almalıdır. Büyütülen herhangi bir cinayet haberinin, büyütülmesinde kıstas alınan unsurların yer alması dahi bu haberin boyutunda bir büyüme sağlamaz. İzleyici-okuyucuları en derinden etkileyen başlıklarla haber sunulmaz. Geçştirilir. 'Devlet öldürdüyse bir bildiği vardır' mantığı hakimdir. Gözaltında ya da yargısız infazlarda ölenler ile bazı cezaevi olaylarında ölen kişilerin haberlerinin sunumu buna örnek gösterilebilir.

Bu sayılan örneklerde büyük boyutlu olarak karşımıza çıkan haberler ise hiç bir araştırma kaygısı taşımadan, yetkili organların yaptığı açıklamalarla yetinilen ve bu

açıklamaların doğru olduğuna kamuoyunu inandırmaya yönelik tarzıyla karşımıza çıkar. Örneğin 'Hayata Dönüş' adı verilen cezaevi operasyonlarının sunuluş biçimi en yakın ve çarpıcı örnek olabilir.

Yine aynı olaylarda ayrı kavram farklı sözcüklerle anlatılır: Şehit oldu, ölü olarak ele geçirildi, öldü, öldürüldü. Öyle ki bu sözcüklerin kullanımından kimin devlet yanlısı kimin karşıtı olduğu değerlendirmeleri bile yapılır hale geldi.

İşyerlerinde uygulanan sansüre gazetecinin kendi oto sansürünün eklenmesi ve işsiz kalma kaygısının had safhada olması ve en önemlisi belli bir duruşa ve birikime sahip olmayan kişilerin meslek içinde belirli konumlarda (muhabir ya da yönetici) bulunması, magazinelleşme kaygısı doğal olmayan politik ölümlerin neredeyse aynı kalemde çıkmışçasına yer almasına ya da hiç yer almamasına neden olmakta.

Bu basın organlarının, bu tür ölümler ya da olaylarla işleri gereği ilgilenen kişi ya da kurumlara (İHD, TİHV, Mazlum-Der) bakışı ise 'tu kaka' anlayışından öte gidememektedir. Dolayısıyla insan haklarına duyarsızlık neredeyse resmi politikayla aynı konumda bulunmaktadır.

DİYARBAKIR'DA ÖZKIYIMLAR

Aytekın SIR

Diyarbakır'da son sekiz yılda gözlenen özkıyım hızlarındaki artış, bu sorunun giderek büyümeğe olduğunu göstermektedir. Diyarbakır ve çevresinde 1993 yılından itibaren güvenlik güçleri teröre olan desteği azaltmak için bazı köy ve mezraları boşaltarak bu insanları daha güvenli olduğu düşünölen şehir merkezlerine yerleştirmeye çalışmıştır. Önceden hayvancılık ve çiftçilikle uğraşan bu insanların, şehirde iş bulamadıkları için büyük ekonomik sıkıntılara düştükleri görölmüştür. Özkıyım ve özkıyım girişimlerindeki artışın nedenleri arasında terör, göç ve işsizlik gibi etmenler sayılabilir. Ferrada ve arkadaşları (1995) sosyal izolasyon ve ekonomik sorunlara yol açan göçün istemli de olsa, zoraki de olsa özkıyım için bir risk faktörü olduğunu öne sürmüşlerdir.

Özkıyımların cinsiyetlerle ilişkilerini ele aldığımızda Diyarbakır il merkezinde kadınların özkıyım hızı erkeklerinkinden yaklaşık iki kat daha yüksektir. Bu sonuçlar Türkiye geneli ile çelişki oluşturmaktadır. 1994 DİE verilerine göre özkıyımında bulunan kadınların erkeklere oranı 0,6'dır. ABD'de erkeklerin özkıyım oranı kadınlara göre üç kat yüksek bulunmuştur (Roy 1996). Yıp (1996) ölüm istatistilerini değerlendirdiği çalışmasında Hong-Kong'da özkıyımında bulunan kadın/erkek oranını 1.9 olarak bulmuş ve bu oranın dünyadaki en yüksek oran olduğunu bildirmiştir. Diyarbakır'da bu oran 1.89 olarak bulunmuştur. Bu durum kadınların Güneydoğudaki konumu ile açıklanabilir. Ne yazık ki bu bölgede kadınlar yoğun bir toplumsal baskı ile karşı karşıyadır. Tepkilerini ortaya koyabilecek bir savunma yöntemleri bulunmamaktadır. Evlilik öncesi baba baskısının yerini evlilik sonrası kocası almaktadır. Geleneksel aile yapısı içinde kocasının akrabaları ile sorunlar yaşamakta ve kendisi için herhangi bir toplumsal destek bulunmamaktadır. Benzer bir toplum örüntüsüne sahip olan Şalurfı, İğdir, Van, Adıyaman, Ağrı, Bitlis, Hakkari gibi illerde de kadın özkıyımlarının erkeklerinkine göre daha yüksek bulunması bu görüşü desteklemektedir (DİE 1994).

SAVAŞIN TRAVMASI

Nadire MATER

Bir annenin cinayet sonrası sözleri: “Oğlum askerden önce normal bir insandı. Ancak, askerden sonra şiddete yöneldi.”

25 Mayıs 2000 tarihli İzmir Yeni Asır Gazetesi'nde yayınlanan habere göre; İzmir'de kocasını öldürmekten 24 yıl hapis istemiyle yargılanan, meşru müdafaa nedeniyle beraat eden genç kadın cezaevinden serbest bıkırılır bırakılmaz soluğu öldürdüğü kocasının annesinin evinde alıyor.

Kayınvalide, gelinin eve dönüşüyle ilgili şöyle konuşuyor: “Her şeyden önce bir insanım ve bir kadınıım. Oğlumun ölmesi beni de çok üzdü. Ama bunu hak ettiğini, başkalarının hayatlarını çekilmez hale getirdiğini bilmek acımı biraz olsun rahatlatıyor. Oğlum, insanlara kendisinin öldürülmesinden başka bir çıkış yolu bırakmadı. Bu sonu kendisi hazırladı.”

Kocasını öldürmekten beraat eden kadının açıklaması: “O gün de kafamı bacaklarının arasına sıkıştırarak sopayla vuruyordu. Bütün olanları bilmeleri, kendi vicdanlarında beni suçlamalarına ve akıllarında soru işareti kalmasına engel oldu. O kadar dürüst ve erdemli insanlar ki oğullarını istemeden de olsa öldürmeme rağmen beni haklı bulup duruşmalara tanık olarak geldiler, doğruyu söylediler. Onlara olan sevgim ve saygım bin kat daha arttı. Onlar bir çocuklarını kaybettiler ama beni kazandılar.”

Avukatın anlatımları: “Askerliğini doğuda yaptıktan sonra şiddete olan eğilimi daha da artan maktul 2,5 yıl boyunca her gece alkol alıp, sonra da müvekkilimi dövüyordu. Dövmek için de hiç neden aramıyordu zira amacı dövmek ve kendisini rahatlatmaktı. Yine müvekkilimin bana iletğine göre maktulün bu şiddeti arttırmasında son dönemlerde cinsel sorunlar da yaşaması neden olmaktaydı. Cinayeti meşru müdafaa sınırları içinde değerlendiren karar son derece yerindedir.”

Türkiye’de yaşanan son 15 yılın gündelik hayattaki sonuçları bu ve benzeri olaylarla ortaya çıkıyor ama örtük tezahür ediyor. Gazetelerin 3. sayfalarındaki şiddet haberlerinde, “askerliğini Doğuda yapan” gibi ibarelere rastlansa bile pek üzerinde durulmuyor. Kişi olarak, toplum olarak bilineni bilmezden gelerek yaşamak “rahatlatıcı” elbette.

Öğrenilen şiddet, hayatı kolaylaştırıyor mu?

Şiddet bütün bir topluma nasıl yansıyor?

Toplum şiddetin yaygınlaşmasının ne kadar farkında?

Gençler travma yaşıyorlar mı? Çalıştığım ve öğrenim gördüğüm alan beni doğrusu böyle bir soruyu yanıtlamaktan alıkoyuyor. Ancak, ilgili disiplinlerin Mehmedin Kitabı gibi çabalar üzerinden yapabilecekleri çalışmalar bu soruya açıklık getirir.

Savaşın başlamasının üzerinden 17 yıl; çatışmanın azalması ve giderek durmasından bu yana da üç dört yıl geçti. Halen, gönüllü ya da gönülsüz olarak askerliklerini savaş bölgesinde yaparken ölmemeyi “başararak” aramıza katılanlar ve onların yakınlarıyla ilgili “durumları” da, bu durumların toplumda nasıl boy verdiğini de pek bilmiyoruz.

Vietnam Malulleri Yeniden Uyum Çalışması Grubu’nun 1980’lerde yaptığı bir çalışmada; Vietnam savaşına katılanların yüzde 35.8’i “sendromlu” bulundu. Bu sendromlu durum, duygusal olarak kendini ölü gibi hissetme, uzayan sürelerde bir sosyal geri çekiliş, anti sosyal kişilikler, boşluk ve mutsuzluk duygusu, sürekli tehdit altındaymışçasına “kıyı”da yaşama gibi ifade ediliyor.

Vietnam mallulleri kendi akranlarıyla karşılaştırıldığında ancak onların yarısı kadar “mutluyum, doyumluyum” diyorlar. “Mutsuzum, doyumsuzum” diye yakınmaları ise akranlarından 6 kez daha sık gerçekleşiyor.

Vietnam malullerinin üçte biri, ki toplumdaki akranlarından 4,5 kat daha fazla, bedenlerinin doğru çalışmadığını, düşünme kapasitelerini yitirdiklerini, çaresiz, umutsuz olduklarını düşünüyorlar, kısaca sürekli bir demoralize ruh hali içindeler.

Evsizler Kuruluşu verileri de, “ABD’deki evsizlerin en az üçte biri Vietnam savaşı malulleridir” diyor. Aynı demografik grup içinde maluller arasında boşanma oranı diğerlerinin iki katı. Çoğu malul günde bir kez intihar etmeyi düşünüyor. Araştırmalar Vietnam malullerinin akranlarından iki ya da üç kat fazla şiddet olaylarına karıştığını, cezaevlerindeki erkek tutuklu ve hükümlülerin yüzde 12’sinin Vietnam malulü olduğunu söylüyor.

Toplumun bu “Travma”yı pek bilmemesi, ya da içi boşaltılmış ve de insandan kopuk bir şekilde sözü edilen “Güneydoğu sendromu” tanımlaması bir yana esasen travmayı yaşayanlar travma durumundan ne kadar haberdarlar?

Farkında olunmayan bir durumla baş etmek durumunda olmak daha da vahim görünüyor.

Mehmedin Kitabı’nda bir maden mühendisi şöyle konuşuyor. “Gitmeden önce öğretmenlik de yaptım, insan çocuğun kulağını çekmeden bile rahatsız olur, askerde bu daha kolay bir hale geldi. Yetkilisin, şiddete biraz daha yatkınlık başladı. Ama, şiddet aklın bittiği yerde başlıyor. defalarca anlatıyorsun anlamıyor, en sonunda tükeniyorsun, iki tane patlatıyorsun, her şey halloluyor. Önceki gibi öğretmenlik yapamam, herhalde iyi patlatırım öğrenciye. Şiddet biraz gelişti galiba.”

İşte, travmayla baş etmenin bir yolu; şiddet kullanımı gerektirebilecek bir alanda bulunmamak. Oysa, bu mühendis, uzun süre işsiz kaldı. İş görüşmelerine, tam tersi etki yarattığını fark edinceye kadar işe alınmasını kolaylaştıracağı inancıyla madalyalarını ve takdir belgelerini taşıdığı kocaman siyah çantasıyla gitti. Öğretmen olarak iş bulması daha kolaydı, ama öğretmenlik yapmadı.

Mehmedin Kitabı’nın yazılmasını akıl ettiren Ahmet bu travmanın farkında olan ve baş etmeyi hayli başarılanlardan biri gibi. O askerden döndükten sonra kendini bilgisayara, internete, borsa oyunlarına vermişti. Kendi ifadesiyle, bu yöntem onun hayatını çok kolaylaştırdı.

Kitapta olmayan, lise mezunu bir gencin travmayla başa çıkma yoluysa Japonca öğrenmekti. Bir dil kültürüyle ve tarihiyle birlikte öğrenilir görüşüyle, bu genç Japonca’yı öğrenirken Japon gibi yaşamaya çalışıyor. Japon yemekleri pişiriyor, kimanolarla evde dolaşıyordu. Sevgilisi de Japonca çabasına katılmış, kurdukları Japon olma oyunuyla gencin ifadesiyle kendilerini kurtarmışlardı.

Asker dönüşü iş arayan gençlerin, en iyi öğrendikleri “beceri”yi bir mesleğe dönüştürmeleri, yani güvenlik görevlisi olmaları travma durumlarıyla nasıl bağdaşiyor?

Gündelik hayatın içinden bakıldığında, acı, keder, sıkıntı paylaşıldıkça, sorun çözülmese de, bir nebze rahatlatır. Konu, askerlik görevlerini çatışma bölgesinde yapan gençlere gelince, en yakıcı eksikliğin “paylaşma” sorunu olduğunu düşünmek pekala mümkün görünüyor. Ne var ki, toplumdaki “bilmek istememe” yaklaşımıyla sormama ve hatta kimi durumlarda dinlememe eğilimi gençlerin “travma”yla başa çıkma yollarından biri olması beklenen paylaşma ihtiyacını gidermeyi neredeyse imkansız kılıyor.

Travmayla baş etmenin esas yolunun profesyonel rehberlik olduğu açık. Ne var ki, Türkiye’de psikolog, psikiyatra gitmenin henüz toplumda kabul edilebilirlik düzeyi o kadar yüksek değil; gençler bunun kendileri için iyi olabileceğini düşünseler bile çevre baskısı yaşadıklarını ifade ediyorlar. Mehmedin Kitabı’ndaki 42 gençten sadece biri psikiyatra gidiyordu; o da başka bir şehirde.

Mehmedin Kitabı’nda konuşulan, çatışma bölgesinde askerlik hizmetlerini yaptıktan sonra, şiddeti gündelik hayatta kullanan ya da kullandığı iddia edilen, dolayısıyla cezaevinde bulunan iki gencin ailelerinin aynı değerlendirmeleri yapmaları tesadüf mü? Cümle şu: “Devlet çocuklarımızı sağlık kontrolünden geçirip sapasağlam askere alıyor da, terhis olurken neden sağlık kontrolünden geçirmiyor?”

Yine, Vietnam örneğine bakıldığında, Vietnam malullerinin baş vurabileceği kliniklerin varlığı biliniyor, dolayısıyla bu konuda yapılan çalışmaların çokluğu da.

42 gencin üçte biri ilkokul, üçte biri orta-lise ve üçte biri de yüksek öğrenimli. Bu gençlerin “insan hakları”yla ilişkisi kendi konumlarındaki insanların ilgi, bilgi ve bilinci düzeyinde. Bu gençlerin “özel” deneyimlerinin farklı bir durum yaratması pekala beklenebilir ki, bunu da anlamaya çalışmak ve tartışmak gerekiyor. Elbette, insan hakları savunucularının bu on beş yıldaki hak mücadelesi çizgisinin de değerlendirilmesi gerekiyor.

Mehmedin Kitabı’nda konuşan gençlerden biri, “bu topraklar için savaştım ama benim şu kül tablası kadar toprağım yok” diyor.

Ölümler, kayıplar ve uzuv kaybının getirdiği travmayı taşımak kişinin travmanın nedenlerini sorgulayabilmesi ve “neden”in anlamlandırılabilmesiyle hayli bağlantılı. Anlamlandırılma travmayla baş etmeyi kolaylaştırıyor mu?

Bu çerçevede, travmayla baş edip/baş edememe, yaşanan ve sonuçlarıyla bağlantılı olarak sorulan/sorulması beklenen “ne için”e yanıt getirmek önemli.

“Ne için” açıklaması, bir sonuç olarak ortaya çıkmış gibi görünen, konuşmanın başındaki örnekte yaşandığı üzere, bir ölüm sonrası gelirse “baş edilmesi” gereken bir şey de kalmamış oluyor. Bu durumda, ne bu ülkede yaşanan savaş anlaşılabilir ne de “yeni savaş”a karşı çıkılabilir ne yazık ki.

TRAVMATİK MATEM NEDİR?

Şahika YÜKSEL

Herkes mutlu sonları tercih eder ama ölüm kaçınılmaz ve evrensel bir fenomendir. Ölüm yaşam gibi her canlının yaşamında er veya geç yer alır. Normal matem kişinin anlamlı ve önemli bir yakınıni kaybetmesi ardından yaşanan bir süreçtir. Bu süreçte yitirilen kişi olmadan hayata yeni bir uyum sağlamayı öğrenmek durumundadır. Ölüm, ölenin yakınlarında, kuvvetli duygular uyandırmakla birlikte normal bir matem sürecinde kişi giderek ölümü kabul eder. Normal matemde kişi yeni başa çıkma yollarını kendi üretir.

Matem bir hastalık mı?

Yas tutmak şart mı? Matem normal bir tepki ama bazen normal sınırları aşarak klinik destek gerektiren boyutu gelir. Bu tür matemlere “*travmatik matem*”, “*morbid matem*”, “*karmaşık matem*”, “*uzamış matem*” gibi isimler verilmektedir.

Potansiyel olarak her tür yitimde olabilir. Ama bazı durumlar travmatik matem için daha risklidir. Riskleri, iki boyutta düşünülmesi önerilmekte:

1. *Kaybedilen kişi ile yakınlık*: Bağ biçimi: travmatik ayrılık;

2. *Yitim biçimi*: Travmatik matemın daha çok “sıralı”, “Doğal”, “Sıralı”/“Doğal” olmayan kayıpları (failli meçhul çinayetler, kayıp, kaza, çatışma gibi) sosyal, siyasal derin anlamlara yüklü deneyimleri olan kişiler, aileler, gruplar Türkiye’de azımsanmayacak bir oranda. Başka türlü ifade edilirse, travmatik matem için riskli azımsanmayacak bir gurup vardır.

Nasıl başa çıkılır?

Ölüm-kayıp tek bir disiplinin sorumluluğunda değildir tıp, hukuk, din bir çok disiplini ilgilendirir. Bu sürecin hem biolojik ve kişisel yönleri hem sosyal ve kültürel yönleri ihmal edilemez.

Ben, bu çalışma grubunda matem, travmatik matem tıbbi ve psikolojik boyutu, ne zaman ve nasıl bir destek verilebilir konusuna odaklanacağım.

- 1- Travmatik matem nedir hangi belirtiler ve problemler sergilenir?
- 2- Travmatik matem ne durumlarda gelişir?
- 3- Travmatik matem tedaviye ne zaman gelir?
- 4- Travmatik matem danışmanlık ve tedavisinde ne yapabiliriz?

sorularının yanıtı birlikte tartışılabilir.

Değerlendirme:

Yakınıni yitiren kişiler çok kere profesyonel yardım talep etmez. Matemde çok yönlü bir değerlendirme, travmatik matemlerin atlanmaması için gerekmektedir.

Başa Çıkma Yolları (Danışmanlık-Tedavi):

Genel bir öneri olarak, klinisyenlerin matem anlaması ve normal sürecini desteklemesi önemlidir. Matemle başa çıkmada yitime, matem sosyal sürecine karşı kişisel başa çıkma gayretlerini arttırmak gerekir. Bu devrede klinisyen normal matem zorluklarını travmatik olandan ayırabilmelidir.

Matemde belirli devreler tamamlanır. Bunların bir sıra içinde olması şart değil, ama başarı ile gerçekleştirilemediğinde kişinin gelişim ve büyümesi aksar. Matem tamamlanması için gerekli dört uğraş: 1. yitim gerçeğini kabul, 2. matem acısı üzerine çalışmak, 3. çevreyi, yitirilenin yokluğuna, göre ayarlamak/düzenlemek, 4. yitirileni duygusal olarak yeniden yerleştirip yaşama devam etmek.

Matem vakaları tedaviye seyrek olarak gelir ve tedavi bağı kurmak ve sürdürmek zordur. Travmatik matem tedavisi yavaştır. Yarıda kesilmesi veya başarısızlık seyrek olmayan bir sonuçtur. Matemde esnek ve kişinin ve yitimin özelliklerine göre değişen bir tedavi gerekmektedir.

Matem danışmanlığında bildiğimiz geleneksel tedavilere ekler yapılır. Amaç: 1. yitime karşı gerçeklik hissini arttırmak, 2. ifade edilen ve gizli duygularla başa çıkmak, 3. yitimden sonra yeniden uyum, 4. hayatını yeniden oturturken uygun bir hoşçakal demek ve rahatlamak.

TÜRKLER/KÜRTLER, ANNELER VE SİYASET: SAVAŞTA ÇOCUKLARINI KAYBETMİŞ TÜRK VE KÜRT ANNELER ÜZERİNE BİR YORUM

Serpil SANCAR

Bu yazı, son onbeş yılda Türkiye'nin siyasal gündeminin ilk sıralarına yerleşen 'Güneydoğu'daki savaş' olgusunun çok açığa çıkmamış bir boyutuyla ilgili: savaşta çocuklarını yitiren Kürt ve Türk annelerin yaşadıkları ve düşündükleri üzerine bir yorum¹. Bu yorum, 1999 yılında Ankara, Adana, Mersin, Diyarbakır ve İstanbul'da yaptığım bir araştırmanın verilerine dayanıyor². Araştırma verileri, savaşta çocuğunu kaybetmiş 20 Türk ve 20 Kürt anne ile yapılan derinlemesine görüşmelerin bant kayıtlarından oluşuyor. Yaklaşık bin sayfayı bulan bu kayıtlarda savaşta çocuğunu kaybetmiş 40 annenin duyguları, düşünceleri, toplumdaki istekleri kendi dillerinden ve kendi sözcükleriyle yer alıyor³. Bu yazı, görüşme yapılan kadınların kendi sözlerini buraya getirmeyecek; bu ancak çok daha geniş

¹ Bu yorum, kendi veri alanı dışına başka hiç bir metne gönderme yapmayacak. Yorum, sadece kendi veri alanını oluşturan, savaşta çocuğunu kaybetmiş 40 kadının sözleri ile ilişki kurmayı deniyor. Bu yorumu yapan kişi olarak başka hiç bir metni bu yorumun doğruluğuna/yanlışlığına 'alet' etmek istemedim. Çünkü, bu 'keşfedici' amaç taşıyan bir araştırma. Araştırma, savaşta çocuklarını yitirmiş kadınları yaşları, eğitim durumları, sosyo-ekonomik durumları gibi 'sayısal' bilgilerle ele almayı amaçlamıyor. Niceliksel değil, niteliksel bilgi edinmeyi amaçlıyor ve bu amaçla bilgi olarak sadece kadınların sözlerini kullanıyor. Bu nedenle hiçbir resmi döküman, gazete haberi, akademik tez ya da politik iddia bu veri alanına dahil edilmedi. Kadınların kendi sözleri ile benim 'öznelliğim' arasında kurulan ilişkinin söze dökülmesi olarak bu yorumdan hatası ve sevabıyla tabii ki ben sorumluyum.

² Bu araştırma TOSAV tarafından desteklendi. İki araştırma asistanının çalışması ile görüşmeler sağlandı ve araştırmanın gerçekleştirilme aşamasındaki düzenlemeler yapıldı. Kendilerine buradan teşekkür ediyorum.

³ Araştırmanın ilk aşamasında, savaşta çocuğunu kaybetmiş Kürt ve Türk anneleri ile iletişim kurmak için gerekli adres, isim tespiti çalışması yapıldı. Bunun için Zübeyde Hanım Şehit Anaları Vakfı, Tutuklu ve Hükümlü Yakınları Derneği gibi organizasyonlarla ilişki kuruldu. Bu örgütler aracılığıyla Ankara,

kapsamlı bir metin içinde gerçekleşebilir. Onun yerine, bu görüşmeler hakkında benim düşündüklerim ve yorumlarım bu yazının konusunu oluşturuyor.

Savaşta çocuğunu kaybetmiş kadınlarla görüşmeye başlamadan önce yapmak istediğim araştırmanın amacını kendi notlarıma şöyle aktarmışım:

- Savaşta çocuğunu kaybetmiş kadınların çocukları ile kendileri arasında nasıl bir ilişki tanımladıkları, yani kendi annelik deneyimleri hakkında neler anlattıklarını dinlemek (anne-çocuk ilişkisi),
- Kadınların savaşla ve ölümle nasıl tanıştıklarını anlatmak (savaş, ölüm, annelik ilişkisi),
- Kadınların, savaşın nedenleri ile savaşın kendi yaşamlarında yol açtığı sonuçlar hakkındaki kişisel anlatılarını kaydetmek; bu anlatılardan kadınların Türkiye’de devlet, toplum ve siyaset hakkındaki görüşlerini saptamak, (savaş-siyaset ilişkisi),
- Kadınların daha iyi bir yaşam ve barış için yapmak istediklerini öğrenmek (annelik-siyaset ilişkisi).

Yapmak istediğim şey, savaşta çocuğunu kaybetmiş kadınların bir kadın, bir anne, bir Türk/Kürt ve bir vatandaşı olarak kendilerini ve yaşadıklarını nasıl tanımladıklarını, hangi sözcüklerle ve işaretlerle ifade ettiklerini görmektir. Bunu yaparken kadınların yaşadıkları eve giderek, bu mekanda savaşın, ölümün ve yaşama devam etme stratejilerinin göstergelerini izlemek istedim. ‘Evlad acısı’ ile yaşamları alt üst olmuş kadınların yakın sosyal çevredeki diğer çocukları, kocaları, arkadaşları/komşuları ile ilişkilerini nasıl sürdürdüklerini merak ettim. Merat ettiğim başka bir konu ise, kadınların kendi yaşamlarından, ölümden, savaştan, kendilerine göre çözümün nerede olduğundan konuşurken, bütün bu yaşadıklarını siyasal olanla nasıl ilişkilendirdikleri oldu.⁴

Adana, Mersin, Diyarbakır ve İstanbul’da yaşayan ve savaşta çocuğunu yitirmiş kadınların isim ve adresleri saptanarak hepsi tek tek telefonla arandı ve görüşme isteğimizi kabul edenlerden randevu alındı. Daha sonra söz konusu beş ilde yaşayan kadınların evlerine gidilerek tek tek görüşüldü. Bu yüz yüze görüşmelerde kadınların yalnız olmasına dikkat edildi. Birkaç görüşmede eşleri de yanında olan kadınlar dışında hepsiyle yalnız görüşüldü ve görüşmelerde baştan sona ses kaydı yapıldı. Her bir görüşme ortalama 1.5 saat sürdü.

⁴ Görüşme yapılan kadınlarla araştırma boyunca soru-cevap şeklinde bir ilişki kurulmadı ve doğrudan, kapalı uçlu sorular sorulmadı. Örneğin, ‘Siyaset/devlet/savaş hakkında ne düşünüyorsunuz?’ gibi bir soru görüşmelerde yer almadı. Bunun yerine, tamamen esnek, sohbet şeklinde yürütülen görüşme yaptık. Bu ‘sohbet’, genellikle, ölen çocuğunun nasıl biri olduğu, nasıl öldüğü ile başlayıp kendi doğal akışı içinde devam etti. Bu yazıda yer alan bütün yorumlar, bu sohbet içinde konuşulanların bir tür ‘anlatı’ olarak ele alınması ve bu anlatının bende yarattığı düşünceler şeklinde oluştu. Sadece, görüşme bitmeden önce, ‘Sen çözümü nerede görüyorsun?’ türü küçük bir yönlendirme sorusu -eğer sohbeti yürüten kadınlar ‘sorunların nasıl çözüleceği’ne ilişkin o ana kadar bir görüş belirtmemişse- soruldu. Bu

Genç yaştaki oğlunun/kızının savaşta ölümünü yaşamış annelerle yapılan sohbetlerin tahminimden öte bir duygusal gerilim yarattığını burada söylemeliyim. Çünkü, kadınların yaşadıklarını ve duygularını sözle ifade etmekte çok zorlandıklarını ve hatta çoğu zaman bunun olanaksız olduğunu bu sohbetler boyunca gördüm. Görüşmelerin kaydedildiği bantların önemli bir kısmı ağlama, iç çekme kayıtlarıyla doldu.⁵

1. Eller, yüzler, bedenler ve evler

Savaşta çocuğunu kaybetmiş kadınların en etkileyici yanları elleri, yüzleri ve oturuşlarıydı. Çocuklarının ölümünden bahsederken kadınlar ellerini nereye koyacağını şaşınıyorlardı ve o eller havada tuhaf hareketler yapmak zorunda kalıyordu. Kendi yüreklerinde nasıl yaşadıklarını tam da bilemediğim 'ölüm'den - hem de kendi çocuklarının ölümünden- söz ederken annelerin çoğunun yüzünde - ölüm katılığı ve soğukluğuna benzer- bir donukluk geçip gidiyordu. Çok derin bir duygusallık dünyasında anlamlandırılmış olduğu anlaşılan bu 'ölüm'ün, söze dökülüp dışsallaştırılma zorunluğu ile karşılaştığında, konuşan açısından anlamından çok şey yitirdiği açıktı. 'Ölüm' hakkında konuşmak bir 'yabancılaşma' olarak yaşanıyor ve bu duygu annelerin yüzünde görülüyordu. Çocuğunun nasıl öldüğünü anlatan bir annenin bedeni ise oturduğu divanın kenarına doğru hareket ediyor ve burada çok güvensiz, sanki kayıp, düşüp, yok olacakmışçasına eğreti bir şekil alıyordu. Hafif titremeler ile vücut kasılıyor; küçülüyor ve sanki tekrar annesinin karnındaki güvenli dünyaya geri dönmek istercesine toplanıp, büzülüyordu.

soru genellikle bütün kadınlara soruldu; çünkü, hemen hepsi, böyle bir soru ile karşılaşmadan 'çözüm' hakkındaki görüşlerini sohbetin doğal akışı içinde dile getirmediler. Bu nokta benim için dikkat çekiciydi ve neden böyle olduğunu düşündüm. Galiba neden, kadınların yaşadıkları sorunları dile getirmeyi alıştıkları toplumsal pratiğin siyasal niteliği ile ilgiliydi. Onlar, 'Derdin ne?' sorusunun kendilerine sorulmasına çok alışmışlardı; ama 'Çözüm hakkında ne düşünüyorsunuz?' sorusunu hemen hiç duymamışlardı. Onlardan beklenen sadece mağduriyetlerini dile getirmek, ama 'sorun çözme' noktasında işe karışmamak ve sorumluluğu başkalarına (siyasilere, örgüt yöneticilerine, erkeklere!) havale etmeyi belki de. Eğer durum böyleyse, görüşme yapılan kadınların 'vatandaş' kimliği ile mesafeleri hakkında bir öngörde bulunma olanağı ortaya çıkıyordu.

⁵ Araştırmaya yardımcı olan araştırma asistanı arkadaşlarımla birlikte görüşmeler sırasında zaman zaman duygusal olarak çok zorlandığımızı burada belirtmeliyim. Görüşmeler sırasında içimizden biri, bir bahane ile yan odaya ya da evden dışarı giderek gözyaşlarını sakınleştirmeye çalışıyordu. Çocuğunu savaşta kaybetmiş bir annenin gözyaşları karşısında soğukkanlı bir duruşun olanağı ve bence gereği de yoktu. Bu durum görüşmeler boyunca sürdü ve görüşmeler bittikten uzun süre sonra da etkisini devam ettirdi. Kendi adıma söylemeliyim ki benim için hiç bir şey bu kadınlarla görüşmeden önceki gibi değil. Dünyanın neresinden olursa olsun gördüğüm bir savaş ve ölüm sahnesi beni çok etkiliyor. Artık, savaşa karşı en etkili şeylerden birinin bizzat savaşta yakınlarını kaybetmiş insanların, yüzleri, sözleri ve yaşamları olduğunu düşünüyorum. Artık, savaş muhabirlerinin ölenleri değil, geride kalanların yaşamlarını haber olarak göstermeleri gerektiğini düşünüyorum.

Savaşta çocuklarını kaybetmiş annelerin hemen hepsinin (2-3 kadın hariç) evi büyük kentin kenar mahallelerindeydi. 'Orta-alt' sınıf semtlerdeki konforsuz apartman daireleri kadar -hatta daha çok- biriketten yapılmış, derme-çatma gecekondular da vardı bu evlerin içinde. Evler genellikle sade döşenmiş ve kadınların yaşamlarının önemli bir bölümüne mekan teşkil ettiği anlaşılan canlılıktaydı. Bu evlerin içerden görünülerinin ve kullanım tarzlarının kadınların yaşadıkları travma ile ilişkili olduğunu gördüm. 'Yerleşik' evlerde genellikle ucuz ama gösterişli mobilyalar, süslenmeye ve estetik zevklere yönelik çeşitli objeler dikkat çekiyordu. Bu tür evler bir 'ev kadını'na yaraşır temizlikte ve düzendeydi. Evin bir köşesi ölen çocuğun çeşitli boy resimleri ile bir tür müze şeklini almıştı. Ev, baştan sona 'ölüm'ün izlerini taşıyordu.

Bir başka tür ev ise 'göçmüş ev' olarak nitelenebilecek evlerdi. Bu evler savaş nedeniyle yaşadıkları topraklarını/köylerini/mahallelerini terk etmek zorunda kalan bir kısım Kürt kadınların evleriydi.⁶ Bu tür evlerde sadece eski kilimler, minderler ve kırık dökük eşyalar göze çarpıyordu. Hiç bir estetik objenin göze çarpmadığı 'göçmüş' evler ev sahibi kadının hiç bir kişisel özelliği yansıtmıyor ve 'kadını' hiç bir özellik taşımıyordu: 'göçmüş' evler cinsiyetini yitirmişti. Dikkati çeken, kenarda oturan bir iki yaşlı, ortalıkta 3-5 genç kadın ve çok sayıda çocuktan ve görünen derin yoksulluktan. Bu evlerde 'ölen'in izine rastlanmıyordu; ölüm yoksulluğa karşılık bu evlere damgasını vurmuştu.

2. Ölümün anlamı, çocuğun değeri

Annelik, toplumsal bir kimlik olarak, çocuklarıyla kurduğu bireysel duygusal ilişkinin derinliği ve niteliği ile belirleniyor. Bu ilişkinin duygusal niteliği, annenin 'karşılıksız' emeğine dayalı sevgi, koruma ve yetiştirme olarak ortaya çıkıyor. Anneler, karşılıksız bir emek ile büyüttükleri çocuklarını zamansız -ve hatta anlamsız- bir nedenle kaybettiklerinde büyük bir travma yaşıyorlar. Hemen hepsi hayatlarının geri kalan kısmını duygusal/ruhsal olarak sakatlanmış insanlar olarak sürdürüyor. Anneler çocuk yetiştirmek için kapandıkları evlerinde dünya ile bağlantıları olan çocuklarına kendilerinden daha fazla önem veriyorlar. Bu bağ, çocuğun ölümü nedeniyle kopunca da kendi benliklerinin önemli bir kısmını yitirmiş oluyorlar. Çoğu, bu durumu telafi edebilecek çeşitli yaşam stratejilerini zamanla geliştirebiliyor. Ama, hiçbir şey eskisi gibi olmuyor.

⁶ Görüştüğüm Kürt kadınlar arasında az sayıda orta ya da orta-üst sınıf kadınların evleri de vardı. Bunlar göç etmiş olsalar da bundan çok fazla etkilenmemiş, görece daha varlıklı ve genellikle Kürt aşiretlerinin önde gelen ailelerinin evleriydi. Bu tür Kürt kadınların evleri ile Türk kadınlarının evleri arasında görünür bir fark yoktu. Bu evlere savaş doğrudan değil, ancak dolaylı olarak girmişti. Buradan çıkarak, savaşın kadınların evlerini sadece etnik temelde değil, aynı zamanda sınıfsal temelde de etkilediğini söyleyebiliriz.

Türk anneler: Beklenmeden gelen ölüm, şehitlik ve annelerin rüyaları

Türk anneler 20-25 yaşlarındaki oğullarını devlete asker vermiş kadınlar. Onlar, oğullarının ölmesini değil, askerden bir toplumsal statü kazanarak (askerliğini yapmış erkek) dönmelerini beklerken 'evlat acısı' ile karşılaşılıyorlar: oğlu 'şehit' oluyor. Oğlu 'şehit' olmuş anneler sözlerden çok, duruşları, bakışları ve gözyaşlarıyla anlatıyorlar yaşadıklarını. Onlar, nedenini ve niçinini bilmedikleri ölümle karşı karşıya kalmış; ömür boyu duygusal olarak sakatlanmış insanlardır. Çoğu, çocuklarının neden öldüğünü açıklayamıyor kendi kendine. Tek açıklayıcı söz: şehitlik. Bütün yaşadıklarını bu sözcüğün onlara sunduğu olanak ile tanımlamak zorundalar. Hepsi çocuklarının ölümüne yol açan olayı (çatışma, pusuya düşürülme, mayına basma, çığ altında kalma, bombalanma) her ince detayına kadar biliyor, araştırıyor, öğreniyor. Ölüm anlatısı onların yaşamında tekil bir anlatı; başka hiçbir anlatıyla birleşmiyor. Sadece, öylesine gelmiş ve kaçınılmaz biçimde yaşanmış bir olay. Ama, çok somut ve gerçek. Bu kadar çıplak bir gerçekliğin birlikte yaşanabilir, başedilebilir, taşınabilir bir anlatıya dönüştürülmesi gerekiyor. Bunun en yaygın yolu: annelerin rüyaları. Annelerin önemli bir kısmı ölmeden kısa bir süre önce çocuklarını rüyalarında gördüklerini söylüyorlar; onlara malum oluyor 'ölüm'. Ölümden sonra da oğullarıyla rüyalarında konuşmaya devam ediyorlar. Çocuklarını askere gönderirken düşünmedikleri ölümü, çok yaklaştığında sezmeğe, öngörmeye başlıyorlar. Rüyalarla 'mistikleşen' ölüm yine de onlar için nedensiz ve anlamsız. Bunun ifadesi de 'kader' oluyor.

'Şehit' anneleri için ölüm adil değil; onlar gibi yoksul ve garibanların çocukları ölüyor, ama zenginlerinkine bir şey olmuyor. Bu adaletsizlik onları zaman zaman isyana götürüyor. Bu öfke 'siyasiler'e yöneliyor; tek rahatça suçlayabilecekleri onlar oluyor. Çoğu, ölen çocuğunun mezarının bulunduğu 'Şehitlik'i çok sık ziyaret ediyor ve Şehitlik'in "ayağına giyecek terliği olmayanlarla dolu" olduğu söylüyorlar. Anneler, kendi çektikleri acıyı algılamayan herkese öfkeli. Bu öfke şehitlikle ilgili dinsel ve milli anlatılarla karşılaşınca sakinliyor; bazen bir tevekküle, bazen de bir kahramanlık duygusuna dönüşüyor.

Türk anneler: Kazanılan statü olarak 'şehit anası'

Şehitlik, dinen kutsanmış, yüceltilmiş bir olay. Şehit olanın, hem kendisi, hem sülalesi 'öteki dünya'da rahat olacak; Tanrı tarafından ödüllendirilecek. Oğlunu yitirmenin bir telafi yolu bu; dinen yüceltilmiş, özel önem ve prestij atfedilmiş bir şeyi başarmış olmak. Oğullarının elde ettiği bu prestij, onların ölümü ile annelere geçiyor ve onları da rahatlatarak, toplumsal olarak saygın bir konuma getiriyor. Önceden sıradan ev kadınları olan bu kadınlar artık herkesin elini öptüğü, önemli devlet adamlarının başsağlığı dileyip, bayramlarda mesaj gönderdiği bir insan oluyor.

‘Şehit olma’nın sağladığı prestij sadece dinsel kökenli değil. ‘Vatan uğruna ölmek’ bu insanların hayatta kazanabileceği önemli konumlardan biri, ‘Vatan uğruna ölmek’, topluma önemli bir hizmette bulunmuş bir insanın konumunu, ölene ve yakınlarına sağlıyor. Elde edilen bu toplumsal değer ve prestij, ailenin duygusal ve maddi kaybının karşısına konuyor: böylece hayat daha kolay çekilir hale geliyor.

Anneler şehit olan çocuklarının kişiliğini yarı peygamber niteliğine yüceltiyorlar; hatasız, anlayışlı, sevgi dolu, akıllı ve uyumlu bir çocuk hatırlıyorlar. Anneler, ölen çocuklarının odalarını, anılarını, eşyalarını kutsallaştırılıp, bir ev müzesi haline getiriyor. Ölen oğlunun yatağını, elbise dolabını ve kişisel eşyalarını aynen 7 yıldır saklayıp, her gün temizleyen anneler var. Ölen çocuğun Şehitlik’teki mezarı ise evin bir parçası gibi algılanıyor; sık sık yıkanıp, temizleniyor, çiçeklerle, vazolarla, resimlerle süsleniyor. Ölüm kabullenilmiyor, sadece ‘yaşama uyduruluyor’ ve katlanılacak hale getiriliyor. Anneler için çocuklarının ölümü nedensiz; sadece katlanılacak bir acı.

Oğullarını askere gönderen annelerin anlatılarında dikkati çeken başka bir özellik, erkeksi değerlerin yüceltiildiği kültürel düzeyde ortaya çıkıyor. Oğullarının asker kıyafetleriyle, silahlarla, komando kıyafetleriyle çektiydikleri resimleri evlerinin her tarafına asarak bunu bir prestij unsuru olarak sembolleştiriyorlar; hizmet şiltleri, madalyalar ve başarı belgeleri bu sergilemeye eşlik ediyor. Anneler, çocukları hakkında yaptıkları duygusal konuşmalarda oğullarını boylu poslu, cesur ve “on kişiyi haklayabilecek güçte” gibi nitelendirmelerle tanımlarken, diğer yandan da, onların duygusal, iyi kalpli, saygılı, yumuşak, kendi halinde bir kişiliğe sahip olduğunu belirtiyorlar. Oğullarının şiddet yanlısı olabileceğini hiç bir anne kabul etmezken, ölebileceklerine dair bir önkabule de sahip olmadıklarını görüyoruz. Ölüm, onlar için doğal bir sonuç değil; bir sürpriz.

Oğullarını askere göndermemek gibi bir düşünceye sahip olmadıkları gibi, onların bir savaşa gittiğini de kolay kolay algılamıyorlar. Anneler bir savaş içinde yaşamıyorlar; onlar sadece oğullarını ‘devlet’e gönderiyorlar. Bunu çevreleyen erkeksi kültürel değerler onlara çatışmalı ve sorunlu gelmiyor. Bu durum, çocukları gönüllü olarak Güneydoğu’ya, savaşmaya giden anneler için bile büyük ölçüde böyle. ‘Öldürmek’ ve ‘ölmek’ fiilleri birbiriyle ilişki kurmuyor; ‘vatan için öldürmek’ ile ‘insan öldürmek’ ayrı dünyalara ait fiiller olarak algılanıyor.

Çocuğu ölen annenin sosyal çevresi ile ilişkisi değişiyor. Artık onu en çok anlayanlar ailesi ya da komşuları değil, kendi gibi oğulları şehit olmuş diğer analar. Hemen hepsi kendi oturdukları semtin yakınında ya da aynı şehirdeki diğer şehit analarını tanıyor ve görüşüyorlar. Bu görüşmelerin büyük bir kısmı Şehitlik’te

gerçekleşiyor. Her hafta -bazen daha sık- ziyaret edilen Şehitlik kadınların bir tür rahatlama mekanı. Orada ağlayıp, orada oğullarıyla buluşup, orada kendilerini anlayan yeni arkadaşlar ediniyorlar. Çoğu evinden çıkıp bir yere gitme alışkanlığına sahip olmayan kadınlar sık sık, tek başlarına Şehitlik'e gidiyorlar ve orayı bir sosyal mekan haline getiriyorlar.

Kürt anneler: Anne-çocuk ilişkisinin 'siyasi'leştirdiği kadınlar

Kürt anneler savaşla ve çocuklarıyla kurdukları duygusal ilişkiler açısından Türk annelerden farklılaşıyor. Bu farkların en önemli kaynağı, onların çocukları ve diğer yakın akrabaları ile birlikte bir savaş ortamını somut olarak yaşamaları ve bu nedenle evini, yaşadığı doğal toplumsal çevreyi (köyünü ya da yaşadığı mahalleyi) terk ederek göç etmek zorunda kalması. Bu travmatik değişim Kürt annelerinin anlatılarını Türk annelerden farklılaştırıyor ve birbirlerine yaklaştırıyor. Kürt annelerin anlatılarının kendine özgü bir politik anlatının içine yerleştiğini görüyoruz. Türk annelerden daha homojen ve daha sıkı yapılandırılmış bir siyasal anlatı bu.

Kürt annelere çocuklarının ölümünü ve şimdiki yaşantılarını sorduğumuzda, hemen hepsi yaşam öykülerini anlatmaya çocuklarının uğradığı haksız baskı ve işkenceleri anlatarak başlıyorlar. Çoğunun çocuğu daha çok küçük yaşta (13-18 yaş) Kürt hareketi ile ilgilenmeye başlar başlamaz polis (devlet) baskısı ile karşılaşılıyorlar. Bazılarının baskı ve işkence görme nedenleri kendileri değil, babaları ya da diğer kardeşlerinin Kürt hareketi ile olan ilgileri oluyor. Bu anlatılarında devlet tarafından Kürt hareketi ile ilgilenenlere yöneltilen baskı ve işkencenin bireysel bir nitelik taşımadığı; ailenin, hatta yakın akrabaların -çoğunlukla erkek ya da genç- üyelerine de yöneldiği gözleniyor. Aileden bir kişinin PKK, ya da HADEP ile ilişkisi bütün ailenin yaşamını değiştirecek sonuçlara yol açıyor. Siyasal ilgi ve siyasal suç bireysel kalmıyor; aile ya da yakın akrabalara ilişkin bir toplu ilişkilendirme ile ortak yaşanan bir olgu niteliğine bürünüyor. Baskı ve işkence anlatısı giderek 'dağa çıkma' gerekçesine dönüşüyor. Dağa çıkmayanlar ya 'faili meçhul' cinayetler sonucu yaşamlarını yitiriyorlar ya da uzun süreli hapis cezalarına çarptırılıyorlar. Dağa çıkanların ise çok uzun bir süre geçmeden ölüm haberleri geliyor.

Görüştiğimiz Kürt anneler genellikle çok çocuklu (4-10), kırsal kökenli, orta alt gelir grubuna dahil kadınlardı⁷. Onların da çocukları 'şehit' olmuştu. Kürt

⁷ Görüştiğimiz Kürt annelerin bir kısmı okumaz-yazmazdı, Türkçe bilmiyorlardı ve bu nedenle tercüman aracılığıyla konuştuk. Bunların içinde ilkokul mezunu olanlar Türkçe konuşuyordu. Türkçe bilenler bunu okuldan ya da okula giden çocuklarından öğrendiklerini belirttiler. Bunların içinde eşi devlet memuru olanlara da rastladık.

anneler dağa çıkan ve 'şehit olan' çocukları hakkında kişisel duygularını anlatarak konuşmaktan çok, mesafeli ve politikleşmiş bir dil kullanarak konuşuyorlardı. Kürt annelerin gözünde kendi çocukları -tıpkı Türk annelerde olduğu gibi- kusursuz, iyi kalpli, akıllı, etrafında sözü dinlenen ve yumuşak kişilikte çocuklardı.

Ama Kürt anneler, ne çocuklarının küçüklüklerine ait hikayeler anlattılar; ne de onları rüyalarında görüp, dünyayı bu rüyaların içinden yorumladılar. Kürt annelerin hikayeleri oldukça basitti; baskı ve işkence gördü; inanıyordu; dağa çıktı; öldürülmüş. Onların gözünde de artık ölen çocukları, tıpkı Türk anneler gibi 'şehit' olarak nitelendiriliyordu.

Anneler ile çocukları arasındaki bu duygusal ilişkisizlik gibi duran özelliğin yorumunu yapmak hiç kolay değil. Kürt annelerin 'daha az anne' sorumluluğuna sahip olduğu gibi kolay bir yorum ise çok yanlış. Onlar da gözleriyle, elleriyle, bedenleriyle anlatıyor aslında acılarını; araya bir söz katıp duygularına 'yabancılaşmak' istemiyorlar. Onlar, Türk annelerden farklı olarak evlerinin duvarlarını ölen çocuklarının boy boy resimleriyle süslememişler; evlerinin köşelerini bir mezar-müze haline getirmemişler -ya da getirememişler-. Duvarlara asacak madalyalar, üstün hizmet belgeleri yok. Kürt annelerin evlerinde çocuklarına ait görünür hiç bir iz yok. Çocuklarının resimleri, ancak konuşmanın bir aşamasından sonra, saklı gizli yerlerden çıkıp geliyor; o da genellikle küçük, silik ve tek bir vesikalık fotoğraf.

Kürt anneler ile çocukları arasındaki duygusal ilişkinin gizlenmişliği anne duygusallığı ile 'şehit anası' kimliği arasındaki çok dile getirilmemiş bir gerilimi de yansıtıyor. Annelerin, çocuklarını anlatacakları dile 'siyasal anlatı'nın vurduğu damga bu duygusallığın dışı vurumunu engelliyor. Anneler, çocukları hakkında 'politikleşmiş' bir dille konuşuyorlar; çocukları ile olan ilişkilerini devletin baskısı, Kürt olmaktan dolayı uğradıkları ayrımcılık ve şiddet anlatısı ile birleştirerek dillendiriyorlar. Onların çocukları bir 'dava' uğruna şehit olmuş ya da 'faili meçhul' cinayete kurban gitmiş gençler. Çocuklarının başına gelen bu felaket tekil bir olay değil; bir bütünün parçası. Bu 'bütün', bir yandan ailenin diğer fertlerinin de baskıya maruz kalmasına, hapse girmesine ya da işkence görmesine yol açıyor; öte yandan da, anneleri de daha büyük bir siyasal olgunun, 'Kürt kimliği' davasının bir parçası haline getiriyor. Kürt anneler, başlarına gelen trajik olaylar nedeniyle anneliği bir politikleşme süreci olarak yaşıyorlar; annelik politik bir kimliğe dönüşerek 'dava'nın bir parçası haline geliyor. Hemen hepsi devlet, siyaset, Kürtlük, haklar, kimlik gibi kavramlar kullanarak konuşuyor. Onlar, yaşanan savaşın bir parçası haline dönüşüyor ve bu dönüşümün bedelini çocuklarını yitirerek, göç etme zorunda kalarak, yoksullaşarak ödüyorlar. Öte yandan, bir 'şehit anası' statüsü kazanarak -tıpkı Türk anneler gibi- yeni bir toplumsal kimlik ediniyorlar.

Onlar da, aynı Türk anneler gibi, savaşta çocuğunu, kocasını, kardeşini yitirmiş kadınlardan yeni dostlar ediniyorlar; ölümün yol açtığı yeni arkadaşlıklar, birbirinin derdinden anlayan kadınlardan oluşan bir kadın çevresi meydana getiriyor.

Çocukların Mezarını Bilmeyen Kürt Anneler

Çocuğu dağa çıkıp silahlı çatışmalarda ölen Kürt anneler için 'ölüm' çoğu zaman -Türk annelerden farklı olarak- öngörülmemiş bir şey değil. Hatta, bazıları daha önce 'faili meçhul' biçimde öldürüleceklerine inandıkları çocuklarının dağa çıkarak birkaç sene daha fazla yaşayabildiğini düşünüyor. Ölüm, orada ya da burada, anneler için yaşamın bir parçası haline gelmiş. Hepsi, yakın çevrelerinden birkaç kişinin ölümünü yaşamış kadınlar.

Türk annelerden farklı olarak, Kürt anneler için çocuklarının ölümü nedensiz ve anlamsız değil; onlar için ölüm anlamsız değil ama adaletsiz. Çocukları bir 'dava' uğruna ölüyorlar; bu dava anneler için yabancı değil ve kendilerini de bu davanın bir parçası olarak görüyorlar. Kürt anneler için ölüm, öngörülse bile, katlanılması zor bir durum. Çünkü bu ölüm olağan biçimde yaşanmıyor. Çoğu, çocuğunun öldüğünü sonradan ve dolaylı yollardan öğreniyor. En büyük sorun ise, çocuğunun cenazesini alıp, onu bir mezara kendi eliyle gömmemek. Dağda ölenlerin ya cesetleri bile bulunmuyor, ya yeri bilinmeyen mezarlıklarına gömülüyor, ya da, bu mezarlar ziyaret olanağı olmayan boşaltılmış bölgelerde bulunuyor. Az sayıda anne, çocuğunun cenazesini alıp kendi istediği bir mezarlığa gömebilme şansına sahip olmuş. Bazılarının çocuklarının cesedi parçalandığı için ise ne bildiği, ne de bilmediği yerde bir mezar bile yok.

Bir kısmının daha 'bıyığı bile terlemeden' ayrıldığı oğulları ancak 'bıyıkları çıktığı' zamana kadar yaşama şansına sahip oluyorlar. Ölümün ayırdığı anne ile çocuğu -geride mezar gibi sembolik bir mekan dahi kalmadığı için- hiçbir şey tekrar biraraya getirmiyor; geriye büyük bir hiçlik duygusu kalıyor. Bu boşluk, annelerin duygusal bağılıklarını çocuklarının inandıkları 'Kürt kimliği'ne yönlendirmelerine yol açıyor. Çocuklar ölüyor; anneler, 'şehit annesi' olarak politik bir konum kazanıyorlar. Annelerin yaşamında oluşan boşluk başka bir yönde dolduruluyor.

Ölümden sonra geride kalan: Yoksulluk ve erkeksiz kadın cemaatleri

'Ölüm'den geride kalanlar daha güvenli bölgelere göçüyorlar. Göç, aslında ailenin evini, toprağını ve alıştığı yaşama düzenini yitirmesi anlamına geliyor. Evin bombalanması, köyün yakılması ya da devam eden baskı nedeniyle, geride kalanlar daha büyük kentlerin kenar mahallelerine göç ediyorlar. Yeni yerleşilen yerler yine Kürt yakınların, akrabaların içiçe oldukları mekanlar oluyor. Buralarda derme çatma gecekondu, yarım yapılmış evlerde oturuyorlar. Bu evler genellikle doğru dürüst asfalt yolu olmayan, birkaç odadan oluşan evler oluyor.

Geride kalanlar genellikle kadınlar ve çocuklar ile az sayıdaki yaşlı erkeklerden oluşan aileler haline dönüşüyor. Kadınlar ve çalışabilecek yaşa gelmiş çocuklar para kazanacak bir iş bulma derdine düşüyor. Örneğin Adana'da kadınlar düşük ücretli tarım işçiliği yaparak geçimlerini sağlıyorlar. Diyarbakır'da ise bu olanak da yok. Göç sonrası yaşam savaşı veren kadınlar, kocalarını ve oğullarını yitirmiş, küçük çocukları ile yalnız kalmış kadınlardan oluşuyor. Çocuklarının ancak karınlarını doyuracak kadar para kazanan bu anneler için çocuklarının okuyup 'adam olma' hayali bile yok. Göç sonrası yeni bir yaşama başlamış Kürt kadınların dertleri 'eğitim'⁸ değil, 'geçim'.

Göç ve yoksullaşmanın birlikte yaşandığı bu süreçte erkeklerin, özellikle genç erkeklerin ortadan yok olduğu gözleniyor. Dağa çıkma, hapse girme, yurt dışına kaçma ya da kalabalığına girip kaybolabilecekleri büyük kentlere (İstanbul gibi) gitme ile aileden kopan genç erkekler bazen karılarını ve çocuklarını da anneleriyle birlikte bırakıyorlar. Böylece geride kalanların çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşuyor. Hiç bir eğitimleri ve donanımları olmayan bu kadınlar büyük bir yoksulluk ile karşı karşıya kalıyorlar. Sonuçta, kadınların yükü artıyor; erkeklerin siyasetle uğraştığı yerde kadınlar bu siyasetin bedelini ödeyerek yaşıyorlar.

3. Kürt ya da Türk olmak ve savaşmak (!)

Savaşta çocukları ölen Kürt ya da Türk annelerin çocuklarını öldürenlerin ve kendilerinin etnik kimlikleri hakkında anlattıkları dikkat çekici bir özellik gösteriyor. Görüştüğümüz kadınların hiç biri 'öteki' kimliğe açık, genel ve tanımlanmamış bir husumet yöneltmiyor. Bu konularda konuşurken sözcüklerin çok itina ile seçildiği, kendilerini etnik bir çatışmanın bir tarafında gösterecek yanlıklardan kaçınmaya çalıştıkları gözleniyor.⁹

Kürtlere değil, PKK'ya ve Apo'ya karşıyız

Türk asker anneleri yaşadıkları acıyı genellikle nitelemekte zorluk çekiyorlar. Savaş sözcüğü onlara çok yabancı. Savaşı bir başka ülke/devlet ile yapılacak bir

⁸ Kürt anneler için 'eğitim'in değerinin çok düşük olduğunu büyük bir hayretle gözledim. Çocuklardan bahsederken 'keşke' okuyup kendini kurtarsa' diye bir hayal kurmuyorlar. Onlar için 'eğitim' bir çözüm gibi görünmüyor. Çocuklarını okula 'sradan bir iş' olarak gönderiyorlar izlenimine kapıldım. Bu durum Türk ve Kürt annelerin kendi çocuklarına ilişkin talepleri açısından önemli bir fark olabileceğini gösteriyor ve başka bir araştırmaya konu olabilecek kadar da önemli görünüyor.

⁹ Bu durum elbetteki gündelik yaşamda Kürtler ve Türkler ve Türkler arasında bir çatışma olmadığı anlamına gelmez. Kendi kafalarında sakladıkları bir düşmanlık elbette olabilir. Ama, önemli olan annelerin yaşadıkları travmaya rağmen bunu bir sivil/toplumsal düşmanlık dili içinde ifade etmemeye özen göstermeleri. Bu durumun kendisi Türkiye'de etnik sorunun özgün boyutlarını düşünmemizi kolaylaştıran bilgiler sunuyor.

çatışma olarak görüyorlar. Bu nedenle belirgin bir savaş algılamaları yok. Anneler yaşadıkları toplumsal çevrede bir çatışma ve savaş ortamı algılamıyorlar. Savaş onların hayatına sadece oğullarının ölümü ile giriyor ve tekil bir olay olarak kalıyor; bu olanlar sadece bir 'terör'. Annelerin konuşmaları arasında 'kardeş savaşı' sözcüğünün zaman zaman geçtiğini görüyoruz. Ama, bunun anlamsızlığı ve olanaksızlığı bu konuşmaların hemen arkasından söyleniyor. Onlara göre müslüman olan ve aynı topraklarda birlikte yaşayan insanlar arasında savaşın bir anlamı olamaz.

Türk annelerin çoğu savaşın neden çıktığı ve PKK'nın ne istediği hakkında bir fikre sahip değil. Çocuklarının ölümüne yol açan olayların nedenleri hakkında -popüler anlatılar dışında- bir kanaat oluşturmuyorlar. Çoğu, hayatında ve yakın çevresinde Kürt tanımıyor; tanıdıkları tek Türk Kürtlerin de 'iyi insanlar' olduklarını söylüyorlar. Çocuğu savaşta ölmüş ailelerin Kürtler ile somut bir ilişkisinin, husumetlerinin olmadığını görüyoruz. Bu durum, Türkiye'de etnik grupların genellikle birbirinden tecrit yaşamaları ya da herkesi Türk kabul etmenin bir sonucu olsa gerek. Farklı etnik kökenden gelen insanların birarada yaşama pratiğinin çok fazla olmadığı, ya da bunun önemsenmediği toplumsal çevrelerden geliyor Türk anneler. Onları 'Kürt gerçeği' ile karşı karşıya getiren şey PKK.

Türk anneler PKK'ya karşı çok güçlü bir öfke ve düşmanlık duygusunu açığa vuruyorlar. PKK'nın 'elebaşları' ile diğerleri arasında bir ayrım yapıyorlar. PKK'nın elebaşları Apo ve Sakık; hemen hepsi bunları öldürebilecek kadar öfkeli. Çocuklarını öldüren bu elebaşlarının affedilmemelerini ve asılmalarını istiyorlar. Bunları affetmeye kalkan, destekleyen politikacılara karşı büyük bir kızgınlık gösteriyorlar. Öte yandan, PKK'nın dağa çıkardığı diğer insanları çoluk çocuk, kandırılmış, cahil, işsiz, yoksul insanlar olarak görüyorlar. Çoğunun bu işi kandırılarak, zorlanarak, maddi çıkarlar karşılığında yaptığını inanıyorlar. Bunlar topluma kazandırılmalı; iş ve eğitim verilmeli. Çünkü, onlar da birer 'ana kuzusu' ve insanca yaşamaya layık çocuklar.

Türk anneler PKK'luların anneleri hakkında açıkça ifade ettikleri düşmanca fikirler beslemiyorlar. Onlar da kendileri gibi anne ve hiçbir anne çocuğunun kötü olmasını istemez. Bazı Türk anneleri, PKK'lı anneleri, "çocuklarına sahip olup eğitmemek" ile suçlayıp eleştirebiliyorlar. Böylece kendilerinin 'annelik görevi'ni nasıl başarı ile yaptıklarını; bunun ne kadar zahmetli ve sorumluluk gerektiren bir iş olduğunu anlatarak rahatlıyorlar. Ama, herşey sonunda 'annelik' sözcüğünün arkasında eriyip gidiyor. Onlar için her anne aynı duygularla yaşıyor ve gerçekleri görerek 'yüreği sızlayan' yine anneler oluyor.

Türk anneler yaşadıkları acıların nedenini, oğullarının devletle bir ilişkisi (askerlik) sırasında, ne istedikleri belli olmayan birilerinin (PKK) gelip çocuklarını

öldürmeleri şeklinde algılıyor. Bu, hem devlete yöneltilen bir eleştiri, hem de PKK'ya önelik bir öfke haline dönüşüyor. Kendilerinin olmayan ve tanımlayamadıkları bir sorun yüzünden çocukları kurban oluyor; anneler bir anlamsızlık dünyası içinde kalakalıyorlar.

Türk anneler, siyasi değerlendirmelerinde sık sık 'dış düşmanlar' anlatısına da başvuruyorlar. Başlarına gelen felaketin önemli nedenlerinden biri de Türkiye'nin 'dış düşmanları': Türkiye'nin iyiliğini istemeyen, onu bölmek, parçalamak isteyenler, PKK'yı destekleyenler ve kışkırtanlar. Bu konudaki sözler 'popüler' anlatıların bir tekrarı olarak konuşmalara giriyor.

Türklere değil, Kürt kimliğini tanımayan devlete karşıyız

Türk annelerden farklı olarak, Kürt anneler için 'savaş hali' bilinen bir durum. Onlar, polis, karakol, silahlı çatışmalar, ölme ve öldürmeler, bombalar ve yıkımlar arasında uzun süredir yaşamayı başarmış kadınlar. Hiçbiri 'savaş hali'ni olağanlaştırmamış; ama bu durumun nasıl biteceğine dair somut bir fikre de sahip değil. Hepsi, çok içten olarak, 'kardeş kanı'nın durması gerektiğini söylüyor ve bu savaşın haksız, kirli ve anlamsız olduğunu belirtiyorlar. Savaş, bu kadınların yaşamının bir parçası olmuş ama eşitlik ve özgürlük içinde bir yaşama duydukları özlemi kurutmamış. Onlar, artık 'kimliklerinin verildiği' bir dünyada, düşmanlıkları yok ederek yaşamak istiyorlar; 'barış' istiyorlar.

Yaşanan siyasal şiddet süreci, görüştüğümüz Kürt kadınların hepsinde 'Kürtlük bilinci' olarak ortaya çıkan bir dönüşüme yol açmış. Kürt anneler, eskiden mutlu ve huzurlu yaşadıkları bir dönem anlatısını sohbetlerinin içine mutlaka yerleştiriyorlar. Bu 'altın çağ' anlatısı Kürt olduklarını söylemeye başladıklarında bozuluyor; ondan sonra bir baskı ve zulüm dönemi başlıyor. Bu baskı ve zulümün öznesi 'T.C.' ya da 'devlet' olarak tanımlanıyor. Devlet, asker, polis, özel tim, korucu ve özellikle de 'kontra' dedikleri çeteleşmiş devlet aygıtları ile özdeşleşiyor. Onların 'dava'sı Kürtlük'lerini reddetmelerini isteyen bu devlet aygıtlarıyla mücadele içinde tanımlanıyor. Onlar için Kürt olmak artık 'doğal' bir durum; anadillerini konuşmak ve öğrenmek, anadillerinde radyo, televizyon dinlemek, Kürt oldukları için ayrımcılığa uğramamak istiyorlar. "*Kendi toprağımızda, kendi kültürümüz ve dilimiz ile yaşamak istiyoruz*" diyorlar. 'Kürt kimliğinin tanınması' olarak tanımladıkları bu durum bir hak talep etme ve eşit vatandaşlık konumu isteme şeklinde dile getiriliyor. 'Kimlik hakları' sözcüğü bütün anneler için sıradan günlük konuşma dili içine yerleşmiş sözcükler arasında yer alıyor.

'Kürt kimliği', onlar için uğruna kan ve can verdikleri kutsal bir dava. Bu kutsal dava, onların eşit ve özgür vatandaş olma talebi olarak dile geliyor. Onların derdi toplumun Türk, Ermeni, Alevi ya da Sünni bireyleriyle değil; eşit vatandaşlık

statüsü tanımayan devletle. Akan kanın durması bu hakların tanınmasına bağlı. Dökülen kanın bedeli özgürlük ve eşit vatandaşlık olarak geri isteniyor¹⁰.

Algılanan ve tanımlanan çatışma Türkler ile değil, devlet ile kendi Kürt oluşları arasında beliriyor. Zaten onlar, yüzyıllardır aynı topraklarda Türklerle beraber yaşıyorlar; bu toprakların bağımsızlığı onların atalarının kanlarıyla da kazanılmış. Onlar 'gitmek' değil, 'birlikte yaşama' istemlerini dile getiriyorlar. Onların 'Türkler' ile bir sorunu yok; zaten Türklerle çok bir arada yaşamadıkları için -aynı Türk anneler gibi- bir somut çatışma ilişkisi tanımlamaktan da uzaklar. 'Etnik tecrit' koşullarında, kendi etnik grupları arasında yaşayagelmiş bu insanlar sadece Kürt olmaktan dolayı rahatsızlık duymamak, ayrımcılığa uğramamak ve devletin baskısına uğramamak istiyorlar.

4. Devlet, siyaset, şiddet

'Devlet' ile ilgili görüşlerinde birbirlerinden farklılaşan Türk ve Kürt anneler konuşma çözümünün alanı olan siyasete ve genel olarak içinde yaşadıkları siyasal nedenli şiddete gelince büyük ölçüde aynı zihniyet yapısı içinden konuşuyorlar.

Askere Oğul Gönderme: Devlete Sadakat ile Devletle Pazarlık Arasındaki Anneler

Çocuklarını askere gönderen Türk annelerin, oğullarının devletle olan bu ilişkisini birbirinden niteliksel olarak ayrıştırabilecek birkaç düzeyde algıladıkları ve tanımladıkları görülüyor. Onlar için devlet kutsal bir kelime ve 'devlete sadakat' tartışmasız bir sembolik değer. Türk anneler, 'vatan görevi' olarak tanımladıkları bu değerden normal ve doğal bir durum olarak bahsediyorlar. Bu bağlamda askere gitmek, 'devlet'i onaylamanın ve sadakatini belirtmenin ifadesi olarak ortaya çıkıyor; devletin sürekliliği, gücü ve bütünlüğü ile vatandaşın can güvenliğinin sağlanması arasında kurulan bir ilişki. Askere gitme edimi, devlet, vatan ve millet gibi kavramlarla ilişki kuruyor ve 'devletin gerekliliği'ne olan inancı ortaya koyuyor.

Devletin bu sembolik düzeydeki meşruluğu kolay kolay sarsılmıyor. Oğlunu, bu devlet uğruna şehit vermiş anneler, sembolik sadakatlerini önemli bir eleştiri içermeksizin sürdürüyorlar. Oğullarının devlet eliyle, devlet görevi yaparken ölümü, vatandaşa devlet arasındaki sembolik bağlılık ilişkisini yıkmayarak, devletin somut

10 Kürt kadınların istekleri "Kimliğimizi istiyoruz" kalıp cümlesinde ifadesini buluyor. Bu kimlik kavramı çoğu zaman kültürel düzeyde tanımlanıyor. Çok az sayıda (iki) kadın kendi toprakları ve bunun üzerindeki kaynakları -petrol gibi- kullanma ve yararlanma haklarından ve bir Kürt Devleti'nin varlığının sorunları çözeceğinden bahsetti. Kürt anneler "kimlik hakları" arasında sadece anadile bağlı kültürel hakları dile getiriyorlar; siyasal haklara ilişkin bir özel talep dile gelmiyor. Siyasal talepler, sohbetlere zaman zaman katılan baba/eş konumundaki erkeklerin bazılarında, o da sorular şeklinde dile geliyor.

işleyişine yöneltilen eleştirilerden oldukça bağımsız bir düzeyde sadakat bağıını sürekli kılıyor. Bu durum, devletin somut işleyişine yönelen bir 'onay'dan çok, ideolojik düzeydeki önemine gönderme yapıyor. Diğer deyişle, oğulları şehit düşen anneler, devletin soyut düzeydeki meşruluğunu kabullenirken, somut işleyişe ilişkin eleştirilerini de rahatlıkla dile getiriyorlar. Devlet ile somut düzeyde kurulan ilişki, kendisini başka bir düzeyde tanımlıyor ve devlet kurumlarının değerlendirilmesi bağlamında ortaya çıkıyor.

Çocuğunu askere gönderme üzerine konuşmalar, başka bir düzeyde, bu eylemin devlet ile bir tür karşılıklı 'alış-veriş' ya da 'pazarlık' gibi değerlendirildiğini gösteriyor. Bu durum, devlet ile uyrukları arasında 'verdiğine karşılık birşey alma' mantığına dayanıyor. Askerlik yapmanın kişisel tercihe bağlı olmayan, devletin 'zorunluluk' ilkesine göre düzenlediği bir alan olarak algılandığı düzeyde askere gitme 'PKK ile savaşıma' bilinci olarak değil, devlete sadakat ilişkisi düzeyinde algılandığını görüyoruz; devlet istiyor, erkekler yapıyor. Bunun yanısıra, askere gidenlerin ve bunların ailelerinin uğradığı kayba bir karşılık tanımlandığı da görülüyor. Askerlik yapmanın bu karşılığı, devletin uyması gereken bazı ilkeler olarak ortaya çıkıyor.

Bu ilkelerin başında devletin, askere alırken eşit davranması gereği geliyor. Buna göre, sadece yoksulun, garibanın çocuğunu değil, zenginin, politikacının çocuğu da aynı koşullarda askerlik yapmalıdır. Bu ilke, devlet tarafından en çok ihlal edildiği düşünülen ilke olarak görülüyor. Görüşülen annelerin hemen hepsi bu konuda devletin eşitlik ilkesine uymadığını; sadece kendi çocuklarının savaşa gidip öldüğünü, zengin çocuklarının en rahat yerlerde, tatil yapar gibi askerlik yaptıklarını belirtiyorlar. Çocuklarını askere gönderip onları tekrak ancak bir ceset torbasında - bazen parçalanmış olarak- geri alan anneler husumetlerini, PKK kadar, devletin bu tutumuna da yöneltiyorlar. *"Zenginlerin ve politikacıların çocukları da aynı şekilde askere gitse zaten bu savaş olmaz, ya da çoktan bir çözüm bulunmuş olurdu"* diye düşünüyorlar. *"Askere gidenlerin şehit olmasının sonu gelmiyor; çünkü, bu konuda karar verenlerin çocukları savaşa gidip ölme riskiyle karşı karşıya kalmıyor"* şeklindeki düşüncenin hemen her konuşmada dile getirildiği görülüyor. Bu kanaat nedeniyledir ki, çocuklarının ölümünden PKK'yı sorumlu tuttıkları kadar, bu konuda bir çözüm üretemeyen 'siyasiler'i, TBMM'yi de sorumlu tutuyorlar.

Askere göndermede devletten beklenen ikinci karşılık, oğulları şehit olursa yüzyüze kalacakları maddi, manevi kaybın giderilmesi oluyor. Eğer oğulları 'vatan görevi' yaparken ölmüşse -şehit olmuşsa- bunun 'kutsallığı'nın vurgulanması kadar, maddi bir kayıp olarak değerlendirilmesi de dikkati çekiyor. 'Şehit anneleri', kendi

duygularını ifade ederken, sık sık aldıkları 'şehit aylığı'nın miktarı, başışlar, bedava ulaşım olanaklarından yararlanıp yararlanmadıkları, kamu kamplarında bedava tatil olanağı gibi konularda konuşuyorlar. Bu alandaki farklı uygulamalar, yasal düzenlemeler, haksızlıklar ve yetersizlikler -takdir duygularıyla birarada- dile getiriliyor. Bu beklenen karşılık onların kazandığı 'şehit anneliği' statüsünün bir gereği sanki. Onlar, bu yeni statünün devlet katında bir karşılığı olması gerektiğini; kendileri için 'yeni' hakların oluşumuna neden olması gerektiğini ima ediyorlar. Oğullarının canı karşılığında maddi kazanımlarının olması gerekiyor. Çünkü çalışma ve para kazanma yaşındaki oğulun kaybı gerçekten de bir çok ailede önemli bir gelir kaybı olarak algılanıyor ve öyle de yaşıyor.

Türk anneler Ordu'yu değil, 'siyasi'leri sorumlu tutuyor

Askere çocuğunu gönderen ve onu tekrar bir ceset torbasında geri alan Türk anneler devleti, genellikle, ordu ile Parlamento -siyasi partilerdeki 'siyasiler'den oluşan ikili bir yapı olarak algılıyor. Bu ayrım içinde Ordu, saygın ve eleştiri dışı bir konumda belirleniyor; kısmi ve istisnai eleştiriler ise üstü örtük bir biçimde dile getiriliyor. Sorunların asıl kaynağı -ve aynı zamanda çözümün de yeri- olarak ise Parlamento ve 'siyasiler' gösteriliyor. 'Siyasiler', sorunu çözmekten uzak, 'koltuk kavgasında', garibanın derdinden anlamayan, ilgilenmeyen kişiler olarak tanımlanıyor ve büyük bir eleştiri hedefi haline getiriliyorlar. Devletin Ordu kanadı tartışma dışı: düzenli, işini yapan ve eleştirilmeyecek bir kurum. Annelerin hemen hepsi Ordu ile bir sorunlarının olmadığını; komutanların kendilerini bayramlarda, ölüm yıldönümlerinde ziyarete geldiklerini, arayıp sorduklarını belirtiyorlar. Bu aramalar, genellikle hatırlama, gönül alma neteliğinde oluyor. Askeri makamlarla anneler arasında somut bir diyalog yok; sembolik ve hiyerarşik bir ilişki söz konusu. Oysa ki anneler, devletin öteki kanadı olan sivil siyasi kurumlara aynı şekilde bakmıyorlar; onlar hakkındaki kanaatleri çok olumsuz. Annelere göre 'siyasiler' onların farkında değil; ne arayıp soruyorlar; ne de kendilerinin farkındalar; cenaze törenlerine bile gelmiyorlar. 'Siyasiler', koltuk kavgasından başka bir şey bilmeyen, kendi çıkarlarını düşünen insanlar. Hiçbir güven telkin etmiyorlar ve saygınlıkları da yok. 'Başımızdakiler', 'Meclistekiler' olarak niteleniyorlar; sadece milyarlık maaşlar alarak, milyarlık koltuklarda oturan ve milletin halini görmeyenler olarak tanımlanıyorlar.

Kürt anneler için devlet yekpare ve şiddetin nedeni

Kürt anneler için olup biten her şey devletle ilgili. Devlet ise asker ve sivil olarak ayrışmıyor. Devlet, 'derin' bir devlet ve çoğu zaman 'kontralar' olarak niteleniyor özellikle çocukları ya da eşleri faili meçhul bir cinayete kurban gitmiş kadınlar

açısından bu böyle. Çok bilinmeyen, gözle görülmeyen, ama kendi çevrelerinde herkesin tanıdığı ve hakkında konuştuğu bir ‘derin’ devlet bu¹¹. Devlet, asker kadar, hatta daha çok ‘özel tim’ ve polis. ‘Siyasiler’ ise, bu duruma seyirci kalanlar, bu durumdan çıkar sağlayanlar, görevlerini yapmayanlar. Savaş bir tür ‘çark’; döndükçe onlar kaybediyor, bazıları kazanıyor. Kazançlılar yolsuzluk, silah ve uyuşturucu kaçakçılığını yönetenler. Devletle kendileri bu dünyada yalın olarak karşı karşıya; araya giren hiç bir sorun çözücü yok. Bu karşıtlığın nedeni de kendilerinin ‘Kürt kimliği’.

Şiddete karşı olmak/kendisine yönelen şiddete karşı olmak ikileminde anneler

Görüştiğimiz hem Türk hem de Kürt anneler için şiddet, sadece kendilerinin başına gelenle ilgili. Türk anneler, kendi çocuklarını öldüren PKK’yı; Kürt anneler ise kendi kimliklerini tanımayan devleti şiddetin kaynağı olarak gösteriyorlar. Türk anneler, gönüllü olarak savaşa giden ve PKK’yı ‘temizleme’yi amaçlayan çocuklarının yaptığını şiddet olarak görmüyor; Kürt anneler ise ‘kimlik isteyen’ çocuklarının dağa çıkararak silahlanmalarını şiddet olarak görmüyor¹². Biri, vatana karşı görevini yapıyor, diğeri kendi ‘kimliğini koruyor’. Şiddetin kendisi bizatihi bir sorun değil¹³. Kendi başlarına gelenin, sorunları şiddetle çözmeye kalkmaktan değil, karşı tarafın uyguladığı şiddetten kaynaklandığını düşünüyorlar. Böylece, şiddet olumlanmış ve -her türlü ılımlı ve çatışmacı olmayan bir üslub arayışına rağmen- şiddet kaçınılmaz hale gelmiş oluyor.

¹¹ Türk annelerin Ordu’yu tartışma dışı tutan görüşü ile Kürt annelerin devleti yekpare bir kurum gibi karşıya alan görüşü üzerinde durulmaya değer bir farklılık. İlkinde, askeri kurumların eleştiri dışı bırakılıp, sivil siyasi kurumların bu kadar yoğun bir eleştiri alması. “*Demokratik değerlerin benimsenmesi ve işleyişi açısından korkutucu bir durumla mı karşı karşıyayız?, ya da “Bu durum, bir ‘askeri yönetim’ özlemi olarak yorumlanabilir mi?*” sorularını aklı getiriyor. Öte yandan, Kürt annelerin bir istisna tanımlamadan devlete bir bütün olarak karşı olmaları, “*Şiddetten başka hiç bir yöntemle ışık tutmayan bir ‘totalite’le mi karşı karşıyayız?*” sorusunu sorduruyor. Bu çatışmalı konunun yanısıra, başka bir düzeyde, sorunun çözümünün de sadece Parlamento tarafından gerçekleştirileceğine dair yaygın inanç, Kürt ve Türk anneleri birbirine yaklaştırarak, onları siyasal sistemin genel mantığı içinde doğru yerlere doğru talepler yöneltmeye götürüyor. Bu çelişkili durum, Türkiye’deki siyasi kültür üzerine kafa yoranları elbette fazla şaşırtmayacaktır. Türkiye’de, ‘etnik sorunlar’ karşısındaki konumların Ordu ve Devlet üzerinden tanımlandığını; toplumsal ve gündelik yaşamla -henüz- ilişkilendirilmediğini söylemek mümkün. Öte yandan, yaşanan her sorunun çözümünün ‘siyaset’te olduğuna dair yaygın inanç Türkiye’de ‘apolitik siyaset’ tartışmalarına bir boyut katıyor. Çözümler ‘siyaset’ten bekleniyor, ama bunu söyleyenler kendilerini bir ‘siyasi özne’ olarak tanımlayamıyorlar. Siyasetin ‘apolitikliği’ ile insanların ‘siyaset’ten beklentileri hiçbir düzeyde keşismiyor.

¹² Hiç bir anne ölen çocuğunun aynı zamanda başka bir annenin çocuğunu öldürmüş olabileceğini aklına getirmiyor. Annelerin gözünde kendi çocukları sadece ‘öldü’, sanki hiç ‘öldürmedi’. Kendi çocuklarının bir başka insanı öldürmüş olabileceği onlar için çok yabancı bir düşünce.

¹³ Görüşme yapılan annelerin çoğu gündelik yaşamda karşılaştıkları şiddete karşı da duyarsız görünüyorlardı. Oysa, kadınların gündelik yaşamlarında da şiddete dayalı ilişkiler içinde yaşadıkları çok belirgindi. Araştırmanın konusu kadınların gündelik yaşamlarındaki şiddet olmadığı için bu noktayı sadece belirtmekle yetinelim.

5. Politikleşen ama vatandaş olamayan kadınlar

Hem Türk hem de Kürt anneler için ‘siyaset’ ve onun temsil edildiği Meclis, hükümet ve milletvekilliği, aynı zamanda yaşanan kardeş kavgasını ve akan kanları durdurabilecek tek makam: Çözümün adresi siyaset. Siyasiler, isteseler bu acıları önleyebilirler. Ama, bu olanaksız görüüyor; çünkü kendileri bu acıları yaşamıyorlar. Anneler, siyasette karar alanlarla, bu kararların sonucunu yaşayanlar arasındaki toplumsal farkı ve kısır döngüyü, kendi dillerinde çok iyi ifade ediyorlar. Onlara göre, bu kısır döngü kırılmadıkça çözüm de yok. Siyasetin somut biçimlenişi, kurumsal örgütlenmesi ve araçsallaştırılma tarzı anneler için çocuklarının ölmesine yol açan temel neden; aynı zamanda, çözümün de geleceği yer.

Türk anneler savaşın biteceğine ve bir çözüm olacağına dair bir inanç beslemiyorlar. “*Böyle devam eder*” görüşü egemen. ‘Barış’ diye bir sözcük dağarcıklarında yok. Zaten onlar bir savaşın olduğuna da inanmıyorlar. Somut bir çözüm öneremiyorlar. Söyledikleri tek şey “*bunu siyasiler çözecek*”. Onlar da ‘evlat acısı’ yaşarlarsa bu işi çözerler; yoksa olanaksız. Türk annelerinin konuşmalarında ‘demokrasi’ diye bir sorun çözme yöntemi yok. Onlar düzen ve istikrar istiyorlar; aileleri, çocuklarıyla birlikte, gerekirse ‘bir lokma, bir hırka’ yaşamaya razılar. Kendilerinde, yaşanan sorunları çözecek bir güç de algılamıyorlar. Onlar sadece istiyorlar; ama kendileri birşey yapamıyor ve bunu da “*Bizim neye gücümüz yeter ki?*” sözcükleriyle anlatıyorlar. Onların vatandaşlık bilinci, sorunun çözüm adresinin siyaset ve TBMM olduğunu söylemekle sınırlı kalıyor. Bu da onların, kendi güçsüzlükleri içinde de olsa, adresi doğru saptadıklarını gösteriyor.

Türk anneler, Kürtlerin kendi dillerini konuşmalarından ve kültürel kimliklerini açıkça yaşamalarından korkmuyorlar; hatta, bunu doğal karşılıyorlar. Ama, bu uğurda şiddete başvurmak hoş görülmez bir durum ve ‘vatana ihanet’ ile özdeş. ‘Kürtlere evet, ama şiddete hayır’ olarak özetlenebilecek bu görüş, şiddete başvuran Kürtlerin en ağır biçimde cezalandırılması talebine dönüşüyor. Türk anneler şiddet ortadan kalkmadan çözüm olacağına inanmıyorlar. Bunun yolunu da, PKK’nın yok edilmesinde görüyorlar. Bu çözümü yaratmak, devleti yönetenlerin görevi. Bu görevi yerine getiremeyen ‘siyasiler’in gitmesi ve yerine ‘çözebilecek olanlar’ın gelmesi gerekiyor. Sorun onların boyutunu aşıyor; siyasetin yeniden düzenlenmesinde düğümleniyor.

Türk anneler, yaşadıkları acıdan sonra, kendilerini ayrı bir toplumsal grup olarak görmeye başlıyorlar. Kendilerini sadece ‘şehit ailesi’ olarak tanımıyorlar. Dertleri ortak; bu dert başkaları tarafından kolay kolay algılanamaz. Biraraya gelip örgütlenme talepleri belirgin bir ivme kazanmış. Hepsi mevcut dernek ya da

vakıfları tanıyorlar ve ilişkileri var. Bu alandaki örgütlenme sorunlarını tartışıyorlar, eleştiriyorlar, öneriyorlar. Aralarında, engellendiklerini, kendilerine yasal izin verilmediğini, siyasi partilerin kendilerini yönlendirmeye çalıştıklarını da dile getirenler var. Bu örgütlenme çabalarının amacı ölümleri durdurmak olarak değil; birbirlerini tanımak ve yardımlaşmak, yasal haklarını almak (şehit aylığı, vb.), dertlerini kamuoyuna duyurmak olarak tanımlanıyor. Bu amaçların içinde 'Kürt sorunu'na bir çözüm önermek gibi bir konu hiç yer almıyor. Onlar kendilerini bir özne olarak görmekten çok, 'araçsallaştırılmış' yaşamlarının pratik sorunlarını çözmek ve karşılaştıkları kayıpları bir ölçüde telafi etmek peşindedir.

Kürt anneler de, aynı Türk anneler gibi, yaşadıkları şiddet ve savaşın sona ermesi için çözümün parlamentoda, siyasetçilerde ve devletin uygulayacağı yeni politikalarda olduğunu söylüyorlar. Yani, çözümün adresi siyaset. Çözümün yolu, devletin şiddet ve baskı uygulamaktan vazgeçmesi, Kürt kimliğini tanıyıp onlara eşit vatandaş konumu sağlanmasından geçiyor. Bunu yapacak siyasal özneler sivil siyaset aygıtları (parlamento ve siyasi partiler), ordu ve zaman zaman da diğer büyük devletler olarak adlandırılıyor. Ama, bunu zorlayacak ya da olanaklı kılacak bir yöntem de tanımlayamıyorlar. Bu belirsizliğin arkasında, tıpkı Türk annelerde olduğu gibi, siyasetçilere ve parlamentoya duyulan güvensizlik yatıyor. Çünkü 'siyasiler' ölen gençlerle ilgilenmiyorlar; onların çocukları askere gidip ya da dağa çıkıp ölmüyor. Onların çocukları da diğerleriyle eşit koşullarda olsa savaşın ne olduğu anlaşılacak ve bu 'kardeş kanı'na bir çözüm bulunacak.

'Barış', Kürt anneler için çok anlamlı bir sözcük; neredeyse bütün özelemlerini bu kelimenin içine katıp konuşuyorlar. Barış, akan kanın durması demek; barış, Kürt kimliğinin tanınması demek; barış, yeni bir Türkiye demek. Hatta, birçok anne için barış; köyüne geri dönmek, ailesinin geri kalanının yaşamının korunması demek. Barış kelimesine yüklenen anlamlar çoğullaştıkça sözcük 'Kürt kimliği' mücadelesinin sembolü haline dönüşüyor. Onlar için siyaset'in getireceği çözüm kendi 'Kürt kimlikleri' ile uyumlu olmak zorunda. Çözüm, devletin Kürtlere uyguladığı baskı ve işkenceden vazgeçerek 'barış'ı getirmesi. Barışın koşulu, bunu bilen ve gerçekleştirebilecek 'siyasiler'in başa gelmesi. Diğer deyişle, sorunun çözümü siyasetin yeniden düzenlenmesinden geçiyor. Ama, siyasetin yeniden düzenlenmesi isteği 'demokrasi' kelimesinin geçtiği cümlelerle ifade edilmiyor. Barış ve demokrasi kelimeleri bir araya gelmiyor ve 'haklar istiyoruz' talebi demokratik sorun çözme sürecinin diliyle konuşmuyor. Türk annelerin 'düzen' istemi gibi, Kürt annelerin 'barış' istemi de demokrasinin diliyle konuşmuyor.

Görüşülen Türk ve Kürt annelerin kendi etnik cemaatleri içinde, çoğu zaman farklı etnik gruplardan tecrit edilmiş yaşamları nedeniyle, etnik farklılıklarla 'birarada yaşama'nın olanakları hakkında bu görüşmelerden bir çıkarsama yapma

olanağı yok. Ama, her iki kesimde de kendi etnik gruplarına aidiyet duygusunun yüksek olduğu ve buna bağlı milliyetçi eğilimlerin güçlülüğü dikkat çekiyor. Bu güçlü milliyetçi eğilimler 'öteki'nin yaşadığı şiddete karşı bir duyarsızlığı da beraberinde getiriyor. Çözüm, 'öteki'nin vazgeçmesi, yenilmesi ya da durumu kabullenmesi olarak tanımlanıyor. Şiddete son verme karşısındaki bu güçsüzlük ve duyarsızlık, sevginin, korumanın ve yaşamı savunmanın simgesi olan annelik ile çelişkili görünüyor. Nereden gelirse gelsin, her tür şiddetin yok edici olduğunu kavramış bir annelik söyleminin ortaya çıkmadığı gerçeği, birlikte yaşamayı olanaklı kılacak bir aktif siyasal düzenleme iradesine sahip vatandaşlık anlayışının olmayışı ile birleşiyor.

Hem Türk hem de Kürt annelerin, çocuklarının ölümüne yol açan ve kendi yaşamlarında travmatik kırılmalar yaratan savaşın sona erdirilme koşullarını devletin/siyasal sistemin yeniden düzenlenmesi gereğine bağlamaları, Türkiye'de devlet-vatandaş ilişkisinde ortaya çıkan gerilimleri gösteriyor. Annelerin sözlerinin gerisinde toplumun sorunlarından kopuk, vatandaşların sorunlarına duyarsızlaşmış bir devlet ve siyaset algılaması var. Bu doğru teşhis dikkatlerini toplumsal temelli bir etnik çatışmadan, toplumsal taleplerden kopan bir siyasal sistemin sorunlarına çekiyor. Annelerin sözlerinde ortaya çıkan bu 'vatandaşlık' konumu sadece soruna doğru teşhis, ama 'çözüm'ü düşünmek için kendinde hiçbir güç ve sorumluluk görmeyen bir 'vatandaşlık' anlayışı.

Anneler, kendileri ile toplumsal ve siyasal yaşam arasındaki ilişkiyi çocukları aracılığıyla kuruyorlar. Onlar, kendi adlarına ve kendi yaşamlarının içinden bir birey olarak değil, çocuklarının deneyimleri ve yaşamları içinden konuşarak kendi toplumsal konumlarını tanımlıyorlar. Bu durum, annelerin kamusal alanda meşru söz söyleme konumlarını 'annelik' kimliklerine bağlı kılıyor. Bu 'annelik kimliği' ise, onlara sadece çocukların sorunları çerçevesinde bir konuşma olanağı sağlıyor ve bunu aşan konularda onları pasif, güçsüz ve etkisiz kılıyor. Annelerin 'vatandaşlık' statüsü çocukları aracılığıyla kurulu; bu 'biyolojik' ilişkisellik onların kendilerini, siyasal olgularına müdahale edebilme etiğine ve bilincine sahip aktif vatandaşlar olarak tasarlayıp yönlendirmelerini engelliyor¹⁴. Annelerin kamusal alana yönelen

¹⁴ Buradan çıkarak, Türkiye'de yaygın olan, 'annelerin barışı getirmesi' stratejisi hakkında birşeyler söylemek mümkün. Erkeklerin önemli bir kısmının bile etnik ve sınıfsal ayrımlar nedeniyle siyasetin 'özneleri' haline gelemediği ve 'eşit vatandaşlık' mücadelesinin erkekler arasında bile hala sürdüğü bir siyasal sistemde kadınların nasıl siyasal 'özne'ler haline gelebileceği çok tartışılması gereken bir konu. Orta ve üst sınıf Türk kadınların 'feminist' hareket aracılığı ile kendi eşitlik mücadelelerini sürdürmeye çalıştıklarını biliyoruz. Bu eşitlik mücadelesinin temelde 'birey' kavramına dayandığını, kadın haklarının aile, eş, annelik gibi erkeklerden farklılaştırılmış bir kavramsallaştırma üzerinden değil, 'birey olarak kadın' olma üzerinden talep edildiğini söylemek mümkün. Tartışma, alt sınıf kadınlara, hele de Kürt kadınlara geldiğinde 'birey olarak kadın' kavramının bütün anlamını yitirdiği görülüyor. 'Annelerin barışı

sözleri 'dişil' bir duygusallık düzeyinde konumlanıyor; bu 'duygusal' nitelemesi de, siyasal alanın rasyonel, çıkara ve hesaba dayalı, güce bağlı kazanma/kaybetme ikilemlerine göre yapılmamış değerleri karşısında onların ikincilleşmesine ve 'apolitik' olarak değerlendirilmesine yol açıyor. Annelerin sözlerinin politik bir değer kazanması ise, bu apolitikliği kırmıyor.

getirmesi' stratejisi alt sınıf kadınları -savaşa muhatap olma ve savaş nedeniyle en çok zarara uğrayan toplumsal kesim olma bağlamında- 'annelik' kimliği ile kavıyor. Bu durum, mevcut 'ataerkil cinsiyet rejimi'nin çok yönlü bir sarsıntıya uğratılma süreci yaşamadan anneliğin nasıl siyasal bir 'özne' haline gelebileceği tartışmasını zorunlu kılıyor. "*Barış-annelik ikilisi, anneliğin 'apolitiklik' konumunu nasıl sarsabilir?*" sorusu önemli bir soru oluyor. Bu sorunun yanıtını vermenin bugün için çok zor olduğunu biliyorum. Ama, söylenebilecek bazı genel 'doğrular' var. Barış ile anneliğin ilişki kurabilmesi, demokratikleşme istemi ile ataerkilliğe karşı bir mücadelenin ilişkilendirilmesini gerektiriyor. 'Otoriter siyasal sistemi' ile 'ataerkil cinsiyet sistemi' birlikte düşünülmedikçe ve ilgili bütün sorunlaştırmalar etnik, sınıfsal ve cinsel farklılıklar açısından yeniden tartışmadıkça bu surlara doğru yanıtlar bulmak olanaksız görülmüyor.

OLAĞAN DIŞI ÖLÜMLERİN TRAVMASIYLA İLGİLİ DENEYİMLER

Süleyman ÇETİNTULUM

Konu başlığına bakıldığında, bir insan hakları aktivisti avukatın bu konuyla ilgisi nedir diye düşünülebilir. Ancak olağan dışı ölümlerin yoğun olarak yaşandığı toplumumuzda olaylara tek yönlü yaklaşımların yeterli olmadığı, tıbbi tedavi yöntemleri yanında, ekonomik, sosyal ve hukuki boyutlarının birlikte ele alınarak sorunlara çözüm üretebileceğinin kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Hatta sorunlarla baş etmede, sorunların yaratıcısı “**adalet eksikliğinin**” yadsınamaz payı dikkate alındığında “**hukukilik**” bazen bütün önceliklerin önüne geçebilir. Adalet yoksa, özgürlük ve barış da olmayacaktır. Adalet, özgürlük ve barışın bulunmadığı toplumlarda, olağandışı ölümlerin travmasıyla baş etmede/edememede nasıl etkilenmelerin olduğunun pek de önemi kalmaz. Bu nedenle olayların hukuki boyutları ele alınmadan sorunlara sağlıklı çözüm bulunamayacağı kanaatindeyim. Ancak yine de multidisipliner bir etkileşim söz konusu olduğunun gözardı edilmemesi gerektiğine inanıyorum.

Olağandışı ölümlerin travmasıyla başatme/edememe deneyimleri ile ilgili olarak farklı iki vaka üzerinde analitik bir yaklaşımla durmak ve daha çok adalet anlayışını sorgulamak gerekirse;

Vaka çalışmalarında “yüzyüze görüşme” mülakat tekniğı kullanılmıştır

VAKA 1 - ŞEHİT AİLELERİ:

Olağandışı ölümlerin travmasına maruz kalmış en büyük kitlelerden önemli bir kısmını “şehit aileleri” oluşturmaktadır. Nasıl bir travma yaşadıkları ve bunun hakkından ne şekilde geldikleri konusunda üç ayrı şehit ailesi ile görüşülmüştür. Bu görüşmelerden elde ettiğim çözümlemde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

A - Olumlu yaklaşımlar

- Toplum ve devlet kendilerine asgari saygı gösteriyor/dışlanmıyor anlamında. Bu durum yadsınamaz bir şekilde rahatlatıcı oluyor. Örneğin tüm Garnizon Komutanlıklarında “dini bayramlar öncesi şehit ailelerinin ziyaret edileceği” emri vardır. Ayrıca, belediye meclislerinin aldıkları kararlar gereği bu ailelerin sorunlarıyla ilgilenecek “masa” şeklinde bazı oluşumlar bulunmaktadır. Ayrıca bazı belediyeler şehit ailelerine özel kontenjan ayırmaktadırlar.

- Tören yapılması bu aileler için önemli olmaktadır. Tören sırasında kendilerine gösterilen ilgi, verilen madalya, bayrak gibi simgeler son derece rahatlatıcı bir işlem görebilmektedir.

- Şehitlik ve dini argümanların kullanılması, şehit ailelerinin en çok üzerinde durdukları, asla vazgeçmeyi düşünmedikleri bir yaklaşım biçimidir. Dini hassasiyeti çok olanlar oğlunun şehit olduğu düşüncesine en rahat inanan ve katlanabilenlerdir. Dini hassasiyeti zayıf olanlar dahi, “şehadet” kavramına dini bakış açısı getirmekte, vatan sevgisi, millet ve namus bekçiliği açılımlarını bundan hariç görmemektedirler.

B - Olumsuz yaklaşımlar

- “Ailede oluşacak travmayı tedavi etmeyeceksen o sandığı (tabut) açtırma” Savaş ortamından gelen cenazelerin görüntüsü ilerde telafisi imkansız kalıcı arazlara neden olmaktadır.

- Mektup, evde şehit köşeleri, fotoğraflar, dernek çalışmaları, dernekte oğlunun fotoğrafı gibi imge ve ritüeller ailenin psikopatolojisini olumsuz etkilemektedir. (psikolojik dengelerini bozmaktadır) Sürekli oğluyla gözgöze gelen anne/babanın acılara katlanması için bilgi ve becerisi yoktur. Biraraya gelip birbiriyle konuşmaktan öte bir rehabilitasyon olanakları da bulunmamaktadır, kendilerinin bunu gerçekleştirmeleri ise imkansızdır. Öğrenilmiş davranış söz konusu olamayacağından, öğrenilmiş çaresizlik yaşanmaktadır.

- Devlet tören yapıp gönderirken, özlük hakları dışında travmayı giderici hiçbir çalışması bulunmamaktadır. Özlük haklarında ise devlet tarafından 75.750.000 TL. aylık bağlanmıştı, yasa, çalışanın emsalinden az olamaz dediği halde eksik ödeme ve bu ödemeler arasında ilk, orta, lise tahsiline göre ayırım yapılmakta ancak maaş farkı bulunmamaktadır. 4567 sayılı yasanın özlük haklarında bir azalma getirdiği kanaati hakimdir. 3713 sayılı yasanın 21 maddesinde yer alan “kamu görevlisi” kavramına “mehmetçik-er” girmemektedir. Kocasını şehit olan kadının evlenmekle maaşı kesilmektedir.

- Ailelerin sağlık karneleri bulunmaktadır. Bu karneler incelendiğinde hemen hepsinin sağlık durumlarının bozuk olduğu anlaşılmaktadır. Kendilerinin anlatımlarına gore; aile içinde sürekli çatışmalar yaşanmakta, içe kapanma, ferdi ıkışlar ve yalnızlaşma duyguları ön plana çıkmaktadır. Bir şehit anası, diğer oğlunun tahsilini bıraktığını, kızının boşandığını, aradan 7 yıl geçtiği halde kendisini hala toparlayamadığını, toplum içinde insanların gülüp eğlenmelerinin kendisine acı verdiğini, akraba düğünlerine dahi gitmediğini, glen birisinin kendisini rahatsız ettiğini ve toplumdan sürekli bir çatışma ile kaçtığını anlatmıştır. Bir diğer dini inançları çok gcl olmasına rağmen, inandığı Allah'a isyan noktasında sözler sarfetmektedir.(yukarıda tablo doktorların çok iyi bildiği gibi "depresyon"u tanımlamaktadır)

- Devletle olan ilişkilerine gelince; özlük hakları konusunda devletin kendilerini oyaladığı ve aldattığı görüşü hakimdir. Kendileri durumları gereği herşeyin devlet tarafından yerine getirileceği inancına kapılmışlar, yeterli hizmet alamayınca bu inançları kaybolmuştur. Devletle ilişkilerini geliştirmek istemektedirler. Bu amaçla kurulan "şehit aileleri yardımlaşma dernekleri" ailelerin sorunlarına çözüm aramak için gayret sarfetmektedirler. Dernek yetkilisi veya internet sitesi olarak bakıldığında resmi argümanları kullandıkları halde, özel konuşmalarında devlete küskün oldukları çok açık olarak ifade edilmektedir. Örneğin devletin "terörist-itirafçı"ya ödediği paranın kendilerine ödenenden çok olduğunu ifade ediyorlar. şehitlerin sosyal statüsüne baktıklarında istatistiki verilerin şehit ailelerinin fakir ve eğitimsiz aileler olduklarına dikkat çekiyor, bir kez de zengin çocuğu ya da askeri-sivil bürokrat çocuğunun şehit olması gerektiğine işaret edilerek bunun tesadüf olmadığına zlyorlar. Ancak devletle de yüzleşmek istemiyorlar ve sadece duygusal nedenlerle devlete tazminat davası amadıklarını ifade ediyorlar. Kimlik kartlarında "dul ve yetim" yazılıdır. Baba/anne oğlunun dul ve yetimi olmaktadır. Bu kimlik kendilerini utandırmaktadır.

- Beklentileri ise, daha çok ailelerin üretken hale gelmesi için devlet ve sivil toplum örgütlerinin kendilerine olanak tanıması, üniversitelerin psikiyatri servislerinin grup terapilerine açılması ya da özel birim oluşturulmasıdır.

VAKA 2 - ÖLÜM ORUCUNDA KAYIP:

Ölüm orucunda yakınına kaybetmiş, bu olağandışı ölüm nedeniyle ağır travmaya maruz kalmış bir aile ile yüzyüze görüşme imkanı bulabildim. Bununla ilgili tanıklık ve tespitlerim şunlardır:

Ailenin len ferdi bir örgüt davası nedeniyle 1997 yılında tutuklanmış ve 12.5 yıla mahkum edilmiştir. Cezaevlerinde F tipi uygulamaya geçilmesi kararını takip eden günlerde bu uygulamayı protesto etmek ve mahkumların diri diri toprağa

gömülmesi anlamına gelecek bu tip cezaevlerine girilmemesi, en azından devletle bir diyalog ve bu cezaevlerinin durumlarında bir iyileşme sağlamak amacıyla ölüm orucuna başlamıştır. Aileye göre bu ölüm orucunun amacı ölmek değil, yaşamayı sağlamak içindir. Fakat devletin ölüm oruçlarına müdahalesi ile hastaneye kaldırılan fert B vitamin kompleksi yerine şeker-serum verilince komaya girmiş ve ölüm orucunun 124. gününde vefat etmiştir. Aile, olayın pazar günü olduğunu ve müdahale için hastanede sorumlu doktor bulanamadığını, ellerinde B vitamin kompleksi olduğu ve bunun verilmesi gerektiğini izah etmelerine rağmen kimseye sözlerini dinletemediklerini ve ölümün ihmal veya kasıttan meydana geldiğini söylemektedirler.

Olağandışı ölümün travmasıyla başetme/edememe sorunuyla ilgili yaklaşımları yukarıda olduğu gibi olumlu ve olumsuz diye ayırmamız gerekirse; (ki bu ayırım tamamen konunun farklı kategoride ele alınmasını sağlamak amacına yönelik olup gerçekte böyle bir ayırım yoktur.) Travma ile başetmede olumlu gördüğümüz bir imge veya ritüel sorunun hep artarak gitmesine de neden olabilmektedir. Bu nedenle içiçe geçmiş bu iki kategorik ayırım sadece anlatım bakımındandır.

A - Olumlu yaklaşımlar

- Aile fertleri ilk olayı öğrendiklerinde kendi çocuklarından böyle bir davranış beklediklerini, kendileriyle aynı felsefi görüşü paylaşan oğlunun esasen hakkını aramak, inandığı yolda sonuna kadar gitmek hususunda kendisinin öğretide bulunduğunu, bunun için kendilerine sürpriz olmadığını ifade etmişlerdir. Baba oğluya övünç ve gurur duymaktadır.

- Aile ölüm orucu yapan kişiler ve aileleriyle süreç içinde sürekli birlikte olmuşlar, yaptıkları mücadeleye dışarıdan destek vermişlerdir. Tutuklu aileleri dayanışması devamlı ve etkili biçimde gerçekleşmiştir.

- Ölümden sonra aile birbirine daha çok bağlanmış, yalnızca anne sorgulayıcı olmuş, olayı kompanse edemediği ve duygusal yaklaştığı için kendisini sorumlu hissetmesine neden olmuştur.

- Tabip Odası, İHD ve TİHV'nin aile ile ilgili hukuki ve tıbbi sorunlarına yaklaşımları aile için oldukça etkili bir rehabilitasyon sağlamıştır.

- Acıları paylaşma duyarlılığı adına ölenin bilinen ya da bilinmeyen arkadaşları aileyi ziyaret etmişlerdir. Bu yaklaşım paylaşılan acıların kısmen azalmasına neden olmuştur (acılar paylaşıldıkça azalır, sevinçler paylaşıldıkça artar).

- Baba ve annenin dini inancı var ve duruma "sabır etmeleri" gerektiği şeklinde yansımaktadır.

B - Olumsuz yaklaşımlar

- Ölene terörist denilmesi, aileyi üzmemektedir. Ancak toplumun yaklaşımı kendilerini üzmemektedir. Aile bir köy ortamında yaşamaktadır. Köylülerden açık bir karşı çıkma/destek bulunmamaktadır. Ancak son günlerde köye gelen jandarma komutanının “teröristleri niye besliyorsunuz” diye çıkışması nedeniyle, köyden bazı gençler arasında birkaç kişiden ibaret bir grup aileye karşı tavır geliştirmişlerdir.

- Ölüm orucuna başlandığında aile fertleri önce engel olmak istemişlerdir. Başaramayınca devletin en azından kendilerini dinlemesi için başvurmadıkları yer kalmamıştır. Devletin, “F tipi cezaevini dayatması”, “koşullar üzerinde hiç tartışma yapmaması” “Ve kendilerini dinleyecek bir makama ulaşamama” sorunlarını artırmıştır. Bunu “En azından koşullarda iyileşme sağlanabilir veya olayın insani boyutları dikkate alınabilirdi” şeklinde ifade etmektedirler.

- Mektup ve fotoğraflar rehabilite edici yanlarının yanında, sorunların baş edilememesinde önemli rol oynamaktadır. **“O’nun sözleri”, “O’nun gözleri”** sürekli bir üstbenlik oluşturmakta, travma etkisini artırmaktadır.

HER İKİ OLAYIN BİRLİKTE DEĞERLENDİRİLMESİ

1- Olağandışı ölümlerde sağ kalanlar önemli travmalar geçirmektedirler. Bu sorunlarla başetmede başvuru argümanlar hemen hemen aynıdır. Kişilerde bir üstbenlik oluşturulmaktadır. Onur, şeref, daha iyi bir yaşam inancı, şehitlik gibi kavramların arkasına sığınılmaktadır.

2- Olağandışı ölüme maruz kalmış kişilerin aileleri arasında devlet ayırım yapmaktadır. Bir kısmı “değerli” görülürken, diğer kısım “hain-terörist” yetiştiren olarak dışlanmaktadır. Bunun sonucunda bireysel destekler önemli hale gelmektedir. İkinci grup aile için bireysel destekler toplum desteği gibi algılanmaktadır.

3- Ailelerde genellikle anne, duyguları yüksek ve ailenin duygusal bütünlüğünü sağlayan kişi olarak -varlığını kaybettiği gerçeği karşısında- kendisini sorumlu hissetmeye devam etmektedir. Diğer fertlerde ölenin idealleri paylaşıyor ise, “dava”nın sonucunu olumsuz görmemek için katlanmak zorunluluğu kendilerinde hissedilmektedir.

4- Her iki travmaya maruz kalmış grup içinde hukuki mücadele terapi etkisi yapmaktadır. İlk örnekte özlük hakları ile ilgili yasal çözümlere ve onlara getirilen itirazlar ile, ikinci grubun ölüm orucu sırasında ve ölüm sonrasında yaptıkları yine hukuki anlamda mücadele (AİHM dahil) etmek olmaktadır. Tazminat talebi acıların hafiflemesine yardımcı olmaktadır.

5- Birinci grup aile örneğinde travmayı yaratan suçlunun infazı (hukuki anlamda cezalanması), terapi etkisi yaparken, ikinci grup için tesbit (kamu vicdanında mahkumiyet) yeterli olabilmektedir.

6- Terapide psikiyatri, ülke gerçekleri karşısında -deli doktoru- anlayışı yeterli olmamaktadır. Halkımızın psikiyatri konusunda bilgilendirilmesi isabetli olacaktır. Bireysel tedavi önceliklidir ancak olanakların bulunması halinde grup terapisi (toplumsal özellikler dikkate alınarak) imkanları zorlanmalıdır. Ve mutlaka devlet, sağlık kurumları, sivil toplum, üniversiteler birlikte hareket etmelidir.

7- Devlet desteği olsun olmasın her iki grup insanın rehabilitasyonu için ve sadece psikolojik bazda değil olayı sosyal boyutuyla da ele alacak sosyal psikoloji uzmanlarının da yer alacağı merkezler kurulmalıdır. Suçluların infazı, tazminat, aile desteği ve sosyal destek gibi olanaklar mutlaka yerine getirilmelidir. Türkiye’de bu görevin (sağ kalanların travmasıyla ilgili) sadece TİHV tarafından yerine getirilmesi haksızlıktır. Olağandışı ölümlerin yaygın olduğu toplumumuzda rehabilite alanların artırılması zorunludur.

Aksi halde, bu ülkede en iyi rehabilite merkezleri olarak cezaevlerinin kalmaya mahkum olduğu gerçeği hiçbir zaman değişmeyecektir.

İKTİDAR AKLI KISKACINDA OLAĞANDIŞI ÖLÜMLER

Ercan KANAR

Kuşkusuz sadece olağanüstü ölümlerde değil, olağan sayılan ölümlerde de sosyo-ekonomik dürtülerdeki rolü nedeniyle iktidar kuşatmasını önemli faktörlerden biri olarak görmek gerekir. Ne varki konumuz olağandışı ölümler. Gönderilen konferans planında 'olağandışı ölümlerin travmasıyla ilgili deneyimler' başlıklı atölye bölümünde olağandışı ölümler olarak, 'gözaltında kayıplar', 'faili meçhuller', 'ölüm oruçlarındaki kayıplar', 'intiharlar', 'şehit yakınlarının yaşadığı kayıplar' ve bunların yarattığı travma birikimi sorunları çerçeve olarak çizilmiş. Oysa bu çerçeveye, resmi-egemen iktidarın yasal infazlarını (idam) ve muhalif iktidar odaklarının şu veya bu biçimdeki idam infazlarını da eklemek gerekirdi. Çünkü artık idam formatı ne olursa olsun olağanlıktan çıkan, olağandışı kabul edilen, edilmesi gereken bir ölüm biçimidir. Bu noktada AIHS'den de daha ileri bir anlayışı taşıyan Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi 'Savaş ve Savaş Hali' koşullarında dahi idamı kabul etmemektedir. Yani idamı hiçbir koşul olağanlaştıramaz.

Konuyu fazla dağıtmadan, konferans planına sadık kalarak, bizden istenen çerçevede 'Ölüm oruçları tecrübesinin olağandışı ölümlerle toplumsal ve siyasal 'yüzleşme' biçimlerinin tartışmasına gireceğiz.

Yüzleşme gereğine inanmak, bunda ısrarlı ve inatçı olmak, o denli de popülizmden kaçınmak önemli bir ihtiyacımız.

Ölüm oruçları tecrübesi ve süreci değerlendirilirken, kuşkusuz klasik suç, ceza ve infaz anlayışları karşısındaki konumlanışımızı da, ufkumuzu da sorgulamak durumundayız. Sadece devletin değil, kendimizinde.

Dünya hapishane tarihinin en trajik sayfalarından önemli bir kesiti coğrafyamızda yazılmaya devam ediyor. Bilebildiğimiz kadarıyla hapishaneler

tarihinin en uzun açlık grevi 1. yılını doldurdu. Nedenleriyle, getirdikleriyle, götürdükleriyle bu açlık grevi lokal bir hapisane problemi olmaktan çoktan çıktı. Egemenlerin tüm araçlarıyla yeteri kadar uyuşturulmuş, edilgenleştirilmiş toplum sarsılmamakta direniyor da 1 yıllık ölümüne açlık grevi bir çok açıdan 7,5'luk depremin sonuçlarını getirdi.

Kazananın olmadığı, aslında her kesimin hanesindeki yıkımları, enkazı görmesi gereken ve herşeyin düşünülmesi, değerlendirilmesi gereken bir deprem.

Devlet her ne kadar zafer kazandığını zannederek, savaş naralarını galiplerin sarhoşluğunun tiksindiriciliği ile cilalasa da, yine de ortaya çıkan ancak bir pirüs zaferi. Tekci ve militer iktidar aygıtının çürümüşlüğü, nasıl ne derece insana yabancılaştığı ancak bu kadar somut ortaya çıkabilirdi. Egemen iktidar, ortada fiili, kalkışmalı bir isyan dahi sözkonusu değilken, kendi hapisanelerine saldırarak, silahsız, savunmasız insanları her türlü araç, gereçle katletti.

Özgürlükçüler, muhalifler açısından ise durum şimdilik bir yenilgidir. Bu yenilgi sadece hapisanelerle sınırlı değildir. Hapisaneler açısından son 20 yılın çok çetin uğraşlar ve mücadelelerle edinilmiş kazanımları 19 Aralık operasyonu ve fiili F tipi hücre uygulaması ile kaybedilmiştir. Tüm dünyada infaz hukuku açısından 'içerisinin koşullarını dışarının koşullarına yaklaştırmak' eğilimi, yani daha özgürlükçülük güç kazanırken, bizde 'dışarının koşullarını da içerisinin koşullarına yaklaştırmak' yani hücre tipini yaşamın her alanına yaymak eğilimi güç kazanmıştır. 19 Aralık saldırısını salt hapisanelerdeki radikal muhaliflere bir saldırı olarak görmek tümenden yanılığ olur. Bu saldırı tüm toplumsal dinamizmedir. Kapatma, kuşatma, çitileme ve yoğun denetim 19 Aralık operasyonundan sonra her alanda kendisini daha çok hissettirmeye başlamıştır. ABD'nin Afganistan saldırısı karşısında birçok ülkede onbinler, yüzbinler savaşa karşı seslerini çıkarırken, bizde en güçlü tepkinin 400-500 kişilik küçük topluluklarla sınırlı kalması düşündürücüdür. 19 Aralık operasyonu, kitle psikolojisinde derin tahripler yaratmıştır.

Belli ki teknolojiyle militarizm kucaklaşarak, hapisane dışında da yaşamın her alanını adım adım F tipileştirme, egemen bir strateji olarak dayatılmaktadır. O nedenle F tipi şimdilik yeni bir milad gibi. 12 Eylül sonrası en büyük yenilgilerden birisi dersek abartmış olmayız.

Sonuçlar konunun öznelere öngöremediği kadar ağır ve boyutlu oldu. Herkes içerdekiyle, dışardakiyle tarihi sorumluluk ve vebal altında. Hücre tipi hapisane ve F tipi yaşam, günümüze, geleceğimize musallat oldu.

BU KAÇINILMAZ BİR KADER MİYDİ?

Hücre tipi yaşam, genel olarak disiplin toplumlarından denetim toplumlarına geçiş kaçınılmaz mıdır? Sorunun ikinci bölümünü şu anda fazla açmayalım.

Bu saldırıyı aşamaz mıydık? Hep birlikte sorumlu değil miyiz? F tipi hapishaneler: Sen, ben, biz, siz, onlar, içerdeki eğer teori, pratik ve vicdan olarak daha farklı olsaydık yine başımıza musallat olur muydu?

Dışardakilerin sorumluluğunun daha ağır olduğu bir gerçek. Hapishaneler dünya sahnesine teşhirci infazdan bir adım ileri bir reform olarak çıktığından bu yana, içerdeki haklarının gaspına dışarı yeterli duyarlılığı göstermediği boyutta, Avrupa'dan Latin Amerika'ya kadar dünyanın her yerinde açlık grevleri, mahpuslar tarafından kullanılan bir eylem repertuarıdır. Bu bir gerçekliktir. Saikleri, zamanla değerlendirmeleri, taktik ve stratejik yanılgıları ne olursa olsun açlık grevleri mahpusların haklarını savunmada ve seslerini etkin olarak duyurmada tek vurgulu davranış tarzı olmuştur. Açlık grevlerinin sahneye çıkışı 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar inmektedir. Kaynaklara göre ilk hapishane isyanı 1254'de Amerika'da bağımsızlığın kazanılmasından hemen önce gerçekleşmiştir. Tarihde iz bırakmış açlık grevlerine Arjantin hapishanelerinde ve Fransız hapishanelerinde sık sık rastlanmıştır. 1971'de Fransa'da siyasi mahpusların açlık grevi hala hatırlardadır. Yine RAF mahpuslarının açlık grevleri geniş yankılar uyandırmıştır.

Ne var ki coğrafyamızda özellikle 1980'den bu yana açlık grevleri çok sık yapılmakta, çok uzun sürmekte, dünyadaki benzerlerinden daha farklı ve daha kanlı trajedik boyutlar taşımaktadır. Bunda devletin tekci ve militer yapısı, hapishane reformlarına devletin ve hatta toplumun inatçı karşıtlığı, sosyal muhalefetin zayıflığı ve projesizliği etkilidir. Sadece bu kadar mı? Alternatif siyasal muhalefetlerin politika üretememesi, hapishane duvarları dışında toplumda rüzgar estirecek projelerden yoksun oluşu, yani siyasetin merkezi olarak duvarların dışını cazibe merkezi haline getirememeleri, adeta cezaevleri üzerinden politika üretmeyi bir alışkanlık haline getirmiştir. Bunlar da mevcut durumda önemli bir faktördür.

Hapishaneler probleminde gerek içerdeki gerekse dışardaki muhaliflerin davranışında hep spontane tepkiler belirleyici olmuştur. Devletin önceden hazırlanan planlı kısıtlamalarına hazırlıksız yakalanış, alternatif kısa ve orta vadeli karşıt projelerin olmaması doğal halimiz olmuştur. Devletin hak ihlalleri, ardından açlık grevleri, buna bağlı olarak dışarının kısır tepkisi, bilahare kısır kazanım, ardından konuyu unutuş, bir süre sonra aynı kısır döngü.

Hapishane olgusuna, suç-ceza-infaz problemlerine, yaklaşımda ne hukuk kurumlarının ne İHD, ÇHD, Mazlum-Der gibi kurumların, ne de 'sosyalist'

örgütlenmelerin toplum gündemine sokabildikleri bir alternatif görüşleri, projeleri olmamıştır. Belki yeni yeni standartlar, normlar tartışılmaktadır. (son aylarda)

Aslında hapisane düşüncesi, dört duvar arasına kapatma bir ceza yaptırımı olarak muhaliflerin kafasında dahi sorgulanmamaktadır. Bugüne dek coğrafyamızda hiçbir ilgili kurum, kapitalist sistemde de hapisanelerin kapatılabileceğini, kapatılması gerektiğini tartışmaya dahi açmamıştır. Çünkü muhaliflerin de suç-ceza-infaz anlayışlarında hapisane, dört duvar arasına tıkma ağırlıklı yere sahiptir. En özgürlükçü geçinenler dahi ‘Hapisaneler Kapatılmalıdır’ görüşünü bugün için çok uçuk bulurlar.

İçerdekiler her zaman kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalmışlar ve onlar da dışarıdakilere, ‘dediklerini tekrarlayan, alınan kararlara karışmamaları gereken’ pasif destekçiler gözüyle bakmışlardır. Yani ‘işin sahibi biziz, bu konuda karar mercii de biziz. Siz sadece bizi destekleyin’ demişlerdir. Yani iktidar aklının felsefi gıdası, çoban-sürü bakış açısı, bir anlamda muhalif iktidar adaylarında da etkendir.

80 civarındaki ölüme, 300’e yakın kalıcı sakatlığa (korsakoff) rağmen, bu son ölümüne açlık grevlerinde kitle duyarlılığının, 1996’daki ölüm oruçları sürecindeki düzeye dahi ulaşamamasında, içeridekilerin dışarıdakileri sadece pasif destekçi süjeler olarak görmelerinin, dışarıdaki toplumsal muhaliflerin önerilerini, eleştirilerini dikkate almamalarının da büyük bir rolü vardır.

Oysa hapisane sadece içerdekilerin değil, dışarıdakilerin de problemidir. Hapisane problemi hepimizin problemidir. Bu çürümüş kurum kimseye mülk değildir. Bugün F tipi hepimizin belasıdır. Sosyal muhalefeti edilgen role iten teori, çoban-sürü anlayışının da, bir anlamda klasik yöneten-yönetilen anlayışının da muhaliflerdeki yansımasıdır. Geline noktan hepimiz sorumluyuz. Yanlışları, hataları örtbas ederek, fetişler yaratarak, nedenleri sadece bir noktada arayarak sosyal problemi çözemeyiz. Muhalif örgütlenmeler, devlete egemen olan iktidar – teba anlayışının benzeri, izdüşümü yöneten – yönetilen, öncü-ardcıl anlayışından arınmadıkları sürece en ideal düşünceleri izleseler de başarılı olmaları zordur.

Konunun hem politik, hem insan hakları etiği açısından ön yanıtları vardır. İnsan hakları politikaları açısından hataya anında işaret eden, dalkavuk olmayan, proje üretebilen, günü birlik spontane kendini tatmin mahiyetindeki davranışlarla vakit öldürmeyen tabir caizse Tevfik Fikret’in söylemiyle, “Düşüncesi hür, beyni hür, vicdanı hür” kurumlara, davranışlara gereksinim vardır.

Geline nokta kaderimiz miydi? Doğru politikalarla, davranışlarla bu F tipi saldırısını aşamaz mıydık? Soruya yanıt vermeden özellikle coğrafyamızdaki hapisanelerdeki hak mücadelesinin seyir defterine özet bir bakış atalım.

1980'den Bu Yana Hapishanelerdeki Önemli Açlık Grevleri Süreçleri

Önce hemen şunu belirtmek gerekir ki Türkiye'de, hiçbir zaman batıdaki gibi bir mahkum hakları hukuku, bir cezaevleri hukuku olmadı. Bu Amerika'da ve birçok ülkede isyanlar ve mahkeme içtihatlarıyla oluştu. Bizde hala esas olarak 1930 yılında çıkan yasa temeldir. Hapishaneler hep yargı denetiminden muaf keyfi yönetmeliklerle çoğu kez de yazılı olmayan kurallarla yönetilmiştir.

a- 12 Eylül askeri baskı koşullarının hapishanelerdeki zindancı uygulamalarına ilk doruk tepkilerden birisi 1981-1985 sürecidir. Bu süreçte ilk kez ciddi boyutta açlık grevleri yaşandı. Egemenlerin tek tip elbise dayatmasına karşı başlayan ölüm oruçları, cezaevinde 4 kişinin ölümüyle sonuçlandı. 12 Eylül askeri darbesinin çok zor koşullarına rağmen, diğer taleplerle birlikte, bu direnişin temel talebi çeşitli toplum katmanlarında da haklılık ve meşruluk temelinde büyük bir destek gördü. Ve o güç koşullarda tek tip elbise dayatması püskürtüldü. İnsani taleplerin birçoğu kabul ettirildi. Gerçi sık sık kazanımlar geri alındı, tekrar kazanıldı. Periyodik gelgitler yaşandı.

b- İkinci büyük doruk nokta Eskişehir Hücre Cezaevinin açılışına tepki olarak 1980'lerin ikinci yarısında yaşandı. Bu safhada da neticede egemenlere geri adım attırıldı.

Bu iki dönemde yani 1980-1990 sürecinde verilen hapishane mücadelelerinde içeri ile dışarı arasında, birbirinin sesine, önerilerine, eleştirilerine belli ölçüde kulak verme ve küçümsenmeyecek derecede frekans uyumu vardı. O dönemin bir özelliği de, hapishanelerde mahpuslar arasında kendi platformlarının demokratikliği açısından fazla ihlaller yaşanmıyordu. Henüz örgüt içi cezaevi infazları, devletin tutuklamasının yanısıra ikinci tutuklamalar, devletin militer disiplininin yanısıra ikinci militer disiplinler gündeme gelmemiştir. Bu özellikler de dışarının desteğinde, ilgisinde önemli bir olumluluk nedeni oluyordu. 1990 sonrası süreçte yukarıda belirttiğimiz özelliklerde kırımlar başladığını görüyoruz. İçeri, dışarının, görüşlerine aldırılmamakta, yer yer hapishane içi demokraside ihlaller yaşanmakta, tasvip edilmesi asla mümkün olmayan cezaevi içi infazlar yaşanır olmuştur. Bu faktörler egemenlerin saldırılarını, karşı propagandalarını güçlendiren öğeler olmuşlardır. Aynı zaman da dışarının ilgi ve desteğini azaltan etmenler olmuştur. Bunlardan da önemlisi yeniye umudun zayıflaması, ütopyaların zedelenmesi, egemenlere alternatif olanlarında egemenlerin mini benzerlerine dönüşmesi, çürümüş mevcut statükonun yöntemlerinin kullanılması, egemen suç-ceza-infaz anlayışının muhalifler katmanlarında da yeniden üretilmesi gibi vahim konumlara gelinmiştir.

c- 1990 sonrasının en büyük mücadelesi Mehmet Ağar'ın fazişan genelgelerine karşı verilen 1996 haklı direnişisi oldu. Dürüst yargılanma hakkını, kendi duruşmasında bizzat bulunma ve savunma hakkını ortadan kaldıran bu genelgelere karşı 1996'da başlatılan açlık grevleri; toplumsal muhalefettende kitle desteği açısından küçümsenmeyecek boyutta destek gördü. Neticede yoğun çabalarla Ağar genelgeleri işlemez hale getirildi. Ama ne var ki 12 insanımız ölüm orucunda yaşamını yitirdi. Bu 12 kayıp olmadan da aynı netice alınabilir miydi? O süreci yakından yaşayanlar iyi bilirlerki eğer içerdeki muhalifler dönemin İstanbul İHD ve ÇHD yöneticilerinin görüşlerine kulak verselerdi, ölümler olmadan da aynı sonuca hatta daha iyi bir sonuca ulaşmak olanağı vardı. Açlık grevinin 50-55. günler sınırına dayandığı süreçte iki kurumun yöneticilerinin ve hukukçuların yoğun çabasıyla İstanbul dışına sevkedilen mahpusların Ümraniye Cezaevi'ne getirilmeleri kabul ettirilmişti. Ne var ki açlık grevini yürüten ağırlıklı eğilim bunu yeterli görmeyince açlık grevi devam etti, ölümler başladı. 12 insanın ölümünden sonra kısmen Ümraniye, esas olarak da Gebze Cezaevi'ne sevk şeklinde daha geri noktada uzlaşma sağlandı. Diğer bölgeler açısından da benzeri çözümler üretildi. 1996 deneyi birçok açıdan dersler çıkartılabilecek önemli bir deneydi. Ama 1996'nın gerekli analizi, eleştirisi yapılamadığı gibi, dersler de çıkartılmadı. Ne varki "şehit", "zafer" değerlendirmeleriyle, yapılan hatalar unutulup gitti.

d- Gelelim halen devam eden son sürece

2000 Ekimi'nde başlayan ve halen devam eden mücadelenin temel nedeni de mutlak zorunluluk anlamında haklı kuşkusuz. Yaşam hakkı nasıl mutlak dokunulmazlığı olan temel bir haksa, beden ve beyne müdahaleyi hedefleyen hücre tipi yaşama hayır demekte o kadar haklı bir mücadele.

Yaşam hakkı ve hapisane ilişkisine biraz değinerek son süreçle ilgili analize tekrar geçeceğiz.

Onbininci yaşlara merdiven dayamış devlet denen köhne ve yaşlı kurdun yaşam hakkı ile arası ömrü boyunca hiç iyi olmamış. Genelde hak bilinci ve eylemine, varlığına yönelik saldırı anlayışıyla bakan devlet, özelde yönetilenlerin hele hele muhaliflerin yaşam hakkını hep değersiz bulmuştur.

Bu bakış çağlar boyunca sistemler değişse de, kullanılan etiketler değişse de, değişmeyen bir 'iktidar akli' kurumsallaşmasına ulaşmıştır. Öyle ki bu 'iktidar akli'ndan alternatif iktidar aygıtları dahi çoğu kez ilham ve kültür olarak nasiplerini almıştır.

Hakların temeli olan yaşam hakkının canlılar coğrafyasında kesintisiz dokunulmazlığa ulaşması, sadece yasal ve hukuksal değişikliklerle değil bunlarla

birlikte daha da önemlisi karşısına da musallat olan 'İktidar Akli'ndan kültür ve bilinç olarak, gelenek olarak arınmakla mümkün olacaktır. Tüm haklarda olduğu gibi, yaşam hakkınında karşısında en büyük engel yukarda izah ettiğimiz mantığa besin teşkil eden; aracın fetişleştirilmesi, kutsallaştırılmasıdır. Yani devletin yüce çıkarları, partinin yüce çıkarları, örgütün yüce çıkarları anlayışı hakların temeli yaşam hakkını ihlale götürmektedir. İnsan hakları, hukuksal normlar ve etik değerlerle, aygıtın biçimi ne ise örneğin devletin çıkarları arasında çatışma başladığında, yansıyan ve yönlendiren iktidar aklına göre, "devletin gerçek veya sözde çıkarları böyle bir çatışmada veya tereddüt halinde bütün diğer çıkarlardan ve değerlerden önce gelir ve devletin asli veya ali çıkarlarını gerçekleştirmek için hangi araçların kullanılacağı konusunda bir sınırlama kabul edilemez, yani bu araçların seçiminde, mevcut hukuk düzenine ve etik kurallara riayet etmek gerekmez" (Mario A. Cattaneo Berlin 1975) Böylesi bir anlayışın kaderi ise 'kir ve kan'dır. Araç başlıbaşına amaç olunca, insan ve toplum yerine iktidar aygıtı temel alınınca, yasalar sözde engelleseler dahi, gözetiminde ölümler, yargısız infazlar, hapisanelerde katliamlar sistemli bir anlayışın politikası olarak egemen yaşam biçimine dönüşmektedir. İnsan hakları mücadelesinin gelişimi sonucu ulusüstü hukuk ve anlayışı zorlamaya, kısıtlamaya başlamıştır. Ne varki iktidarlar kolay kolay 'devletin öldürmek alışkanlığından' vazgeçmek istememektedirler. Bizim gibi ülkelerde ise çok daha katı bir şekilde devlet, yönetilenlere karşı görevleri olan değil, hakları olan bir süje olarak kabul ettirilmiştir. Hapishane ideolojisi, aracın kutsallığı ideolojisine bağlı olarak türlerini sivil toplumda, muhalif örgütlenmelerde dahi üretmektedir.

F tipi tartışmalarında dahi daha baştan itibaren konunun özü sorgulanmamıştır. Suç, ceza ve infaz konusundaki evrensel gelişim yönüne uygun köktenci değişimler önerilmemiştir. Tartışma adeta mevcut statükonun korunması ile -hücreye geçiş ikilemine sıkışmıştır. Muhalifler devletin çizdiği çerçevede adeta kırk satır mı, kırk katır mı sınırlarında takılmışlardır. Devlet mahpusların hem bedenine, hem beynine egemenlik kurmak için yalnızlaştırma, hücre sistemini dayatmıştır. Oysa bu kendi hukukuna dahi aykırıdır. Klasik burjuva ceza hukukuna göre 'ceza', özgürlüklerin kısıtlanmasıdır. Yeni tamamen ortadan kaldırılması değildir. Amaç da ıslah ve topluma yeniden dönüşü sağlamaktır. Tez budur. Bu noktadan bakıldığında hücre: özgürlükleri kısıtlayan değil, tamamen kaldıran, 'iyileştirmeyi' değil, 'delileştirmeyi', topluma dönüşü değil, 'yaşamdan kopuşu' getiren bir sistemdir.

Şimdi esas soruyu soralım. İnsan hakları savunucuları ve muhalifler açısından olay hücreye karşı statükoya dokunmayan bir savunma ve eleştiri tarzı mı olmalıdır, ki öyle olmuştur, yoksa cesaretle suç-ceza ve infazda eskiyi sarsacak yeni bir anlayışı gündeme getirmek mi olmalıdır? Unutulmamalıdır ki insan hakları kurumları ve savunucuları kısa vadede insan onuruna göreli uygun olanı söylerken, esas olarak olması gerekeni de toplum gündemine sokmalıdır. İşte tam da bu

noktada bakış açımızda ve sosyal pratiğimizde sıkıntılar ve önemli zaafılar vardır. Bu önemli fakirliğimize bir kez daha değinmeden hemen şimdi toplum gündemine sokmamız gereken bakışı ortaya koymalıyız.

Klasik suç, ceza ve infaz anlayışını artık terketmeli, reddetmeliyiz. Suçlara karşı toplumsal savunma, devletlerin iddia ettiği gibi hapishanelerde mi yerine getirilir, yoksa hapishane dışında her yerde mi? Devletin taş ve demirden yapılmış hapishanelerini çözüm mü göreceğiz, yoksa geleneksel ceza hukukunun yerine, bireyi koruyan-dönüştüren bir toplumsal savunma hukukunu mu insan hakları açısından geliştireceğiz? Buna göre ceza mı esas alınmalı, yoksa bireye göre önlem mi?

İnsan hakları açısından amaç kamusal statüyü savunmak olmamalıdır! Suçluyu tanımayan ve tanımayı reddeden topluma karşı bireyi korumak, toplumsallaşmaya değin bireyi temel almak amaç olmalıdır. Klasik ceza ve hapishanelerde infaz sistemi ile 'suçlu'nun dönüştürülemediği, ayrıca iddianın tersine toplumun da korunmadığı, 600 yıllık hapishane deneyi ile ispatlanmıştır. Yani idam cezası gibi, hapishaneye kapatma şeklindeki infaz da tarihsel olarak iflas etmiş ve çürümüştür. Yani hapishane uygulaması, insanların toplumdan koparılarak dört duvar arasına kapatılması, insana ve topluma zarardan, çürümeden, yıkımdan başka bir şey kazandırmamıştır. Hapishanede tutulma; mantıksız, yararsız, insan doğasına aykırı, topluma bir şey kazandırmayan, 'suçları' azaltmayan, caydırıcı yönü bulunmayan bir sistemdir. İnsan hakları açısından geleneksel ceza hukukunun yerine, daha geniş alanı kapsayan özerk ve bağımsız bir toplumsal savunma hukukunu koymak zamanı gelmiştir. Böylesi bir yaklaşımda nesnel nitelikteki zarar ya da tehlike ölçütüne dayanan; 'Suç', 'suçlu', 'sorumluluk ve ceza' gibi kavramlara yer olmamalıdır. Esas olan toplum yaşamına karşı bireyin kişiliğinin çözülmesi, ona ceza değil, kişiliğine uygun toplumsal savunma önlemlerinin uygulanmasıdır. Klasik ceza hukuku anlayışına karşı 1947'den bu yana gelişen bu akıma göre devlet, toplum içinde yaşamak durumunda olan bireyin sıkıntılarını ve tedirginliklerini ortadan kaldırmakla yükümlüdür. Devletin cezalandırmak hakkı olamaz. Devletin toplumsallaştırma görevi vardır. Toplumsallaştırma görevi ceza aracılığıyla değil, tersine önleyici, iyileştirici nitelikteki toplumsal savunma önlemleriyle yerine getirilmelidir. 'Suç' eğer acı ve ürkütme vermekse, acıtmanın ve ürkütmenin inkarı, yine acıtmak ve ürkütmek olabilir mi? Ceza insan doğasına aykırıdır. Hapishanelerin aynı ölüm cezası gibi ömrünü doldurduğunu insanlığın gelişimi önünde bir engel olduğunu, çürümüş bir kurum olduğunu belirtmeliyiz. Kapitalist sistemde de hapishaneler kapatılabilir, kaldırılabilir. Devletler var olduğu sürece hapishaneler olur demek bir yanılıdır.

Cezaevlerinin, hapishanelerin gereksiz ve zararlı olduğunu, kapatılması gerektiğini hemen toplum gündemine sokmalıyız. Bunu uçuk bir öneri gibi

algılamamalıyız. Sosyalist iddialı organizasyonlar da kendi hukuk ve adalet anlayışlarındaki dört duvar arasına kapatarak cezalandırma bakışını terketmek durumundadır.

Hapishanelerin çözüm olmadığını, kapatılması gerektiğini esas ve ilk temel öneri olarak ortaya koyarken kapatılana kadar insan hakları açısından neler önerebiliriz?

AYNAYA BAKALIM

Yukarıdaki soru açısından tüm sosyal muhalefet sınıfta kalmıştır. F tipi saldırısına karşı projersiz yakalanılmıştır. Aslında hücre tipi cezaevleri 1991 Terörle Mücadele Yasası ile gündemimize oturmuştur. 1991'den 2000'lere kadar iktidarlar, toplumsal muhalefetin tepkisinden dolayı, projesinden dolayı değil, F tiplerini uygulayamamışlardır. 1996 yılında MGK gündeminde ve Emniyet Genel Müdürlüğü raporlarında bu infaz tarzının uygulanması gerekliliği ısrarla dayatılmaya başlanmıştır. Bunda Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'nin (CPT) ve benzeri uluslararası kurumların toplumumuz gerçeklerine uymayan raporları da devlete cesaret verici olmuştur. 2000 başlarından beri inşaatlar hız kazanmıştır. İlk deney İmralı'da Öcalan olayında yaşanmıştır. Şu anki F tipi uygulamalarından da daha ağır ve katı tecrit Öcalan olayında gündeme getirilirken toplumsal muhalefet, ilgili kurumlar gereken duyarlılığı ve tepkiyi göstermemiş, devlet çok rahat antreman yapma fırsatını bulmuştur. Şu anki F tipi uygulamaları, küçük farklılıklarla, İmralı deneyinin sistemleştirilmesidir.

Açlık grevlerine kadar ilgili kurumların, ayrıca bizzat sol organizasyonların, sistemli ve doğru bir perspektif ürettikleri bir muhalefetleri ve projeleri olmamıştır. Açlık grevleri ile konu sıcak olarak gündeme getirildiğinde tüm muhalefet mevcut statükonun korunması ile hücre dayatması arasına sıkışıp kalmıştır. Hem devletin yeni saldırı projesine karşı hem de mevcut çürümüş statükoya karşı toplumda yankı yaratacak, tartışılabilir bir öneriler paketi, standartlar ve normlar dizisi ortaya konamamıştır. Açlık grevleri erken bir zamanlama yanlışlığı ile başlamıştır. Ve farkında olmadan devletin takvimi hızlandırılmıştır. Açlık grevinin zamanlamasında mahpus muhaliflerle dışardaki toplumsal muhalefet arasında bir fikir teatisiyle uyumlu bir takvimleme yaratılamamıştır. Zamanlamadaki isabetsizlik, süreci adeta hızlandırmıştır. Açlık grevleri alelacele gündeme girince, birçok konuda örneğin iktidarın uyduruk 'şartlı salıverme yasası'na karşı dahi gerekli ve tutarlı bir muhalefet oluşturulamamıştır. Ve egemenler bir taşla bir çok kuş vurarak, birçok kısıtlayıcı düzenlemeyi kaş ile göz arasında yapmıştır.

Toplumsal muhalefetin ve tepkinin, duyarlılığın en yüksek olduğu noktada iktidarın niyeti ne olursa olsun (bizce malum) içtenliğinin derecesi ne olursa olsun,

Aralık ayının ortalarında atmak zorunda kaldığı geri adım, muhalif mahpuslarca siyasi bir öngörü ile değerlendirilememiş, taktik ve stratejik kıvraklıklar gösterilememiş, neticede tarihi bir fırsat kaçırılmıştır. Bunda muhalif mahpusları, dışarıdaki muhalefetin ve kurumların önerilerini, eleştirilerini dikkate almaması önemli rol oynamıştır. Kurumlar, hukukçular sadece pasif öğeler olarak görülmek istenmiştir 'İktidar aklı', 'Çoban-sürü' teorisinin muhalif organizasyonlardaki yansımaları acı bir şekilde yaşanmıştır. Tarihi fırsatın, değişen koşullarda yeni davranışlar üretilememesiyle kaçırılması sonucu, buna geniş kitle desteğini zayıflatacak, dışarıdaki yanlış eylemler eklenince egemenlerin eline büyük kozlar geçmiş ve egemenler demagojik söylemlerle F tipi yönünde iç ve dış kamuoyunu en azından nötrale edecek bir ortam yaratmışlardır.

Bir yandan teorik olarak en ince devlet tahlilleri yapılırken, diğer yandan egemenlerin oyunlarını bozacak politikalar üretilememesi bir garip çelişki, bir zaafıdır. Tabii bunun önemli nedenleri vardır.

İnsanın kendi kendisini yakması, insani nedenlerle açlık grevini bırakmak durumunda kalanların resimlerinin bir dergide basılarak teşhir edilmesi, ölümü fetişleştirerek, 'Şehit', 'Gazi', 'Kahramanlık' söylemlerinin her şeyi örten, gerçekleri ve hataları örten bir şal haline getirilmesi insan hakları öğretisi ve bakışı açısından kabul edilir şeyler değildir. Sosyalist öğretilerde de böyle bir şey yoktur. Ve yaşamın gerçekliğine de aykırıdır.

Bu acılı süreç, adeta toplumsal travmaya yol açmıştır. Ölümler egemenlerin umurunda değildir. Ölümler üzerinden politika, özgürlükler mücadelesini güçlendirmemektedir. Kuşkusuz hapisaneler tarihinin en efsanevi irade direnci sergilenmiş, sergilenmektedir. Ama bu tek şey ve mücadelenin özü haline getirilemez. Getirilmemelidir. Toplumsal mücadelede hatalı adımlar sonucu yenilgiler de mukadderdir. Önemli olan yenilgileri kalıcılaştırmadan dersler çıkartarak, geçici yenilgilere dönüştürmektir.

İktidarın son aylarda yürürlüğe koyduğu, 'İnfaz Yargıçlığı', 'Cezaevleri İzleme Kurulu' vs. düzenlemeler hücre sisteminin sakıncalarını ortadan kaldıracak düzenlemeler değildir. İnfaz yargıçlığına, insan haklarına aykırı cezaevlerini gerektiğinde kapatma yetkisi verilmedikçe, ilgili yasada 'dürüst yargılanma' kurallarını işler kılacak değişiklikler yapılmadıkça, yani avukatla temsil ve duruşmalı, mevcut haliyle cezaevi idaresinin noteri konumundan öteye gitmeyecektir. Cezaevi izleme kurulları ise mevcut haliyle objektif, adil bir yapıdan ziyade, iktidarın cezaevi komiserleri olarak işlev görececek bir konumdadır. Bu haliyle problemlerin çözümünde insan hakları açısından bir faydası olacağı umudunu taşımıyoruz. İzleme kurulları mülki amirliğin yönlendiriciliğinden çıkartılmalı ve insan hakları kurumlarının da temsiline olanak tanınmalıdır.

80 civarında ölüm. 300'e yakın kalıcı sakatlık. Ve maalesef gündem değişik. Toplum şu anda ne yazık ki hapishanelerle değil, doğal olarak ekonomik krizle uğraşmakla meşgul ve savaş sendromunun sorunlarıyla kuşatılmış durumunda. Ama hapishane süreci acılı bir şekilde devam ediyor.

Hapishaneler, tarihin mezarlığına gömülene kadar ivedi olarak coğrafyamız koşullarında yapılması gerekenler:

a) Acilen F tipi tecridi kaldırarak, kalabalık koğuş sisteminin de insan hakları açısından sakıncaları dikkate alınarak 10-20 veya 15-25 kişilik (gece) odaları, gündüz ise 50-100 kişilik ortak mekanları (yemekhane, havalandırma, spor, kütüphane vs) gündeme getirmek gerekir.

b) Tutuklu, hükümlü ayrımı yapılmalıdır. Tutuklular cezaevlerine konmamalıdır. Şu ana kadar tutuklu-hükümlü ayrımı yapılması kimsenin işine gelmedi. Devlet tutuklulara her zaman hükümlü koşullarını dayattı. Siyasi organizasyonlar da bu ayrımı istemediler. Oysa insan hakları açısından bu ayrım zorunludur. Tutuklular cezaevlerine değil, tutukevlerine konmalıdır.

c) İnfaz yargıçlığında yukarda belirttiğimiz demokratik değişiklikler yapılarak kurumsallaşmalıdır.

d) Cezaevleri izleme kurulları, yürütmenin kuklası göstermelik kurullar niteliğinden çıkartılmalıdır.

e) Cezaevleri iki başlı yönetimden kurtulmalı, İçişleri Bakanlığı elini çekmelidir.

f) Terörle Mücadele Yasası kaynaklı infaz eşitsizliği son bulmalıdır.

g) Mahpuslar istediği herkesle görüş yapabilmelidir. Telefon imkanı sağlanmalıdır.

h) Mahpusların toplanma ve dernek kurma hakları olmalıdır. Siyasi hakları kısıtlanmamalıdır. Üretime katılanların sendika ve sigorta hakları olmalıdır.

ı) Mahpusların cinsel yaşam hakkı kısıtlanmamalıdır. Evliler eşleriyle, evli olmayanlar arkadaşlarıyla buluşabilmelidir. Mahpusların zaman zaman eve gitme hakları olmalıdır.

Bu hedeflerin kavgası bir süreyi kuşkusuz alacaktır.

Devam eden acılı, trajedik sürecin hemen sona ermesi için de, 1 ve 3 kişilik tecridi sona erdirecek en asgari durum dahi değerlendirilmeli, ölüm oruçları son bulmalıdır.

Durum vahimdir. Gelinen nokta topluma umut veren, heyecan veren, mücadele coşkusu veren özelliklerden, davranışlardan yoksundur. Hatalarımızla yüzleşememekteyiz. Kutsal aygıt anlayışını değiştiremiyoruz. Sivil toplum kurumları (İHD,ÇHD ve ilgili kurumlar) hatalar karşısında “Vicdanı Hür, Düşüncesi Hür, Beyni Hür” tavırlar koyamamaktadır. Özgürlükçü felsefe ışığında kanal açıcı politikalar üretilmemektedir. Sağlıklı bir yüzleşmeyi hiçbir zaman yapamamaktayız. Popülizm bile yapılmakta, çünkü belli aygıtların karar mekanizmalarında sürekli bulunmak için hataları yapanların sırtlarının sıvazlanmasına gereksinim duyulmaktadır. Bu durumda da araçlar amaçlaşmaktadır.

Unutuşlarımız hep verimsiz unutuşlardır. Örneğin yukarda 1996 deneyini bile tüm yönleriyle tartışmadığımızı vurguladım. Çünkü her tartışma fincancı katırlarını ürkütecektir. Bizde kurumlar özgür değildir. Mücadele türlerinin kendi özgün etik eksenleri yaratılamamıştır. Toplumda fırtına estirecek, yeni açılımlar yaratacak politikalarımız, önerilerimiz olmadığı için her türden muhalifler olarak uzun mücadele süreçlerimizin büyük çoğunluğunu, travmatik deneyimlerle ilgili anma günleri, şehit, gazi, kahramanlık fetiş tasvirleri, irade yoğunlaşmasını tek yol görmek almaktadır. Bunları yaparken bazen öyle geriye gidilmektedir ki üçyüz-dört yüz yıllık egemenlerin kitleleri manuple etmek için kullandıkları liderci figürlerden dahi medet umulabilmektedir.

İnsan hakları ve hukuk kurumlarını özgürleştirilebilirsek, aracı kutsal gören siyasi aygıtların mütemmim cüzü konumunu sıfırlayabilirsek, bu alanların kendi politik çeperlerini, etik çeperlerini genişletebilirsek ve bunu her iktidar dayatmalarına karşı koruyabilirsek, travmalarla baş etmekte başarılı hale gelebiliriz. İşte o zaman aslında tüm özgürlükçü adımların başarılı olma şansını, güçlü toplumsal dalgalar estirme fırsatını yaratabiliriz.

Yine de herşeye rağmen, insanın dört duvar kuşatmasından her anlamda arınacağı, özgürlükçü bakış ve umutların başarılı yaşam pratiklerine dönüşeceği inançlarımızı diri tutalım.

BASKICI REJİMLERİN TASFİYESİ SORUNUNA DAİR NOTLAR

*Selim ÖLÇER,
Sezgin TANRIKULU,
Şeyhmus DİKEN*

Baskıcı rejimlerin tasfiyesi sorunu, demokrasi kültürü ve demokrasi geleneği henüz tam anlamıyla yerleşmemiş toplumların maalesef sorunsalı.

Bu tip toplumların birçok alanında ciddi boşluklar var. Siyasal alanında, dolayısıyla partilerde ciddi boşluklar var. Yerel yönetimlerde ciddi sıkıntılar var. Sivil toplum örgütlerinde yine ciddi açmazlar var.

Demokrasi kültürü açısından bu denli açık noktaların olduğu ve boşlukların yaşandığı bir yapı içerisinde doğal olarak, hangi zeminde normalleşmeden söz edeceğimiz sorusu orta yerde durmaktadır.

Bir kez en başından, yani siyasal partilerden söze girmekte yarar var. Diyarbakır ve bölge için siyasal partiler cephesinden olaylara baktığımızda siyasal zeminde çok ciddi boşluklar yaşandığı hemen fark edilir. Parlamentoda temsil şansını yakalayan siyasal partilerin bölge ölçeğinde ciddi temsiliyet sıkıntısı yaşadıkları bir gerçek. Bu partilerin hemen tümü parti yapılanmalarını bir şekilde yöresel egemenlere ihale etmişler. Onlar üzerinden politika yapma(ma)yı daha kolaycı bir yöntem olarak uzun yıllardır algılıyorlar. Zaten bu partilerin büroları da siyaset hariç her işle (iş takibi, ihale ve tayin işleri gibi) ilgileniyorlar.

Seçim sistemi nedeniyle parlamentoda temsil edilemeyen ama büyük kitlelere hükmeden HADEP ise çok daha farklı, sürekli hareketli ve canlı parti büroları olmakla birlikte, kuşatılmışlıkları nedeniyle de politika üretememenin sıkıntısını yaşıyorlar.

Özcesi, siyasal cenahta, siyasal partiler cenahında toplumun tümüne yönelik bir toplumsal önderlik boşluğu var. Bu boşluğu doldurabilmenin yolu da herkesin kendi “tebaa”sı ile ilgilendiği bir yöntem yerine, farklı fikirlerin tartışıldığı özgür ortamların yaratabileceği bir yapıyı zorlamaktır. Bölgede siyasetin yapılabilirliğinin bir koşulu da budur.

Bu toparlayıcı siyasal önderlikler gelişmeyince toplumda ister istemez spontane ilişkiler varlık bulmaya başlıyor.

Bölgede yine bir başka önemli odak, belediyelerdir. Belediyelerin en önemli işlevi; yaşayan nüfusun, belde sakinlerini kentlileştirmek ve birlikte yaşama ilkesini hayata geçirmek olmalıdır. Hemşehrilik bilincinin toplumda yer etmesinin alt yapısını oluşturmaktır. Bu toplumsal işlevin yanında, siyaseten de kent kimlikli, önderlik fonksiyonların sahip ve bağımsız davranabilmenin sağladığı siyasi gücü kullanma yeteneği oluşmalıdır.

Yine bölgede sağlıklı yürümeyen işlerin bir başka ayağı da Sivil Toplum Kuruluşlarıdır. Zaman zaman çok sağlıklı gerçek STÖ kimlikli yapılara rastlanmakla birlikte bu yapıların çok özellikli fonksiyonlar yüklenme şansını da yakalamaları mümkünken, bu yeteneklerini yeterince kullanamadıkları da bir gerçek. Siyasetten tıkanan bölge politikasının açılımı belki STK'larca yakalanabilecekken; STK'ların bir çok durumda işin başında kanalları tıkayıcı rol yüklenmeleri nedeniyle gerçek anlamda STK'cılık da yapılamamaktadır. STK'lar lokal olarak kendi ilgi alanlarının dışında bölge ve ülke siyasetine yönelik aktif roller üstlenmeye kalkınca, STK cephesinden de işler açmaza sürüklenmekte, devlet organlarıncı STK'lar yasadışı kurumlarmış gibi işlem görüp algılanmakta. Bu da baskıcı olmanın alt yapısını oluşturmada etken olmaktadır.

Bölgede genel olarak insanları potansiyel suçlu gibi görme eğilimi vardır. Muhtemel bir suç anından sonra suç mahallindeki herkes suçludur. Bu potansiyel suçlular topluluğu kendini aklamak, suçsuzluğunu kanıtlamak durumundadır. Ciddi ölçülerde ön yargısal kaygılar vardır. Eğer yapılacak bir etkinliğin düzenleyicileri veya destekleyicileri arasında devlet organları yoksa, bu her an engelleme, yasaklama sebebi olmaya adaydır. Örneğin 1999 yılında gezici Avrupa Film Festivali Ankara'dan sonra Avrupa Birliği aracılığıyla Diyarbakır'da yapılmak istenince OHAL yasasına dayanılarak yasaklandı. Ama 2001 yılında Valilik de partner olunca aynı festivale izin verildi. Yine geçtiğimiz yıllarda Türk Tabipleri Birliği ve Diyarbakır Tabip Odası'nca düzenlenen post-travmatik stres sendromu mesleki toplantısı baştan sona polis kamerasına çekildi. Diyarbakır Ticaret Odası'nca düzenlenen ve Koza Genel Müdürü'nün katılımıyla gerçekleşen ipek böcekçiliği ve puşuculuk paneline katılan katılımcıların Lice ve Kulp ilçelerinin

girişlerinde, Valiliğin telefon ve yazılı emirlerine rağmen yerel güvenlik güçlerince çok sıkı incelemeye tabi tutulması bu potansiyel yaklaşımların canlı birkaç örneğidir.

Özet olarak buraya kadar anlatılmaya çalışılan baskıcı politakaların tasfiyesi elbette çok ciddi genel demokratik müdahalelerle aşılabılır. Kesinlikle ülke ölçeğinde; tüm anayasal ve yasal haklar Avrupa Birliği'ne aday üye ülkelik yaklaşımı tartışmaları faktörleriyle değil, insani gerekler ve gereklilikler böyle olmasını gerekli kıldığı için olmalıdır.

Diyarbakırlı yerel bir kanaat önderi Felat Cemiloğlu'nun ifadesiyle, mesele Ankara'daki Cumhurbaşkanı ya da Başbakanın bölge insanına şefkatle yaklaşım kucaklaması değil. Çünkü onlar kucaklayın derken bölgedekiler dozu birazcık arttırdınca kaburgalar kırılabilir. Mesele bölgedeki şefkatli devlet görevlilerinin samimi yaklaşımlarında yatar.

Yani kendileri gibi düşünmeyen insanlarla da bir arada bulunmanın demokratizmin özü olduğu kavrayışdır aslanan.

TRAVMALARIN GÖRECELİ ONARIMI VE KÜRT AYDINLARININ KENDİLERİNİ SORGULAMALARI

Naci KUTLAY

Çoğu kez, birey ve topluluklar kendilerine uygulanan şiddet ve işkenceyi söz konusu ederler de, kendi yaptıklarını dile getirmek istemezler. Kendini savunmanın yanında mağdur görünme güdüsü ağır basar.

İnsanların iç dünyaları değişiktir. Bir hekim olarak gördüm ve ayrıca bizzat yaşadım. Bir bölüm insan kendilerine yapılan işkenceyi anlatmak istemez yada önemsiz bir sınırdan tutar. Buna karşın bazıları da, işkence olayını anlatırken, o anı yeniden yaşar. Hem de en ince ayrıntısına kadar. Tuhaf değil mi? Anlatırken de bir tür zevk alırlar. Uzak ve yakın tarihimizde, uyguladığımız şiddeti konuşmamış olmamız, yeni travmaların oluşmasını engelleyememede bir faktördür. Kanımca daha önemlisi, yeni travmaların önlenmesinde en önemli faktör, birey ve toplulukların öncelikle kendilerinin uyguladıkları şiddeti açıklayabilmeleridir.

Her toplumun şiddete ilişkin kriterleri farklıdır. Bunda uygarlık düzeyi, kültürel farklılıklar, ahlaki ve tarihi değerler büyük rol oynar.

Bazı toplumlardaki yerleşik anlayışa göre, devlet bir tür şiddet uygulama hakkına sahiptir. “Baba” olan devletin doğal bir ayrımcılığıdır bu. Bazıları yüzyıllar boyu bu görüşü sürdürdü, çağımızda otoriter, totaliter ve geri toplumlarda buna şahit oluyoruz.

Buna karşın genellikle tüm toplumlarda, savaş hallerinde şiddeti onaylayan bir anlayış egemendir. Hatta şiddet uygulayıcıların bir kısmının “kahraman” sayıldıkları

sıkça görülür. Ne var ki, dünyamız uygarlaştıkça ve hümaniter görüşler güçlendikçe, savaş halinde de şiddet ve işkencenin uygulanmayacağı görüşü yaygınlaştı ve kabul gördü.

Silah ve öldürme araçları teknolojisindeki gelişmeler şiddet ve işkenceyi aşan bir konumla, geniş kitleleri yok etmeyi gündeme taşıdı.

Şiddet, çoğu kez zevk alma ve haz duyma özlemlerini taşır. Seksi bir haz özlemidir sanki. Normal zamanlarda vicdani ve toplumsal baskıların kontrol altına aldığı bu özlemler, fırsat bulunca uygulamaya girer. Tüm araçlar böylesi anlarda şiddet özlemi duygusunun emrine girer.

Bireysel ya da güvenlik güçlerince uygulanan şiddet, genelde bir amaca ulaşmak için başvuru araç olarak algılanıyor.

Başkası uyguladığında kötü olan şiddeti biz uyguladığımızda, kendimizi haklı buluruz. Her ne nedenle olursa olsun, şiddeti red etmeyen, ona haklılık tanıyan dinsel ve toplumsal anlayışlar var.

Bu nedenle ülkemizde işkence ve şiddet karşıtları gerekli desteğe sahip olamıyorlar. Hukuk devletinin olmayışı ile yerine getirilemeyen adaletli düzeni bireyler şiddete başvurarak sağlamak isteyince, yöntem giderek alışma halini alır ve şiddet doğallaşır.

Yaşam boyunca, çok eskidenberi işkence hep var oldu. Sindirme, baskı, eziyet ve sonunda cezalandırma şeklinde sürekli olarak yaşama yansıdı. Ancak çok eskilerde şiddet “insiyaki” iken şimdi “bilinç” e varmış durumda.

Osmanlı Devleti'nin İttihat Terakki'li son yıllarında siyasi şiddet, Mahmut Şevket Paşa'nın ve gazeteci Ahmet Samim'in öldürülmeleri ile yaşandı.

Türkiye'de şiddete yol açan uygulamalarda uluslararası gerginlik rol oynadı diyebiliriz. Uluslararası komünizm ve karşıt konumdaki CIA, SAVAK ve MOSSAD gibi örgütlerin şiddeti sahneye koymaları gibi.

Silah kaçakçılığı ve adalet sisteminin çok ağır işlemesi ve yasaların şiddet olaylarında yetersiz kalışları, şiddeti arttıran faktörler arasında sayılabilir.

Saldırganlık; hakim olmak, yenmek ve yönetmek için şiddet taşıyıcı davranış demektir. Yıkıcı, yok edici bir amaç içerir. Bu, giderek terörist davranışlara dönüşür. Dehşet, korku, bu amaçla yaralama, yıkma ve hatta öldürme olayları şekline bürünür şiddet. Saldırganlık olaylarını inceleyen Freud, bunu içgüdüsel bir hareket

olarak görür. Freud'e göre şiddet ve saldırganlık insanlarda bir çeşit "ölüm içgüdüsi"ne neden olur.

Birey ve toplumlar bir süre sonra "tarihiyle" ya da "yakın geçmişi" ile hesaplaşmak gereği duyar; ya da böyle bir duyguya sahip olanların sayısı artar. Karşı kişi ve topluma şiddet uygulayanların sözünü ettiği duyguya yola çıkarak kendisiyle ve geçmişiyle hesaplaşabilmesi önemlidir. Yaşanan acı olayların bir ölçüde onarılmasına yardım edilmiş olunur. Bu hesaplaşma gereğini daha çok aydınlar ve yöneticiler duymalı. Genelde de böyle oluyor. Tarihiyle hesaplaşma sonucu alınan olumlu tavırlar maddi ve moral yıkımın restorasyonunda bir başlangıç olabilir. Yaşanan travmalar ve geleceğe ilişkin kuşkular böyle azaltılabilir.

Örneğin; Japon İmparatoru Hirohito döneminde, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, binlerce Japon kadını askerlerin seksüel gereksinimlerini gidermek üzere kullanıldı. Bedensel ve ruhsal bir insanlık dramı yaşandı. 1993 yılına kadar Japon devlet yöneticileri bunu inkar ettiler. Japonya ve uluslararası demokrasi güçleri ve kadın örgütleri bunun mücadelesini verdiler. 1993'te Japonya yöneticileri Japon ve dünya kadınlarından özür dilediler. Bu davranış yaşanan aşağılayıcı travmayı ortadan kaldıramazdı ancak, geleceğe daha umutla bakma anlayışının güçlenmesine yaradı. Bedensel ve ruhsal olarak bu acıları yaşayan kadınlardan özür dilenmesi, gelecekte yeni travmaları kısmen de olsa önler diye düşünüyorum.

Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılmasıyla yalnız Japonya değil, tüm dünya şoke oldu. Dünya şiddete maruz kaldı.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Almanya'nın Auschwitz ölüm kamplarında Yahudiler değil insanlık zehirli gazla katledildi. Stalin yönetiminin katliamları da öyle. ABD, atom bombası kullanılmasını gerekli gören yöneticilerini sorgulamadı ve dünya kamuoyu bunun utancını yaşadı. Sovyetler Birliği'ni oluşturan halklar, S.S.C.B.'nin dağılması döneminde ve sonrasında, büyük ölçüde Stalin'in yönetiminde olduğu yıllardaki olayları kınayıp suçladılar. Böylece yaşanan travmaları bir ölçüde de olsa giderdiler.

Almanya'da ise hem toplum ve hem de resmi yöneticiler, Yahudilerden ve dünyadan özür dilediler. Şiddeti ve otoriteyi çağrıştıran Almanya'nın bu davranışı olumlu etki yaptı. Yaraları bir nebze de olsa hafifletti. Böylesi olayların bir daha yaşanmaması için değişik etkinlikler uygulamaya kondu.

Bu arada Alman aydınlar, Nazi dönemindeki suskunluklarını ve böylece dolaylı olarak Hitler'i onaylamış olduklarını tartıştılar. Tüm suçu Hitler ve Alman Sosyalist Partisi'ne yüklemenin yanlışlığı dile getirildi. Alman toplumundaki ırkçı ve şiddet yanlısı eğilimlerin altı çizildi. Çok mükemmel olmasa da, Almanya'da, en çok da aydınlar arasında, kendi tarihiyle hesaplaşma yaşandı.

Psikolojik ve ulusal etmenlerle olacak, zorunlu konum kendisini dayattığı halde bazı toplumlar özür dilemede geç kalıyor ya da bunu geçiştirmeyi tercih ediyorlar. Bir örnek sunayım: 11 Temmuz 2001 tarihli Radikal gazetesindeki bir haber, “Lehler nihayet özür diledi. JEDWABNE-Polonya Devlet Başkanı Aleksandır Kwasniewski, 2. Dünya Savaşı’nda binlerce Yahudi’nin komşuları tarafından yakılarak öldürülmesinden ötürü özür diledi. Jebwabne köyünde, 1600 Yahudi’nin diri diri yakılarak öldürülmesinin 60. yılında düzenlenen törende konuşan Kwasniewski, ‘Ölülerin ruhları ve ailelerine bu suçtan affetmeleri için yalvarmalıyız’ dedi.”

Onarıcı önemli bir eylem de, bu travmalara neden olan birey, kurum ve topluluk yöneticilerinin sorgulanma ve yargılanmalarının olanaklı olmasıdır.

Tarihte şiddet ve işkence olaylarının özellikle bazı dönem ve ülkelerde, bazı toplum katmanlarınca yapılması rastlantı değildir.

Almanların Yahudilere yaptıklarını neden başka toplumlar yapmadı, ya da o şiddette uygulamadı?

Osmanlı Devleti ve Osmanlı vatandaşı Müslümanların yine Osmanlı vatandaşı olan Ermenilere karşı şiddet uygulamalarını açıklayan nedenler yeterli midir? Bunun özel nedeni ve koşulları olmalı.

1950’li yılların “soğuk savaş” koşullarındaki şiddet ve baskıcı anlayışları anımsayınca dönemsel çılgınlıklar aklımıza geliyor.

Karşıtlarını “hain” ve “düşman” görme anlayışına sahip olma, şiddet ve işkencenin başlıca nedenidir. İşkence görenin ya da öldürülenin “hain” ya da “zararlı” olması arasındaki farkı çok gözeten olmaz.

Freud’un şiddeti insanlardaki dürtüye bağlamasına karşın, şiddete yönelik davranışların insanın doğasında, yani genetik ve yapıyla ilintili olduğu anlayışı bilim dışıdır. Yaşanan toplumsal ortam ve tarihsel şekillenmenin rol oynadığı daha gerçekçidir.

İşkence ve şiddeti uygulayan birey ve kurumlar çoğu kez, bunu vatan, millet ve tanrı adına yaptıklarını öne sürerler. Böylece kutsal bir görev yerine getirilmiş olur.

Ülkemizdeki yeni koşulların yarattığı sosyal-siyasal ve ekonomik sorunların çözümünde siyasal yapımız yetersiz kalınca, şiddet olaylarının zemini de arttı. Siyasal anlayıştaki değişmezlik de olumsuz bir faktör oldu. Şiddet, toplumsal yapı, siyasi kültür, ekonomik ve kamu yönetimindeki gelişmişlik düzeyi, eğitim ve çarpık kentleşmede kökleri olan sosyal bir olaydır.

Dünya kabuk değiştiriyor; bunun yaratacağı sarsıntılara modern yanıtlar bulamayan birey, kurum ve devlet yöneticileri şiddete başvururlar.

Dünyanın birçok uygar ülkesinde “şiddetin Nedenleri ve Önlenmesi” konularında bilimsel araştırmalar yapılırken, ülkemizde bunun gereği bile anlaşılmış değil. Son yıllarda, az da olsa, önemli baro ve üniversitelerimizin sosyoloji bölümlerinde bazı çabalara rastlıyoruz.

Bireysel olmayan şiddet ve öldürmeler tarihi suçlardır. Bunların yinelenmemesi için suçluların açığa çıkarılıp yargılanmaları gerekir.

En büyük vahşet, işkence edilenin duyduğu acıdan zevk almadır. Tarihte işkence değişik oranlarda da olsa var oldu, özellikle sömürgeciliğin egemen olduğu süreçte sömürge ülkelerde sürekli yaşam buldu.

İstanbul’un 1957 yılında 6-7 Eylül Olayları olarak bilinen Müslüman olmayanlara yapılan baskı, talan ve öldürmeler uygar dönemin bir çılgınlığıdır. Basın ve çok kimse çılgınlığı sergiledi, ama şiddete maruz kalanlardan özür dilenmedi. Resmi yöneticiler gereken duyarlılığı göstermedi. Nitekim daha sonra 27 Mayıs Askeri Hareketiyle yönetimden uzaklaştırıldıklarında Yassıada Mahkemelerinde sorgulandılar. Yakalananlardan bir bölümü, nizami bozdukları için yargılandı. Bir halka karşı işlenen suç değilde, çapulculuk yargılanmak istendi. Olay, “provakasyon” denilerek geçiştirildi. Yakın tarihte yaşanan şiddet ve işkencelere bir yenisi eklendi ve böylece güvensizlik daha da derinleşti.

Uzakdoğu’daki Pearl Harbor baskınında Japonlar ABD’nin harp gemilerine baskın yapıp bombalayınca, ABD donanması büyük kayıplar verdi, ABD’yi çok eden toplumsal sarsıntıya neden oldu. O baskında ölümden kurtulanlar uzun yıllar topluma adapte olamadılar. ABD, katıldığı İkinci Dünya Savaşı’nı kazandı. Japonya daha sonra ABD’den özür diledi ve bir ölçüde olayın toplumdaki etkisi onarılmaya çalışıldı.

1988 yılı Mart ayında, Irak Devleti, bir Kürt kenti olan Halepçe’de kimyasal gaz içeren bombalar kullanarak en az beşbin kişinin ölümüne neden oldu. Olay, ABD’nin Japon adalarına attığı atom bombasının ardından gelen en büyük insan katliamı kabul edildi. TV’lerdeki, gözleri açık erkek, kadın ve çocuk ölü bedenlerinin görünümü hala gözlerimizin önündedir. İnsanların unutabileceği cinsten değildi.

Aradan geçen ondört yıl içinde Saddam Hüseyin ve yönetimi kendi vatandaşları da içinde olan Ortadoğu ve dünyadaki Kürtlerden ve insanlıktan özür dilemedi. Halepçe’nin acıları tüm Kürtleri ve insanları öylesine yaraladı ki, Halepçe olayı

bugün de anımsanmak istenmiyor. Arap ve Kürtlerin gelecekteki beraberlikleri güçleşti. Travma, dün olmuş gibi canlıdır henüz. Halepçe katliamından kısa bir süre sonra, Irak'taki Kürt liderlerden Mesut Barzani ve Celal Talabani'nin Saddam'ı ziyaretleri ve yanaklarından üç kez öpmelerine bilmem ne demeli? Bu da ayrı bir trajedi...

Ocak 1989 tarihinde Cizre'nin Yeşilyurt (eski ismi Cinibir) köyü muhtarına insan dışkısı yedirildiği ve işkence yapıldığı iddiası tüm ülkeyi sarstı. Ülke dışında da büyük yankıları oldu. Olayın onur kırıcı ve psikolojik şoku, resmi yöneticilerin inkar ve baskılarına karşın, herkesi etkiledi. Yaratılan travma, özellikle bölgedeki insanların ruhsal ve bilinçaltını hala işgal etmektedir. Oysa vahşetin kabulü, sorumluların adil ve etkiden uzak bir şekilde yargılanması ve toplumdan özür dilenmesi bir ölçüde etkili olabilirdi.

Şimdiye dek üzerinde fazla durulmayan bir alana geliyorum. Konumun kritik ve hem de çok yönlü yanları var. Bilindiği gibi halklar ve toplumlar homojen değil. Değişik sınıf ve tabakaların varlığı yanında, çok farklı düşünce ve davranışların mevcut olduğu da biliniyor. Bu nedenle tezlerimde toplumlar değil, onun içindeki "failler", olayların esas özneleri, söz konusudur. Vereceğim örneklerde, Kürt toplumu değil, onun bir bölümünü oluşturan "failler" suçlanabilir ancak. Bu böyle anlaşılmalı. Kürtlerin neden olduğu şiddet ve öldürmelere değinmek istiyorum. Doğal olarak, beraberinde de olayların ardından gelen dönemlerdeki tavırlardan.

Toplumlarda aydınların özgül konumundan ötürü, yine söz konusu olan Kürt toplumunun değil, Kürt aydınlarının suskunluğudur.

Kürtlerin çektiği derin acılara ve travmalara karşın, kendileri de şiddet ve işkence uyguladılar. İran, Irak, Türkiye, Suriye ve Kafkasya'da Kürtlerin uğradığı öldürme ve yıkımlar, yeterince olmasa da, özellikle son 40-50 yılda dile getirildi. Ama işin diğer yanı, çok az açıklığa kavuştu.

Tarihle hesaplaşma bunu da gerektiriyordu. Kürt aydınları bunu çok ciddiye almadılar. Birçok nedenleri olmalı. Ama hiçbir neden bu konulardaki suskunluğu onaylayamaz diye düşünüyorum... Önemli bir konum... Kürt aydınları, politik örgüt ve bireyleri uygulanan şiddetin ve yaşanan travmaların üzerinde yeterince durmadılar. Acı verdikleri insanların karşısında, oldukları toplumu sorgulamadılar. Nedeni ne olursa olsun. "Kendisiyle, geçmişiyse hesaplaşma" geçiştirilemez. Bunun acısını hep duydum ve bu görevi kendi adıma yapmaya karar verdim.

Kürt toplumundaki bazı feodal şef, dinsel önder yada bunlara uyan diğer Kürtlerin ve fanatik ırkçıların neden olduğu, yakın tarihin şiddet, işkence ve travmalarının başlıcalarını dile getirmek istedim.

1843 yılında Hakkari bölgesinde pekçok Keldani ve Nasturi, Kürtler tarafından öldürüldü. Mallarına el kondu. Cizre ve Hakkari'deki Botan Beyi Bedirhan Bey, Hakkari'deki yandaşlarıyla Paskalya Yortusu sırasında Hıristiyan Nasturilere saldırdı, bir kısmı öldürüldü ve hayvanları ellerinden alındı. Hatta iddiaya göre, Kürt Ertuşi Aşireti Reisi Tatarhan ve Hakkari Emiri İsmail Paşa bazı Nasturilerin kulaklarını keserek Botan Beyi Bedirhan Bey'e gönderdiler. (G.P. Badger, *The Nestorians and Their Rituals, with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844. C.1. S.270-271*)

Esir edilen kadınlar Cizre'de satıldılar. Burada bir parantez açmam gerekiyor. 1846-47 yıllarında Botan Beyi Bedirhan Bey Osmanlı Devleti'ne baş kaldırdı ve yenildi. Bu dönemde esir alınan bir kısım Kürtlerin yanında Keldani, Yakubi ve Yezidi kadınlar Musul ve Diyarbakır pazarlarında satılığa çıkarıldı. Müslümanların esir olarak satılmasının şeriata aykırı olduğu ve İngiltere'nin esir ticaretine karşı çıkması nedeniyle, İstanbul Hükümeti olayla ilgilendi. Buna ilişkin yazışmalar Başbakanlık Arşivi'ndedir. (BA/İrade/Meclis-i Vâlâ/1261, Sadrazam, Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye, Diyarbakır ve Fetvahane arasındaki yazışma 31.12.47 ve 28.3.48. Aktaran EHUD R. TOLEDANO. Osmanlı Köle ticareti. 1840-1890. Tarih Vakfı Yay.)

1915-1918 yıllarında da Devlet güvenlik güçleriyle işbirliği yapan Kürt aşiretleri Güneydoğu Türkiye'de Asuri köylerine baskında bulundular. Öldürülme korkusuyla birçok Asuri Rusya Orduları'na sığındı ve Rusya'ya sempati duydu. Saptanamayan sayıda Asurinin öldürüldüğü öne sürüldü.

Batı İran'daki Şikak Aşiret Reisi Simko'nun (İsmail Ağa) ve yandaşlarının Asuri dini lideri Patrik Mar Şamun'u ve yanındakileri öldürmesi, Kürtler açısından utandırıcı bir olaydır. 16 Mart 1918 tarihinde Simko Ağa kendi köyünde Mar Şamun'u misafir etti ve sorunlar etrafıca görüşüldü. Yemekten sonra devam eden görüşmelerde anlaşma sağlandı. Kucaklaşarak ayrıldılar. Patrik Şamun ve yanındakiler ayrılacakları sırada önceden gizli yerlere yerleştirilen Kürt silahlıları, misafirlerin tümüne yakınıni öldürdüler. Kürt misafirperverliği kana bulandı.

Ardından kanlı Asuri-Kürt çatışmaları oldu. Savıma geliyorum; Kürt aydın ve siyasileri olaya yeteri kadar eğilmediler. Simko'yu kınamadılar. Hatta, suskun kalmakla, örtülü bir şekilde olanlar onaylandı. Simko Kurtuluş Savaşı başlarında aldığı para ve silahlarla birlikte Türkiye'nin yanında yer aldı. Bazan Osmanlı ve bazan da İran Devleti'nin hizmetinde bulundu.

Kürtler Asurilerden özür dileyemezdi, çünkü suçlu olan Kürtler değil, Simko ve arkadaşlarıydı. Ancak Simko'yu kınamak ve moral olarak sorgulamak Kürt

aydınlarının vicdani göreviydi. Güvensizliği de gidermeye yardımcı olurdu diye düşünüyorum.

Öldürülen Mar Şamun'a bağlı Asuriler, intikam duygularıyla Şıkak Kürtlerine saldırdı ve iki taraftan da yüzlerce insan öldü.

Pervari'deki Abdülsamed Bey de Kumri köyünde oturan Nasturileri öldürerek Bedirhan Bey'in yanında yer aldı. (*Austen Henry Layard. Ninova ve Kalıntıları. Avestra Yay. S. 127*)

1843 yılında Bedirhan Bey, bazılarına göre 6 bin ve bazı tespitlere göre ise 10 bin Hıristiyanı öldürdü. (*Layard A.H. Age. S. 135*) Hakkari yöresindeki Nurullah Bey de bu olaylara karıştı.

1989 yılında Stockholm'da, artık gizliliği kaldırılan İsveç Devlet Arşivleri'ndeki belgelerde Bedirhan Bey'in neden olduğu şiddet ve öldürme olaylarını okuma olanağı buldum ve bunları özetleyip yayınladım. (*Bergeh Derg. 1989. Sayı 1.S69-83*)

Konstantinople'deki (İstanbul) İsveç Elçisi'nin yazdığı No. 29, 11 Kasım 1846 tarihli raporda olaylara değinilir. 30 No.lu 2 Aralık 1846 tarihli rapor daha ayrıntılıdır.

Ülkemizde kimlik ve azınlık konularıyla ilişkili olarak sosyolojik, tarihsel, psikolojik nedenler araştırılmadığı gibi bu konudaki işkence ve şiddete bakış, bilimsel boyutu olmayan, devletin resmi görüşlerine uyumlu ve tarihi çarpıtan çerçevede oldu. Bu nedenledir ki, kendini sorgulayan ve toplumdaki özür dileyen davranışlar söz konusu olmadı.

Osmanlı Devleti'nde ve Cumhuriyet döneminin son yıllarında Sünni İslamın Alevilere uyguladıkları şiddet ve vahşet de öyle... Sünnilerin bireysel hesaplaşmayı aşan ve ciddiye alınabilecek, kendilerini sorgulamaları görülmedi. Ya da yankı yaratacak düzeye ulaşmadı. Bunun sosyolojik ve psikolojik sonucu olarak Alevi-Sünni karşıtlığı daha da derinleşti. Güvensizlik yaşamın tüm alanlarına yansdı.

Ermenilerle yaşananlara gelince; 1878 Berlin Kongresi sonundaki Andlaşmanın 61. maddesinde Ermenilerin komşuları Kürt ve Çerkezlerle karşı korunmaları kararı alındı.

Osmanlı yönetiminin kendi uygulamalarını Kürt ve Çerkezlerle yıktığı bir gerçek. Ama Kürtlerin de devlet yöneticilerinin teşvik ve göz yummasına sığınarak Ermenilere kötü muamele yaptığı da ayrı bir gerçek.

Kürt feodal ve dinsel önderlerinin sorumluluğu tüm Kürt toplumuna yüklenmek istendi.

1891-92'de Sünni Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alayları oluşturuldu. Bunlar, diğer aşiretlerden farklı ayrıcalıklara sahipti. Ermenilere karşı kullanılan Hamidiye Alayları kötü örnek oldular. Kürt aydınları bu Alaylardaki Kürtlerin Ermenilere uyguladıkları şiddeti kendi aralarında konuştular, ama, açıkça ve yüksek sesle kınamadılar. Sultan Abdülhamit ve devlet yöneticilerinin Kürtleri yönlendirdiği gerekçesine sığındılar. Bu gerekçenin yapılanları açıklamadaki inandırıcılığı yetersizdir.

1894-96'da Devlet güçleri, Kürt feodal ve dinsel önderlerinden bir bölümün ve Hamidiye Alayları'nın Ermenilere uyguladıkları şiddet, işkence ve öldürmeler tüm dünyanın dikkatini çeken boyutlara vardı. Hatta Sultan Abdülhamit kendini savunurken, "Ben vurun dedim, öldürün demedim" dedi. Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa, anılarında bunu ayrıntılandırır. Diyarbakır, Urfa, Bitlis, Harput ve Van'da acı olaylardan ötürü Osmanlı Müslümanları yapılanların muhasebesini yapmadı. Amerika ve Avrupa'ya ilk toplu Ermeni göçleri bu olayların ardından oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nda ise Osmanlı Devleti'nin çıkardığı Ermenilerin Tehciri (göçürülmesi) kararnamesinin uygulanmasında, bugün bile herkesi acı ile kıvrandıran olaylar yaşandı. Resmi güçlerin tezgahladığı halk desteği ile yer yer Ermeniler öldürüldü. Mallarına el kondu. Kürt feodalleri Ermenilerin taşınır ve taşınmaz mallarından başka güzel ve sağlıklı kızlarına da sahip oldular. Olup bitenler geniş Kürt halk kitlelerini rahatsız etti. Ermenilere yardım eden Kürtler az değildi. Ama son yıllara dek Kürt aydınları bunu gerektiği kadar sorgulamadılar.

İttihatçı Bahattin Şakir'in Erzurum'dan verdiği emirle Beyazıt (Doğubeyazıt) hapisanesindeki Kürtlerin salıverilerek Ermenilerin öldürülmelerinde kullanılmasını, yöreden kaç aydın kınadı? Bu durum rahatsızlık vermiyor mu?

1915 yılında İçişleri Bakanı olan Talat Paşa'nın yaşanan acılı olaylardan ötürü suçlandığı biliniyor. Savaş sonunda, kaçak yaşadığı Berlin'de, tüm akrabaları göçürülürken öldürülen Erzincan'lı bir Ermeni genci tarafından öldürüldü. Talat Paşa ve yaşananlar, soğukkanlı bir şekilde ve ciddiyetle sorgulanmadı. Bugün de İttihat Terakki Partisi ve yöneticilerinin günahını tüm Türkiye toplumu çekiyor.

Yanlışlar sorgulansaydı, günümüzdeki sıkıntılar yaşanmazdı. Ermeni ve Türkiye toplumları yaralarının acılarını azaltabilirlerdi. Olayların şiddeti düşünülünce, yarattığı fiziksel ve ruhsal travmalar kolayca onarılamazdı, ama daha hafif geçirilebilirdi. Günümüzde yaşanan güvensizlikler bu derecede olmazdı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ermenilerinden bir bölümün düşman Rusya ordularından yana olması, çoluk çocuk herkesin öldürülmesine hak veriyor muydu? Ermeni milliyetçilerinin ve küçük burjuvalarının şiddeti seçmeleri bu ceza ile orantılı mıydı? Türkiye aydınları tarihe hesaplama yerine, çoklukla bu gerekçenin arkasına sığındılar. Resmi görüşün onaylanmasıydı bu.

Şimdi birçok Kürt ailesinde Ermeni kökenli Kürt nineler yaşıyor. Olayları anımsamak bile istemiyorlar.

Tarihi çok eskilere dayanan şiddete engel olmanın güçlükleri biliniyor. Şiddet uygulayanın kişiliğini çözümüleme konusunu psikiyatristler çok inceledi. Bu araştırmalarda sıkça saptanan etkenlerin başında, anne-baba-çocuk ilişkilerindeki defektler gelir. İşkence yapanların çoğu işkence yaptıkları kişinin bunu hakettiğine inanır. Başka zamanlarda işkence yapmanın hoş karşılanmamasına karşın, “askerlik” görevi anında başkasını öldürme bile hoş karşılanır.

İnsanlar zamanla şiddet ve işkenceye alıştıkları gibi, işkence olaylarının yaşandığı toplumlar da zamanla duyarsızlaşırlar.

“Şiddet” Arapça kökenli bir kelime. Bundan en azından sert, katı, kaba ve fiziki baskı anlaşılır. Oysa yaşamda çoklukla “şiddet” bu sınırlarda kalmıyor, başkasını öldürme, sakat bırakma eylemlerini içerir. Dar anlamıyla işkence budur. Birçoklarına göre de, “siyasi erk” fiziksel zora dayanır.

Tarihte şiddet, devletten önce de vardı, ancak devletin yeni şiddet biçimleri ve kullanım alanları getirdiği de bir gerçek. Geleneksel köylü toplumlarından modern toplum ve devlete geçiş, kendiliğinden olmadı. Köylü yaşayış biçimi ve düşünce tarzı yeni bir form aldı. Bu yeni formun önemli öğeleri vardı. Ordu, imalathane ve giderek fabrikalar ile hapishanelerdi bunlar. Yani modern devlet eski şiddet biçimine yenilerini eklerken, dozunu da arttırdı. Bu sosyal değişim “şiddet”e yeni bir sosyal işlev kazandırdı.

Sınıf çelişkilerinin önem kazandığı yeni modern devlette “şiddet”, sınıf çatışmalarının özünde yer alıyordu. Sesli ya da sessiz bir “şiddet” diyebiliriz buna. Bu nedene bazılarının göre, şiddet böylece tarihin eksenine oturdu.

Tarih durmadan evrimler yaşadı. Şiddet içeren devrim arayışlarından sonra, “demokrasi” ortak arzu halini aldı. Demokrasi şiddeti dışlar ve bir uzlaşma ortamının eseridir.

Özellikle son yıllarda, ülkemizde dayak, işkence ve şiddet konularında duyarlılığın göreceli olarak arttığını söyleyebiliriz. Ancak bazı alanlarda hala eski

katılık ve sertlik yanlılığı egemen... Kürt sorununa yaklaşım bunların başında gelir. Sosyoloji uzmanlarından bir bölümünde ise, toplumumuzda şiddetin eskiye oranla arttığı görüşü var.

Dünyada yankı yapan şiddet eylemleri, sınırları aşarak başka yerlerde de uygulama bulur. İkinci Dünya Savaşı döneminde, kitlesel şiddet aşırılıkları yaşandığında, yeryüzünün başka kesimlerinde de yeni aşırılıklar ortaya çıktı.

Bazı toplumlarda resmi şiddeti onaylama eğilimi yaşandı. Nazi Almanyasında devletin uygulamaları, Alman vatandaşların çoğu tarafından meşru görüldü. Pekçok entellektüel ve bilim adamı da bunların arasında yer aldı.

Osmanlı Devleti ve ardından Türkiye'deki resmi uygulamalar için benzeri şey söylenebilir mi konusunu aydınlar zaman zaman tartıştı. Şiddetle ilgilenen araştırmacıları bekleyen konulardan biri de budur.

Şiddeti denetim altına alma savını öne sürerken, bu amaç için doğru ve sonuç alıcı yöntemleri seçme gereği var. Şiddet, karmaşık bir olgu olduğu için, önleyici eylemler de çok yönlü olmak zorunda.

Çocukların eğitimi, şiddeti ödüllendiren toplumsal davranışların ortadan kaldırılması, saldırganlığı üreten ortamın yok edilmesi ve saldırgan tepkilere sahip bireylere barışçıl olanakların sunulması gibi.

FARKLI BASKICI REJİMLER, FARKLI TASFİYELER

Ömer LAÇİNER

Farklı tarihsel-toplumsal-kültürel koşullarda oluşmuş kabaca üç ayrı “baskıcı rejim”den bahsedebildiğimiz için, bunların herbirinin “tasfiye”si sorununu da ayrı ayrı ele almak gerekir.

Bunların ilki, endüstriyel toplumlarda-monarşik rejimlerin geride bırakılmasından sonra ortaya çıkan Bonapartist, faşist, nazist rejimlerdir. İkincisi, ordunun özel bir siyasal ağırlık taşıdığı, ulusun bir tür birleştirici ögesi sayıldığı, Türkiye'nin de dahil olduğu bazı İslam ve Latin Amerika ülkeleri, yani çok partili ve darbe dönemlerinin ardarda yaşandığı toplumların siyasal düzeni. Üçüncüsü ise mutlak monarşi veya diktatörlüklerin sürekli olduğu toplumdaki durumdur.

Bu son kategorideki toplumlarda bir krallığın yada diktatörlüğün yıkılışı, genellikle devlet aygıtı içindeki bir kliğin darbesiyle olur ve ya rejim bu kliğin yönetimi ile sürer ya da kaosa girilir yönetici klikler arası çatışmalar ve/veya iç savaş ortamı süreklileşir.

İkinci tip baskıcı rejimlerde, ordunun siyasal ağırlığının ve yurttaş hak ve özgürlüklerindeki kısıtlamaların büyük ölçüde devam ettiği “yumuşak geçiş”ler -Türkiye gibi- de olabilir. Ama eğer Ordu veya diktanın devlet-parti aygıtı önemli bir ulusal sorunda hezimet anlamına gelecek bir durum yaratmış ise -Yunanistan, Arjantin gibi baskı aygıtlarında köklü bir “temizliğin” de yapıldığı “sert” bir demokrasiye geçiş sürecine girildiği ve hayli istikrarlı ve sağlam bir demokratik düzenin kurulabildiği görülür.

“Batılı”, endüstriyel toplumdaki Bonapartist, faşist rejimler hemen daima büyük, kıta ölçeğinde savaşlar sonucu yıkılabilmişlerdir. Buralarda demokratik rejimlere geçilmesi görece çok daha kolaylıkla gerçekleşmiştir.

Bu bakımdan, “baskıcı rejim”ler ve dolayısıyla onların tasfiyesi sorununun düğüm noktası söz konusu “demokratik hak ve özgürlüklerden vazgeçme, yurttaşlık işlevini –bir kurtarıcı otorite lehine- terketme eğiliminin varlığıdır.

Her ne kadar modernleşmenin perspektifinde –bu sürecin maddi, kültürel kazanımları ile- demokratik hak ve özgürlükleri içselleştirmiş, bunları ve bunlarla mümkün yurttaşlık işlevini varoluşunun ayrılmaz bir bileşeni sayacak insanlardan oluşan bir toplum öngörülmüş ise de; tarihsel deney göstermektedir ki; özellikle iktisadi kaygıların depreştiği, refahın veya statülerin bozulduğu durumlarda insanların büyük çoğunluğu varoluşlarının bu “parça”sını feda ederek “kurtulabileceklerine” inanmakta veya bunu savunan “kurtarıcı”lara direnememektedir.

Demek ki; genel olarak modernleşme, ideallerinden biri ve herhalde en anlamlısı olan, “özgür birey”i, yani kendisinin ve içinde yer aldığı toplumun gidişatı ile ilgili her konuda karar ve eylem sorumluluğuna, yetkinliğine sahip ve bu vasfının vazgeçilmezliğine inanan “insan”ın oluşmasında yetersiz kalmıştır.

Bunun bir dizi –yan- sebebinden bahsedilebilirsek de, bence asli neden; genel olarak modernleşmenin araçsal bir kültür ve yaklaşıma dayanması ve bunun paralelinde demokrasiyi ve “yurttaş”ın siyasal işlev ve sorumluluklarını onun –temelde- iktisadi çıkar güdü ve hesaplarının bir aracı olarak kavratmasıdır.

Modernleşmeyi modernleşme yapan şeyin ta kendisidir bu. Dolayısıyla baskıcı bir rejime dönüşebilme imkanı/potansiyeli daima söz konusudur ve bu imkan süreç geliştikçe –belki (herhalde) doğrudan baskı, fiziki şiddet yöntem ve araçları silikleşse de- azalmaz, hatta artar, artabilir. Nitekim günümüzün en modern toplumlarında, demokratik düzenin geleneksel kurumlarının –parlamento, parti, sendika ve gönüllü kamusal işlevli, “yarı siyasal” örgütlerin- gözden düşmesi, itibar kaybı, seçimlere kolaylıkla benimsetilebilecek yeni düzenlemeler ile bu süreç daha hızlanabilir ve belirginleşebilir.

Bu bakımdan “baskıcı rejimlerin tasfiyesi” sorununu, modern toplumla birlikte teşekkül eden demokratik hak, özgürlük, değer, kurum ve kuruluşların nasıl istikrarlı hale getirileceği veya canlandırılacağı hipotezi üzerinden tartışmanın fazla bir sonuç vereceğini sanmıyorum.

“Gelişme” derecesi az olursa olsun, baskıcı rejim durum ve ihtimalini ortadan kaldırılabilmek sorununu önüne koyacak her insan ve toplum demokrasi kavramını yeni baştan ele almanın yanısıra, hak ve özgürlüklerin, “yurttaş” olmanın anlam ve içeriğinin hayat tarzımız ve varoluşumuz ile içsel bağlantısını yeniden tanımlayacak bir perspektifle soruna yaklaşmamız gereğini idrak zorundadır.

BASKICI REJİMLERİN TASFİYESİ SORUNU

Selahattin DEMİRTAŞ

Bütün siyasi rejimlerin temelde iki amacı vardır: Birincisi mevcut hukuksal siyasal, ekonomik, düzeni koruma, ikincisi de ne pahasına olursa olsun sürdürme. Rejimleri birbirinden ayıran temel fark ise, yukarıda belirtilen amaca ulaşmada kullandıkları yöntemidir.

Bir sistemin hukuksal siyasal yapısı, yani anayasal-yasal yapısı o sistemin özgürlükçü mü, baskıcı mı olduğunun en önemli verisini sunmaktadır. Özgürlük fikri ve gelişme aşamasındaki deneyimler, baskıcı ve otoriter rejimlerin tasfiyesinin uzun bir zamanı aldığı ve pek meşakkatli bir iş olduğunu göstermektedir. Şunu hemen eklemek gerekir ki hukuksal yapıların yanı sıra idari uygulamalar da rejimin baskıcı karakterini katmerleştirebilmektedir. Aynı zamanda hukuksal yapılar daha doğrusu hukuki düzenlemeler rejimlerin gerçek yapılarını gizlemeyi amaçlayan makyaj olarak da kullanılabilir. Sisteme dışarıdan baktığımızda ustaca bir dizayn ile demokratik bir rejimde olması gereken tüm kurumları ihtiva etmekle birlikte bu kurumlar çok büyük oranda formeldir. Bu anlamda Türkiye örneği, iyi bir deneyimi de aktarmaktadır.

Genele dönmek gerekirse formel veya informal -ismi ne olursa olsun- bütün rejimleri genel olarak iki ana başlık altında toplamak mümkündür: “Otoriter rejimler” ve “Hürriyetçi rejimler”. Otoriter rejimlerin ortak özelliği coplu, silahlı, çatık kaşlı, hukuksal yapıda yurttaşı ve yurttaş istencine dayanmamayı, merkeze “insanı” oturtmayan, yurttaşın varlığını devletin varlığına ve onun korunmasına adayan kısacası kutsal devlet anlayışına sahip oluşudur. Toplumlar ve devletler tarihinde görülen modeller monarşi ve diktatörlük olarak tanımlanırken günümüzde cumhuriyetlerde, parlamenter rejimlerde baskıcı ve otoriter hukuksal yapı ile uygulamaları görmek mümkündür.

Yine toplumun yapısına, kültürüne, tarihsel sürece, zamana ve mekana bağlı olarak siyasi rejimler de değişikliğe uğrayarak yeniden şekillenirler. Ancak siyasi rejimlerin süreç içerisinde şekillenmesi kadar, siyasi rejimlerin de zamanla toplumları şekillendirdiği olgusu gözardı edilmemelidir. Bu karşılıklı etkileşim süreci (özellikle baskıcı rejimlerde) rejimin toplum üzerinde tamamen hakimiyet kurması ve topluma üstün gelmesi ile sonuçlanır. Bu noktadan sonra artık toplumun siyasi rejimi şekillendirmesi veya yönlendirmesinden söz edilemez. Rejim, artık tek başına toplumun neredeyse bütün ilişkilerine yön veren, düzenleyen, sınırlayan ve denetleyenidir. Baskıcı rejimlerin (temel ideolojisi ne olursa olsun) kendini koruyabilmesinin tek yolu yine “baskıdır”. Baskı, terör ve şiddet böylesi rejimlerin varlık nedenleridir. Toplum içerisinde yükselecek en cılız muhalefet dahi rejim için tehlikedir ve derhal yok edilmesi gereklidir. Toplum için, birey için en doğru ve en faydalı olanı belirlemek rejimin işidir! Rejim, toplumun yerine düşünmekte ve karar vermekte hiçbir sakınca görmez. Hatta toplumun düşünme ve karar verme yetisinin olduğunu veya toplumun tartışarak doğruya ulaşabileceği yönündeki bir ihtimali dahi kabul etmez.

Yukarıda belirtilenler, baskıcı rejimler açısından düşünülünce son derece normal ve olağan olanıdır. Olağandışı olan veya vahim olanı ise toplumun da kendini bu şekilde görmesi, buna inanması veya bu durumu kabullen(diril)mesidir. Kitlelerin bu şekilde pasifize edildiği, uyuşturulduğu veya “kandırıldığı” toplumlarda baskıcı rejimlerin ömrünün daha uzun olacağı(olduğu) muhakkaktır.

Ülkemizde uzun yıllardan beridir süregelen ve adına “toplumsal sorunlar” denilen sorunlar yumağının temelinde yatan da aslında “baskıcı rejim” uygulamalarının yarattığı “toplumsal hastalıklardır”. Toplum neredeyse yarım asırdır derin bir “koma” halini yaşamaktayken, bunun nedenleri hakkında bile aydınların! halen genel bir toplumsal mutabakata varmamış olması hastalığın ne derece vahim boyutlara ulaştığının bir başka açıdan göstergesidir. Türkiye toplumunun hiç de hak etmediği bu travmaların yarattığı ve yaratmaya devam ettiği yaraları sarmak elbette ki kolay olmayacaktır. Bir korku cumhuriyetinde yaşamak elbette ki kolay değildir. Bir ülke düşünün ki devleti halkından, halkı da devletinden korksun. Bir rejim düşünün ki halktan korktuğu oranda halkı korkutmayı “milli güvenlik siyaseti” olarak benimsemiş olsun.

Baskıcı uygulamalar neticesinde toplumda oluşan “travma halinin”, yaşamı katlanılmaz bir hale getirdiğinin değişik zaman ve mekanlarda tanıklığını yapmakta, çoğu zaman da bu gerçekliği bizzat yaşamaktayız. Toplumdaki genel korku, panik, çaresizlikten kaynaklı tepkisizlik, sürekli olarak kendini güvende hissetmeme, toplumsal sorunlara karşı (bile bile) ilgisizlik ve bir bütün olarak “paronaya” hali, her birimizin günlük ve düzenli (!) olarak karşılaştığı ve birebir yaşadığı depresyonlar,

yaşamın (en kutsal hakkın) tek başına işkenceye dönüştüğü gerçekliği. Bir toplumda yaratılabilecek her türlü tahribat maalesef yaşadığımız toplumda yaratılmıştır ve yaratılmaya devam edilmektedir. Rejimin bu gün itibariyle baskıcı karakterinden sıyrıldığını, baskıyı, şiddeti yöntem dışına çıkardığını düşünsek bile geçmişte yaşanan acılar ve deneyimler, toplumdaki travma halinin devamı (en azından bunları yaşayan nesiller) açısından yeterlidir. Kendisine işkence yapan kişi(ler) ile aynı kentte onu da bırakın aynı yerkürede yaşıyor olma hissi bile yaşamı zehir etmeye yeterlidir.

Cezaevlerinde devlet güvencesinde bulunan insanlara silahlar ile saldırıp öldüren idareciler tarafından yönetildiğini bilmek, ya da kendi ülkesini bombalamakta tereddüt etmeyen anlayış tarafından yönetildiğini düşünmek, ya binlerce faili meçhul cinayetin sorumluluğunu halen taşıyan bir devletin vatandaşı olduğumuz gerçekliği ve bunun gibi yüzlerce örnek, bunların tümü toplumdaki genel travma halinin yaygınlığı ve sürekliliği açısından son derece olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Kendini hukuk ile sınırlandırmayan bir devlet anlayışının toplumda yaratacağı travma, rejim açısından bir yere kadar güvencedir aslında. Nitekim rejimin hedeflediği nokta da budur. Toplumda genel bir korku ortamı yaratmak ve bu havanın toplumun mümkünse bütün kesimlerince teneffüs edilmesini sağlamak rejimin kendisini güvende hissetmesi için gerekli ve yeterlidir.

Bir rejim, toplumda korku salmayı hedeflemişse bunun için kullanacağı yöntemler de gerçekçi ve inandırıcı olmalıdır. Korkunun sürekliliği ve kalıcılığı açısından da bu çok önemlidir. Örneğin binlerce “faili meçhul” cinayetin gerçek faillerini yakalayan ve onları bağımsız yargı huzuruna çıkararak bir rejimden siz olsanız korkar mısınız? İşkence yapan kamu görevlilerini takır takır yargılayıp cezalandıran bir sistem korkunç mudur acaba? Ya da yüzlerce “kayıp”ın faillerinin ortaya çıkarılıp yargılandığını düşününce rejimden yine de korkar mıyız? Yukarıda da belirittiğimiz üzere baskıcı rejimlerin varlık nedeni “baskı” ve dolayısıyla “korku”dur. Korkunun ortadan kalkması böylesi rejimlerin tasfiyesine yol açacağından, baskının ve korkunun kaldırılmasını rejimden beklemek, rejime “kendini yok et” demekten başka bir şey değildir.

Baskıcı rejimler ile başa çıkabilmek, korku çemberini kırabilmek ancak toplumsal bir karşı duruşla mümkün olabilecektir. Psikologlar korkunun “kendine güvenmeme” ve “suçluluk duygusunun” eseri olduğunu belirtmektedirler. Dolayısıyla evvela toplumda eksik olan moral değerleri yenilemek ve yüceltmek esas alınarak, toplumun öz güvenini sağlamalıdır. Bu ise tek başına ne psikologların, ne hukukçuların ne de hekimlerin işidir. Türkiye İnsan Hakları Hareketi bu görevi üstlenmeli ve toplumdaki genel korku havasının kırılması için

uzun vadeli ve geniş çaplı faaliyetleri önüne hedef olarak koymalıdır. İnsan hakları aktivistlerinin neredeyse her gün bire bir yaptığı bu türden çalışmalar genele yayılmalı, toplumdaki bu türden travmaların “pansuman” edilmesinin yeterli olmadığı görülerek bir an önce “ameliyat” hazırlıklarına başlanılmalıdır. Ameliyatı kim ne ile ve nasıl yapacak? Baskıcı ve otoriter rejimlerin tasfiyesinin globalleşme ile birlikte kendiliğinden olanaklı olmayacağı, herkesin ortak paydasını oluşturuyor. Baskıcı rejimlerin kutsal devlet anlayışına karşın, kutsal insan anlayışının kabulünü, hak ve özgürlükleri talep edenler nasıl sağlayacaklar. Rejim muhalifleri bir yandan örgütlenme olanağını bulamazken öte yandan rejim travmalarını nasıl rehabilite edecekler.

Sıkça kullanılan klasik ayırım hemen kendini güncelleştirecektir. Rejim yıkılarak yeni bir rejim mi kurulmalı, yoksa rejim, oluşturulacak demokratik basınçlarla reforme edilip dolaylı tasfiye mi edilmeli. Günümüzde birinci şıkkın pek tercih edilmediği, tercih edilse bile destek görmediği, destek gördüğü yerlerde ise uluslararası devletler topluluğu ittifaklarından ötürü başarı şansının olmadığı deneyim ve örneklerini göstermek mümkün. Bu tezde hemfikir olmazsak da tartışmaya değer olduğu kabul edilecektir. O halde rejim tasfiyesinde rejim mağdurlarının ve aynı zamanda muhaliflerinin kendilerini yenilemesi, muhalefet araçlarını gözden geçirmesi ve güncelleşmesi gerekmektedir.

Salt Türkiye örneğinden hareketle rejimin bunca baskıcı karakterine rağmen halen sürdürülebilir olmasını, demokratikleşmemede direnmesini nasıl açıklayacağız. Yetmiş altı yıllık cumhuriyet tarihi hiç de genç -en azından insan ömrüyle kıyasladığımızda sayılmayacaktır. Cumhuriyetin halen emeklemesini doğal karşılayamayız. Bırakın reform ve tasfiyeyi, ilkel milliyetçilik ve militarizmin iktidara kadar yükselmesinin muhalefet araçlarıyla ilgisini kurmada daha fazla geç kalmamak gerekir. İnsanlar yaşamlarını yitirdikçe, Türk nüfusunun milliyetçilik duygularıyla oynanmaya devam edilecektir. Kabul etmemiz gerekir ki şiddet ve şiddet araçlarının kullanımı, rejimin ömrüne ömür, iktidarına güç ve meşruluk kazandıracaktır.

Demokratik araçların kullanımıyla rejimi reformlara zorlayarak dolaylı tasfiye olanağını ve olanaksızlıklarını ayrıca tartışmaya açmak gerekir. Neredeyse herkesin hemfikir olduğu devlet geleneği, ulusalcılık, jeo-stratejik konum, devletler topluluğu ittifakları, nicel nüfus yoğunluğu vb. etkenler, dezavantajları oluşturmaktadır.

İnsan hakları ve demokrasi standartlarının yükseltilmesini talep eden küçümsenemez güçlü bir iç dinamik, iktidar (hükümet) ortamında rejimin yapısal reforma ihtiyaç duyduğunun kabul edilmesi ve reform tartışmalarını giderek yükselmesi, uluslararası devletler topluluğunun ilişkilerinde rejimlerin insan hakları

ve demokrasi standartlarının yükseltimi koşulları, küresel düzeyde demokratik rejim ve insan haklarının yükselen değer olmaya devam etmesi, giderek çoğalan ve daha nitelleşen güçlü bir reform potansiyelinin olanaklarını ise ilk etapta avantaj olarak sıralayabiliriz.

Baskıcı rejimlerin ortak karakteri manüplasyonu en etkin şekilde kullanıyor olması ve muhalefetin çok parçalı bulutlu! yönünü kullanmasıdır. Manüplasyonu tersine çevirme olanağı olmasa da kitle iletişim araçlarına ulaşmak ve bu olanağa sahip olmak mümkündür. Tabii ki ayda bir yayınlanan ideolojik bülten ve beş bin kişi tarafından okunan siyah beyaz yayınları kastetmiyoruz. Bunları reddetmeden topluma doğruyu ulaştırmanın zorunlu araçlarını algılamak gerekir. Ortak demokrasi ve insan hakları talebinde buluşacak bir muhalefetin reformlara dayalı tasfiye hareketi, her ne kadar koşullarla, dünya konjüktürü ile önceden belirlenemeyecek olay ve olgularla ilintili ise de engellenemeyeceği açıktır.

Değişmeyen tek şey değişimdir. Değişebildiği oranda değişim olanaklı olacaktır.

Tartışmayı, yukarıda belirlemeye çalıştığımız doğrultuda derinleştirmek mümkündür.

TÜRKİYE'DEKİ OLAĞANÜSTÜ HAL UYGULAMALARININ İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ KARARLARINA YANSIMASI

M. Sezgin TANRIKULU

I) Giriş

'Kürt Sorunu' 1923'te cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen zaman içinde Türkiye'nin en temel sorunu olmaya devam etmektedir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından tüm Türkiye'de ilan edilen sıkıyönetim rejimine 1987 yılında son verilmesine karşın, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Güneydoğu'nun 11 ilinin 10'unda 19.07.1987 tarihinde Anayasa'nın 119-122. maddeleri uyarınca olağanüstü hal ilan edildi.⁽¹⁾ Anayasa ve 2945 sayılı Olağanüstü Hal Yasası'na dayanılarak çıkarılan 285 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile çok geniş, denetimsiz ve işlemleri yargı yollarına kapalı olan bir "Bölge Valiliği" oluşturularak, bu illerin yönetimi bu valiliğe bırakıldı. Bölgede halen dört ilde olağanüstü hal uygulaması devam etmektedir.

Olağanüstü hal bölgesinde yaşanan, tanımı bu güne kadar yapılamayan resmi çevrelerin "**kalkışma**", "**terörist hareket**", "**düşük yoğunluklu çatışma**" ve zaman zaman "**savaş**" olarak değerlendirdikleri, "**Kürt sorununa**" demokratik

¹ Diyarbakır, Batman, Şırnak ve Hakkari illerinde olağanüstü halin dört ay süre ile yeniden uzatılmasına Türkiye Büyük Millet Meclisi 707 sayılı kanunla 21.11.2000 tarihinde yeniden karar vermiştir. (1982 Anayasası'nın 120. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu'nun da görüşünü aldıktan sonra ülkenin bir veya birden fazla bölgesinde veya tamamında olağanüstü hal ilan edebilmekte ve bu karar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulmaktadır. Anayasa'nın 121. maddesi uyarınca ilan edilen olağanüstü hal her 4 ayda bir Meclis tarafından görüşülerek uzatılabilmekte veya kaldırılabilir.)

yollarla çözüm üretilmemesinden kaynaklanan mevcut durum⁽²⁾, yoğun olarak insan hakları ihlallerine neden olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne 10 Mart 1954 tarihinde taraf olmakla birlikte, sözleşmenin 25. maddesinde yer alan İnsan Hakları Avrupa Komisyonu'na bireysel başvuru hakkını Bakanlar Kurulu kararı ile tanıdığını 28.01.1987 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne bildirmiştir. Türkiye, 27.09.1989 tarihinden itibaren de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (Mahkeme) zorunlu yargı yetkisini kabul etmiştir. Mahkeme'ye başvuru prosedürünün avukatlarca yeterince bilinmemesi, Mahkeme'nin kullandığı resmi dillere yabancılık, başlangıçtaki literatür eğitim eksikliği ve başvuru yapanlardaki misilleme korkusu, olağanüstü hal bölgesindeki ihlallerin çok az bir kısmının Mahkeme'ye taşınabilmesine neden olmuştur.

II) Olağanüstü Hal Uygulamaları

1. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin verilerine göre⁽³⁾ olağanüstü halin ilan edildiği 19.07.1987 tarihinden, 31.01.2001 tarihine kadar;

a. 23415 yasadışı PKK örgütü mensubu ölü, 621'i yaralı, 3114'ü sağ ve 2379 örgüt mensubu da kendiliğinden teslim olmak üzere 29.529 örgüt mensubu ele geçmiştir.

b. Yine bu süre içerisinde, çatışmalarda toplam 5029 güvenlik görevlisi ölmüş ve 11022 güvenlik görevlisi de yaralanmıştır. Aynı verilere göre, bu çatışmalarda 4460 sivil yaşamını yitirmiş, 5460 kişi de yaralanmıştır.

2. Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi kayıtları üzerinde yapılan incelemeye göre de,⁽⁴⁾ bu mahkemelerin kurulduğu 1984 yılından 2000 yılına kadar toplam 67.529 kişi Diyarbakır DGM'lerde yargılanmıştır. Yargılananlar arasında bulunan çok sayıda çocuktan, 01.04.1997 tarihine kadar yapıları çalışmaya göre,⁽⁵⁾ 596'sı örgüt üyeliği ve benzeri suçlardan ağır hapis cezası almışlardır.

² M. Sezgin Tanrıkulu, "Ulusal ve Ulusalüstü Hukuk Mevzuatı Karşısında Kürt Realitesi ve Mevcut Durum", Diyarbakır Bölge Barosu Dergisi, Sayı: 6 (Kürtlerin, bireysel ve kolektif olarak kullanabilecekleri haklar, Türkiye'nin de taraf olduğu bir çok uluslararası sözleşmede güvence altına alınmıştır. Halen yürürlükte bulunan mevzuat ise, bu hakların kullanımı engellemektedir. Uluslararası sözleşmeler ve buna aykırı olan iç hukuktaki halen geçerli olan mevzuat bu yazının konusu ve kapsamı itibari ile ele alınmamıştır).

³ <http://www.ohal.gov.tr>.

⁴ M. Sezgin Tanrıkulu, "DGM istatistikleri", Diyarbakır Barosu Dergisi, sayı:8 ve Sayı: 12, 2000'de Gündem, 23.06.2000.

⁵ M. Sezgin Tanrıkulu, "DGM'de Ceza Alan Çocuklar", Diyarbakır Barosu Dergisi', sayı: 9

3. 1997 yılında TBMM tarafından oluşturulan bir araştırma komisyonunun hazırladığı rapora göre, bölgede boşatılan ve tahrip edilen yerleşim birimi (köy, mezra) sayısı 3.428 civarındadır.⁽⁶⁾ Yine bu yerleşim birimleri ile çatışmaların yaşandığı bölgede en az iki milyon kişinin zorunlu göç uygulamasına uğradığı tahmin edilmektedir.

4. Türkiye İnsan Hakları Vakfı verilerine göre,⁽⁷⁾ büyük çoğunluğu olağanüstü hal bölgesinde olmak üzere 1994 ile 1998 yılları arasında en az 812 kişi faili meçhul siyasal cinayete kurban gitmiştir. Aynı rapora göre,⁽⁸⁾ 1980-1997 yılları arasında çoğunluğu olağanüstü hal bölgesinden olmak üzere en az 186 kişi kaybedilmiştir. 1990-1998 yılları arasında TİHV tarafından saptanabilen işkence vaka sayısı 13263'tür.⁽⁹⁾

Olağanüstü Hal bölgesinde ihlaller hemen hemen bütün hak kategorilerini kapsayacak şekilde yaşanmakta ve muhtelif biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin gözaltı süresinin uzunluğu ve gözaltı süresi boyunca hukuki yardım alamama yoluyla “kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı”; ev-işyeri aramaları ve telefon dinlemelerle “özel yaşamın gizliliği hakkı”; kapatılan dernekler, yasaklanan toplantılar dolayısıyla “örgütlenme ve toplantı özgürlüğü hakkı”; kapatılan radyo-televizyon, olağanüstü hal bölgesine belli gazete, dergi ve vb. yayımların girişinin yasaklanması yoluyla “ifade, iletişim ve haber alma özgürlükleri”; yasaklanan sinema ve tiyatro gösterileri dolayısıyla “sanata ilişkin özgürlükler” ihlal edilmekte; kamu çalışanlarının bölge dışına sürülmeleri gibi durumlarda ihlaller iç içe geçmektedir. İhlallerin, toplumu yıldırma suretiyle bütün hakların kullanım şartlarını tahrip etme amacına yöneldiğinin tipik işareti olarak da iki HADEP'li yöneticinin kaybedilmesi vakası⁽¹⁰⁾ anılabilir.

III) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları

Olağanüstü hal uygulamalarının Mahkeme kararlarındaki görüntüsünü, hakların Sözleşme'deki düzenleniş sırasıyla ve Mahkeme'nin 31.12.2000 tarihine kadar verdiği kararlar temelinde ele alarak incelemeye çalışacağız. Yaşam hakkı, işkence ve insanlık dışı muamele yasağı, kişi güvenliği ve özgürlüğü hakkı, özel yaşama

⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Güneydoğuda Boşaltılan Köyler ve Göç Sorununu Araştırma Komisyonu”nun hazırladığı ve 15.01.1998 tarihinde Meclis Başkanı'na sunduğu rapor.

⁷ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Türkiye İnsan Hakları Raporu 1998, s. 161.

⁸ TİHV, s. 216-218.

⁹ TİHV, s. 219.

¹⁰ HADEP Silopi İlçe Örgütü Başkanı ve yöneticileri olan S. Tanış ve E. Deniz'den son olarak 24.01.2001 tarihinde çağrıldıkları Silopi İlçe Jandarma Komutanlığı'na girişlerinden beri haber alınmamaktadır. Mahkeme, yapılan başvuruyu 65899/2001 no ile hemen kayıt etmiş ve başvurunun Hükümete acil bildirilmesine karar vermiştir.

saygı ve mülkiyet hakkı gibi ihlaller olağanüstü hal uygulamalarının doğrudan sonucu olmakla birlikte, parti kapatma gibi vakalar da olağanüstü hal uygulamalarının dolaysız ve resmi bir yansıması olmamakla birlikte, olağanüstü hal rejimine gerekçe oluşturan Kürt sorunuyla doğrudan bağlantı içindedir. Bu nedenle Mahkeme kararlarını bu tür bir ayırımlamaya dayanarak iki bölüm halinde ele almak uygun olacaktır.

1. Olağanüstü Hal Uygulamalarının Doğrudan Sonucu Olan Mahkeme Kararları

A) Yaşam Hakkı

Mahkeme, kendi tarihi içerisinde Birleşik Krallık örneği dışında,⁽¹¹⁾ yaşam hakkı ihlalleri ile Türkiye aleyhine yoğun olarak olağanüstü hal bölgesinden yapılan başvurular sayesinde tanışmıştır. Mahkeme, yaşam hakkı ihlali sonuçlarına, Komisyon'un⁽¹²⁾ kendi çalışma prensipleri uyarınca görevlendirdiği üyelerinin, Türkiye'de bir yerel mahkeme gibi, "olgu saptama duruşmalarında" dinlediği tanıklar ve elde ettiği belgelerle ulaşmıştır. Mahkeme, olağanüstü hal bölgesinden yapılan başvurular nedeniyle verdiği kararlarında Sözleşmenin 2. maddesinde korunan yaşam hakkının beş değişik nedenle ihlal edilebileceğini saptamıştır. Karara bağlanan başvurularda yaşam hakkının birden fazla nedenle birlikte ihlal edilebileceği de saptanmıştır.

a) Yaşam Hakkı İhlalinin Doğrudan Devletin Müdahalesi ile İhlal Edildiği Sonucunun Saptandığı Başvurular

Mahkeme, gözaltına alındıktan sonra akıbetleri belli olmayan mağdurlara ilişkin başvurularda, olayların özgün koşullarına göre yaşam hakkına devletin doğrudan müdahalesi ile son verildiği sonucuna varmıştır. **Çakıcı v. Türkiye** başvurusunda,⁽¹³⁾ mağdur Ahmet Çakıcı'nın gözaltına alındığı Türk Hükümeti tarafından kabul edilmemesine karşın, Mahkeme gözaltı olgusunun varlığını kabul etmiş, daha sonra silahlı çatışmada öldüğü Mahkemeye bildirilen mağdurun ölüm koşullarının Hükümetçe yeterince açıklanamadığı gerekçesi ile doğrudan ihlale karar vermiştir. **Taş v. Türkiye** başvurusunda ise,⁽¹⁴⁾ yaralı olarak gözaltına alınan mağdur Muhsin Taş'ın, bir gün sonra götürüldüğü "yer gösterme" sırasında kaçtığı şeklindeki güvenlik güçlerince tutulan tutanak Mahkemece inandırıcı bulunmamış

¹¹ McCann ve diğ. v. United Kingdom, Karar Sıra No. 549, 27 Eylül 1995.

¹² İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin yapısını değiştiren ve 01.10.1998 tarihinde yürürlüğe giren sözleşmeye ek 11 nolu protokolden önce Sözleşme organları, Komisyon ve Mahkeme'den oluşmaktaydı.

¹³ Çakıcı v. Türkiye, Başvuru no. 23657/94, 8 Temmuz 1999 tarihli karar.

¹⁴ Taş v. Türkiye, Başvuru no. 24396/94, 14 Kasım 2000 tarihli karar.

ve aradan geçen süreye rağmen kendisinden haber alınamayan mağdurun yaşamından Hükümetin sorumlu olduğu sonucuna varılmıştır. **Timurtaş v. Türkiye** başvurusunda,⁽¹⁵⁾ Abdulvahap Timurtaş'ın gözaltına alındığı Hükümetçe reddedilmiş, iç hukuktaki soruşturma dosyasından aslı daha sonra görevlilerce çıkarılan gözaltı belgesinin fotokopisinin başvuru tarafından Komisyona sunulması üzerine Mahkeme, Hükümetten sahte olduğunu iddia ettiği bu belgenin aslını sunmasını talep etmiş, sonuçta belge aslını sunamayan Hükümeti yaşam hakkının ihlalinden sorumlu tutmuştur. Gözaltına alınan ve gözaltına alındıktan sonra maruz kaldığı işkence sonucunda öldüğü noktasında makul şüphenin ötesinde hiçbir kuşku bulunmayan İsmail Ertak'a ilişkin **Ertak v. Türkiye** başvurusunda,⁽¹⁶⁾ gözaltına alınma olgusunun Hükümetçe kabul edilmemesine rağmen, Mahkeme yaşam hakkının görevlilerce ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

b) Yaşam Hakkı İhlalini Önlemede Hükümetçe Gerçek ve Yeterli Önlemler Alınmaması Nedeniyle İhlalin Saptandığı Başvurular

Olağanüstü hal bölgesinde yoğun olarak 1992-1996 yılları arasında başta Diyarbakır olmak üzere şehir merkezlerinde, kanaat önderi olarak kabul edilebilecek onlarca yazar, siyasetçi, öğretmen, sendikacı, gazeteci, avukat, imam ve toplumun değişik kesimlerinden insanlar sokak ortalarında faili meçhul biçimde öldürülmüşlerdir. Büyük çoğunluğunun bugüne kadar faileri saptanamamıştır. Mahkemeye yapılan başvurulardan sonra failerinin saptandığı bildirilenler bakımından da, Mahkeme saptandığı bildirilen bu failerin gerçek failer olduğu noktasında Hükümetin tezlerini inandırıcı bulmamıştır.⁽¹⁷⁾

Mahkeme, **Kılıç v. Türkiye**,⁽¹⁸⁾ **Kaya v. Türkiye**⁽¹⁹⁾ ve **Akkoç v. Türkiye**⁽²⁰⁾ başvurularında, sırası ile gazeteci, doktor ve öğretmen sendikacı olan maktullerin buldukları konum itibarıyla bölgede yaşayanlar karşısında resmi makamların olumsuz tutumları da dikkate alındığında yaşamlarının risk altında olduğunun bilinmesine rağmen yaşam hakkını korumada yakın, gerçek ve makul önlemleri almayan Hükümeti yaşam hakkından sorumlu tutmuştur.

¹⁵ **Timurtaş v. Türkiye**, Başvuru no. 23531/94, 13 Haziran 2000 tarihli karar.

¹⁶ **Ertak v. Türkiye**, Başvuru no. 20764/92, 09 Mayıs 2000 tarihli karar.

¹⁷ Olağanüstü hal bölgesinde bu cinayetlerin yerel olarak Hizbul-kontra olarak adlandırılan ve görevlilerce kontrol-hoşgörü gösterilen güçlerce işlendiği yaygın olarak kabul edilmektedir.

¹⁸ **Kılıç v. Türkiye**, Başvuru no. 22492/93, 28 Mart 2000 tarihli karar.

¹⁹ **Mahmut Kaya v. Türkiye**, Başvuru no. 22535/93, 28 Mart 2000 tarihli karar.

²⁰ **Akkoç v. Türkiye**, Başvuru no. 22947/93-22948/93, 10 Ekim 2000 tarihli karar.

c) Operasyonun Planlanmasındaki Yetersizlikler Nedeniyle Yaşam Hakkı İhlalinin Saptandığı Başvurular

Çatışmaların yoğun olarak yaşandığı dönemlerde, güvenlik görevlilerinin operasyonları sonucunda bir çok sivil değişik biçimlerde yaşamlarını kaybetmiştir. **Ergi v. Türkiye**,⁽²¹⁾ **Oğur v. Türkiye**⁽²²⁾ başvurularına konu olan olaylar bu başlık altındaki ihlallere örnektir. Bu olaylarda, Hükümet tarafından kırsal alanda, silahlı örgüt mensuplarına karşı yapıldığı bildirilen operasyonlarda sırasıyla köydeki evinde bulunan bir kadınla, kömür ocağında bekçi olarak çalışan bir işçi, güvenlik güçlerince açılan ateş sonucunda yaşamlarını yitirmiştir. Mahkeme operasyonun planlanmasındaki yetersizlikler ile uygulanmasındaki ağır kusur ve ihmaller nedeniyle yaşam hakkının ihlaline karar vermiştir.

d) Güvenlik Güçlerinin Orantısız Güç Kullanımının Neden Olduğu Yaşam Hakkı İhlallerinin Saptandığı Başvurular

Gül v. Türkiye⁽²³⁾ başvurusuna konu olan olayda, ev aramasına giden güvenlik güçleri kapıyı açmakta olan mağdura, daha kapıyı açmadan izah edemedikleri nedenle 50-55 adet kurşun sıkmışlar ve ölümüne neden olmuşlardır. Kadın ve çocuklar gibi masum sivillerin bulunduğu bir eve, hedef görünmediği halde bu şekilde etkili ve otomatik silahlarla ateş açılarak yaşam hakkına son verilmesinde Mahkeme kullanılan gücü, ulaşılmak istenilen hedefle hiçbir şekilde izah edilmeyecek biçimde orantısız bulmuştur.

e) Yürütülen Soruşturmanın Eksik ve Yetersiz Kalması Nedeniyle Yaşam Hakkı İhlallerinin Saptandığı Başvurular

Mahkeme, olağanüstü hal bölgesinden yapılan diğer bir çok başvuruda ise, yaşam hakkına güvenlik güçlerinin doğrudan müdahalesi olgusunu saptamamış, ancak yürütülen soruşturmanın eksik ve yetersiz oluşu nedeniyle yaşam hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır.⁽²⁴⁾ Bu başvurularda öne çıkan olgu, yaşam hakkına güvenlik güçlerince son verildiği şüphesinin yeterince kanıtlanamamış olmasıdır. Ancak, savcılarının isteksiz ve yetersiz davranışlarının soruşturma dosyalarına yansımış olması yanında, güvenlik güçlerinin yargılanmalarını

²¹ **Ergi v. Türkiye**, Başvuru no. 23818/94, 28 Haziran 1998 tarihli karar.

²² **Oğur v. Türkiye**, Başvuru no. 2 i594/93, 20 Mayıs 1999 tarihli karar.

²³ **Gül v. Türkiye**, Başvuru no. 22676/93, 14 Aralık 2000 tarihli karar.

²⁴ **Kaya v. Türkiye**, Başvuru no. 22729/S3, 9 Şubat 1998 tarihli karar; **Güleç v. Türkiye**, Başvuru no. 21593/93 27 Temmuz 1998 tarihli karar; **Tanrıkulu v. Türkiye** Başvuru no. 23763/94, 8 Temmuz 1999 tarihli karar; **Yaşa v. Türkiye**, Başvuru no. 22495/93, 2 Eylül 1998 tarihli karar; **Demiray v. Türkiye** Başvuru no. 27308/95, 21 Kasım 2000 tarihli karar.

engelleyen olağanüstü hal mevzuatı, Sözleşme'nin temeli sayılan yaşam hakkı ihlallerinden Türkiye'nin yoğun biçimde sorumlu olması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

B) İşkence, Onur Kırıcı veya İnsanlık Dışı Muamele Yasağının İhlal Edildiği Sonucuna Varılan Başvurular

Olağanüstü Hal yönetimi uygulamalarının bölgede yarattığı en ağır, yaygın ve sistematik insan hakları ihlalleri, Sözleşme'nin 3. maddesi anlamında işkence, kötü muamele ve insanlık dışı davranış yönündeki uygulamalardır.

Hakim denetiminden uzak bir biçimde, azami gözaltı süresinin 30 gün olduğu 1997 yılına kadar⁽²⁵⁾ bölgede güvenlik güçleri bu takdir haklarını yaygın bir biçimde zanlılar aleyhine kullanmışlardır. Mahkemenin içtihatlarına göre, tecrit edilmiş koşullarda geçen bu süre tek başına kötü muamelenin karinesini teşkil etmektedir. DGM'lerde yargılananların sayısı, bu muameleye maruz kalanların sayısı noktasında bir ipucudur. Bu konu ile ilgili olarak mahkemenin ihlal saptadığı başvuruları, aşağıdaki başlıklar altında ele alabiliriz;

a) Mahkemenin “İşkence” Olgusunu Saptadığı Başvurular

Mahkeme, kendi tarihi içersinde bir ilki, yine OHAL bölgesinden yapılan bir başvuru ile gerçekleştirerek; **mağdurun gözaltında maruz kaldığı uygulamanın ancak 'İŞKENCE' olarak tanımlanabileceğini saptamıştır.** Mahkeme, **Aksoy v. Türkiye**⁽²⁶⁾ kararında, gözaltında 'filistin askısı' olarak tabir edilen, mağdurun çıplak soyularak, elleri arkadan bağlı bir biçimde kollarından asıldığına tespit edildiğini vurgulamıştır. Aynı kararında Mahkeme Sözleşme'nin 3. maddesinde yer alan 'insanlık dışı veya onur kırıcı muamele' ile işkence arasındaki ayrıma dikkat çekerek, bu muamelenin de ancak kasten yapılabileceğini ve belirli bir hazırlık süresine gereksinim duyulabileceğini özellikle vurgulamıştır. Başvurucunun, her iki kolunda meydana gelen kısmi felcin uygulamayı doğruladığını belirterek, bu uygulamanın ancak işkence olarak tarif edilebileceğini ilk defa tespit etmiştir.

Mahkeme, bu konu ile ilgili olarak daha ağır ikinci tespitini aynı bölgeden, **Aydın v. Türkiye**⁽²⁷⁾ başvurusunda yapmıştır. Bu kararında Mahkeme, jandarma

²⁵ 06.03.1997 tarihinde yürürlüğe giren 4229 sayılı yasa ile gözaltı süresi OHAL bölgesinde DGM'nin kapsamına giren suçlar bakımından azami 30 günden azami 10 güne indirilmiştir.

²⁶ Aksoy v. Türkiye Başvuru no. 21987/93, 18 Aralık 1996 tarihli karar.

²⁷ Aydın v. Türkiye, Başvuru no.23178/94, 25 Eylül 1997 tarihli karar.

tarafından gözaltına alındığında 17 yaşında bir genç kız olan mağdura, gözaltında tecavüz edildiğini saptamış, bu muamele ile birlikte mağdurun gözaltında maruz kaldığı uygulamaların ancak işkence olarak tanımlanabileceğini kabul ederek ağır bir mahkumiyete karar vermiştir.

Mahkeme, gözaltına alınırken jandarma tarafından kafasına vurulan dipçik nedeniyle felç olan ve tedavisi bekletilen **İlhan v. Türkiye**⁽²⁸⁾ başvurusuna ilişkin kararı ile, birden fazla gözaltına alınan, gözaltında tacize maruz kalan, gözleri bağlı bir biçimde çıplak olarak soğuk tazyikli su uygulamasına maruz kalan, çıplak olarak elleri havada hücreye kelepçelenen ve eşi faili meçhul bir biçimde öldürülen **Akkoç v. Türkiye**⁽²⁹⁾ kararında da doğrudan işkence bulgusunu tespit etmiştir.

b) İnsanlık Dışı Muamele Yasağının ve İşkence İddiasının Yeterince Soruşturulmaması Nedeniyle İhlal Tespitinin Yapıldığı Başvurular

Mahkeme, **Tekin v. Türkiye** vakasında,⁽³⁰⁾ başvurusunun soğuk bir hücrede gözleri bağlı olarak tutulmasının ve sorgusu sırasında vücudunda yara, bere meydana gelecek şekilde muamele görmüş olmasının 3. maddenin standartlarına aykırı bir biçimde, insanlık dışı bir muamele olarak görülmesi gerektiğine karar vermiştir.

Veznedaroğlu v. Türkiye⁽³¹⁾ başvurusunda ise Mahkeme, savcılıkta ve yargılandığı mahkeme önünde işkence iddialarını dile getiren, bu iddialarını doktor raporuyla destekleyen mağdurun şikayetleri ile ilgili olarak iç hukukta resen bir soruşturma başlatılmamış olmasını Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlali olarak değerlendirmiştir.

c) Sözleşme'nin 3. Maddesinin İhlal Edildiğinin Saptandığı Diğer Başvurular

Mahkeme, Sözleşme'nin 2. maddesinde güvence altına alınan yaşam hakkına doğrudan müdahale nedeniyle ihlal saptadığı başvurularla, zorla kaybedilmeye ilişkin başvurularda Sözleşme'nin 2. ve 5. maddesinin yanında, aynı zamanda gerek ihlalin doğrudan mağdurları, gerekse başvuru yapanların yakınları bakımından Sözleşme'nin 3. maddesinin de ihlal edildiği sonucuna varmıştır.⁽³²⁾

²⁸ **İlhan v. Türkiye**, Başvuru no. 22277/93, 27 Haziran 2000 tarihli karar.

²⁹ **Akkoç v. Türkiye**.

³⁰ **Tekin v. Türkiye**, Başvuru no.22495/93, 09 Haziran 1998 tarihli karar.

³¹ **Veznedaroğlu v. Türkiye**, Başvuru no. 32357/96, 11 Nisan 2000 tarihli karar

³² **Kurt v.Türkiye**, Başvuru no. 24276/94-22496/93, 25 Mayıs 1998, Timurtaş v. Türkiye.

Mahkeme ayrıca, esas olarak köy boşaltma ve özel mülklerinin tahrip edilmesi nedeniyle Sözleşme'nin 8. maddesi ile sözleşmeye ek 1 nolu Protokolün 1. maddesine aykırılığı tespit ettiği başvurularda da,⁽³³⁾ bu uygulamaya maruz kalanlar bakımından uygulamanın kendisinin aynı zamanda insanlık dışı ve onur kırıcı muamele olduğu sonucuna varmıştır.

C) Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkının İhlal Edildiğinin Saptandığı Başvurular

Mahkeme'nin Sözleşme'nin 5. maddesindeki hakkın '**ağır bir biçimde**' ihlal edildiğini saptadığı ilk başvurular da, '**zorla kaybedilme**' vakalarının sıkça yaşandığı OHAL bölgesinden olmuştur. İlk kararı verdiği tarihe kadar, Sözleşme'ye taraf Avrupa kıtası devletlerine yabancı olan bu uygulamaya ilişkin olarak, kendi pratiğinde referans yapacak karar bulamayan Mahkeme, bu konuda Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi kararları ile Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin İçtihatlarına (HRC) gerekçesinde atıf yapmıştır.⁽³⁴⁾

Mahkeme, jandarmanın köyde yaptığı operasyon sonucunda gözaltına alınan, ancak gözaltına alındığı Hükümet tarafından kabul edilmeyen ve bu konuda inandırıcı hiçbir argümanı ortaya koyamayan Hükümetin, mağdur Üzeyir Kurt'un, akıbetinden Sözleşme'nin 5. maddesi anlamında sorumlu olduğuna ve 5. maddenin ciddi bir biçimde ihlal edildiğine karar vermiştir.

Aynı şekilde Mahkeme, gözaltına alındıktan sonra bir daha kendilerinden haber alınmayan vakaların konu edildiği **Çakıcı v. Türkiye, Timurtaş v. Türkiye, Taş v. Türkiye** başvurularında da, Sözleşme'nin 2. maddesi yanında 5. maddesinin de ağır ihlalinin söz konusu olduğunu istikrarlı bir biçimde ortaya koymuştur.

Mahkeme, **Aksoy v. Türkiye** ve **Demir ve diğ. v. Türkiye**⁽³⁵⁾ kararlarında, 14, 16 ve 23 günlük gözaltı sürelerini Sözleşme'nin 5/3. maddesine aykırı bulmuş ve ayrıca bu konuda Hükümetin Sözleşme'nin 15. maddesi uyarınca koyduğu çekincelelerin, kişi güvenliği açısından değerlendirilemeyeceğine karar vermiştir.

³³ **Selçuk ve Asker v. Türkiye**, Başvuru no. 23184/94-23185/94, 24 Nisan 1998, Bilgin v. Türkiye, 23819/94, 16.11.1994 tarihli: karar.

³⁴ **Kurt v. Türkiye** kararında mahkeme, kararın 65 paragrafında HRC'nin içtihatlarına ve 67. Paragrafında bu konu ile ilgili olarak, İnter-Amerika İnsan Hakları Mahkemesinin Velasquez Rodriguez/Honduras, Godinez Cruz/Honduras ve Cabellero-Delgado ile Santana/Kolombiya kararlarını referans göstermiştir.

³⁵ **Demir ve diğ. v. Türkiye**, Başvuru no.21380/93-21381/93-21382/93, 21 Eylül 1998 tarih/i karar.

D) Özel Yaşama Saygı ve Mülkiyet Hakkının İhlal Edildiği Başvurular

OHAL bölgesinde, güvenlik gerekçe gösterilerek bir çok yerleşim biriminin boşaltıldığı ve tahrip edildiğinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Komisyonu raporu ile saptanmasına karşın³⁶ bunlardan çok az bir bölümü bireysel başvuru yolu ile Mahkeme önüne götürülebilmiştir.

Bu konudaki ilk karar **Akdıvar ve diğ. v. Türkiye**³⁷ başvurusuna ilişkindir. Bu kararında Mahkeme, Sözleşme bağlamında usule ve esasa ilişkin birçok önemli soruna açıklık kazandırmıştır.

Başvuruya konu bu olayda, Hükümetin güvenlik güçlerinin müdahalesi ile başvuru evlerinin yakılmadığı savunmasını reddeden Mahkeme, güvenlik güçlerinin yaptığı imha ve tahribat fiilleri nedeniyle başvuru evlerini kaybettiklerini ve köylerini terk edip başka bir yere taşınmak zorunda kaldıklarını tespit etmiştir. Bu tespitten hareketle, başvuru evlerinin ve içinde bulunan eşyalarının kasıtlı olarak güvenlik güçlerince yakılmış olmasının, konuta ve aile yaşamına saygı ile maliki olunan şeylerin barışçıl olarak kullanılmasına ağır bir müdahale oluşturduğu sonucuna varmıştır.

Mahkeme, **Menteş ve diğ. v. Türkiye**³⁸ **Selçuk ve Asker v. Türkiye**, ve **Bilgin v. Türkiye**, başvurularına ilişkin kararlarında, güvenlik güçlerinin OHAL bölgesine özgü köy yakma ve tahrip etme uygulamalarının varlığını kabul ederek, Sözleşme'ye aykırılıkları tespit etmiştir.

2. Kürt Sorununun Demokratik Yöntemlerle Çözumsuzlüğünden Kaynaklanan İhlallerle İlgili AİHM Kararları

Bu başlık altında da, düşünce - ifade özgürlüğüne müdahale teşkil eden uygulamalarla, örgütlenme özgürlüğüne müdahaleden kaynaklanan ihlaller ayrı ayrı ele alınacaktır. OHAL bölgesi dışında gerçekleşmiş olmakla birlikte, bu ihlaller OHAL'in nedeni olan '**Kürt Sorununun**' bir çözüme kavuşturulmamış olmasından kaynaklanmıştır. Bu bağlantı, özellikle siyasi parti kapatma olayları açısından hiçbir tereddüde yer bırakmayacak açıktır.

A) Düşünce - İfade Özgürlüğüne Müdahaleden Kaynaklanan İhlaller

Türk Ceza Yasası'nın özellikle 312. ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası'nın

³⁶ Bkz. 6 No'lu dipnot.

³⁷ **Akdıvar ve diğ. v. Türkiye** Başvuru no.21893/93,16 Eylül 1996 tarihli karar.

³⁸ **Menteş ve diğ. v. Türkiye**, Başvuru no.23184/94, 28 Kasım'1997 tarihli karar.

8. maddeleri, yakın geçmişte birden fazla yasayla değişikliğe uğramasına karşın, mevcut halleriyle düşünce ve ifade özgürlüğünün kullanılmasını önemli ölçüde sınırlamakta, hatta büsbütün engellemektedir.

Mahkeme, değişik açılardan '**Kürt Sorununa**' ilişkin görüşlerini ifade ettikleri için ağır hapis ve ağır para cezalarına mahkum edilen sendikacı, yazar, yayıncı, avukat, siyasetçi ve öğretim üyelerinin mağdur oldukları başvuruları⁽³⁹⁾ seri bir biçimde 08.07.2000 tarihinde birlikte karara çıkarmış ve Sözleşme'nin 10. maddesinde güvence altına alınan ifade özgürlüğüne müdahalenin Sözleşme'ye aykırı olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, kapatılan Halkın Emek Partisi Genel Sekreteri ve milletvekili olan **İbrahim Aksoy v. Türkiye** başvurularına⁽⁴⁰⁾ ilişkin kararlarında da bu sorunla ilgili yapılan konuşma ve parti adına yayımlanan kitapçıklar nedeniyle cezalandırılmanın da Sözleşme ile bağdaşmadığını belirtmiştir.

Kürt sorunu ve OHAL bölgesine ilişkin haberleri yüzünden bir çok kez kapatılan, muhabirleri -yazarları- dağıtıcıları faili meçhul saldırılarla öldürülen, İstanbul ilindeki merkezi basılıp tüm çalışanları gözaltına alındıktan sonra yayın hayatına son veren günlük '**Özgür Gündem**' gazetesinin sahiplerinin yaptığı bireysel başvuruda da⁽⁴¹⁾ Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlaline karar vermiştir.

B) Örgütlenme Özgürlüğüne Müdahaleden Kaynaklanan İhlaller

1982 Anayasası ve 2820 sayılı Siyasi Partilerin Kuruluşuna ilişkin yasanın bir çok maddesi⁽⁴²⁾ örgütlenme özgürlüğünü önemli ölçüde sınırlayan, hatta bazı durumlarda kullanılmasını tamamen engelleyen hükümler içermektedir. Bu nedenle son 10 yıllık zaman dilimi içerisinde, Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP), Sosyalist Parti (SP), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP), Halkın Emek Partisi (HEP), Halkın Demokrasi Partisi (DEP), Demokratik Kitle Partisi (DKP), Refah Partisi (RP) gibi partiler, Anayasa Mahkemesi tarafından temelli kapatılmışlar ve bir kısım yöneticilerine de siyaset yapma yasağı getirilmiştir.

³⁹ **Ceylan v. Türkiye** Başvuru no. 23556/94, **Arsları v. Türkiye** Başvuru no. 23462/94, **Gerger v. Türkiye** Başvuru no.24919/94, **Polat v. Türkiye** Başvuru no. 23500/94, **Karataş v. Türkiye** Başvuru no. 23168/94, **Erdoğdu v. İnce v. Türkiye** Başvuru no.25067/94-25068/94, **Başkaya ve Okcuoğlu v. Türkiye** Başvuru no.23536/94-24408/94, **Okcuoğlu v. Türkiye** Başvuru no.24246/94, **Sürek ve Özdemir v. Türkiye** Başvuru no.23927/94-24277/94, **Sürek v. Türkiye** (no.1) Başvuru no. 26682/95, **Sürek v. Türkiye** (no.2) Başvuru no. 24122/94, 08 Temmuz 1999 tarihli kararlar.

⁴⁰ **İbrahim Aksoy v. Türkiye** Başvuru no. 28635/95 -30171/56, 10 Ekim 2000 tarihli karar.

⁴¹ **Özgür Gündem v. Türkiye** Başvuru no. 23144/93 16 Mart 2000 tarih/i karar.

⁴² Anayasa'nın 2-3-610-14-66-68-69, Siyasi Partiler Yasası'nın 78-80-81-89-90-95-96-101-107-108 maddeleri.

Kapatılan bu partilerle ilgili olarak yapılan başvurulardan üçü Mahkeme tarafından sonuçlandırılmıştır.⁽⁴³⁾ Bu partilerden ÖZDEP, '**Kürt Sorununun**' çözümüne ilişkin parti programından ötürü kapatılmıştır. Mahkeme, kararında değerlendirme yaparken, parti programında özellikle şiddetin teşvik edilmesinin ve önerilmesinin söz konusu olmadığına dikkat çekmiştir. Daha sonra ise, Kürt ve Türk halklarının birlikte demokratik sistem içerisinde yer alabilecekleri bir sosyal projenin programda sunulduğu, ulusal ve dinsel azınlıklardan söz edildiği ve bunlar için self-determinasyon (kendi kaderini tayin) haklarından söz edildiğinin altı çizilmiştir. Mahkeme, demokratik bir toplumda, demokrasinin kendini tahrif etmeye yönelmedikçe, birbirinin karşısında yer alan ve mevcut siyasal yapılanmaya uymayan siyasal partilerin kapatılmasının Sözleşme'nin 11. maddesi ile güvence altına alınan örgütlenme özgürlüğüyle bağdaşmadığına karar vermiştir.

IV) OHAL Uygulamalarının Mahkeme Kararlarında Ortaya Çıkardığı Yeni Sorunlar

OHAL uygulamalarının, Mahkeme kararlarına yansıyan yönü yukarıda anlatılanlarla sınırlı değildir. Sözleşmeye aykırı ağır insan hakları ihlalleriyle karşılaşan Mahkeme, bu ihlallerle ilgili olarak iç hukukta soruşturma yapılmamış olması karşısında, olgu saptama duruşmaları yaparak delil toplamış, başvuru olayların özgün koşulları içerisinde iç hukuk yollarını tüketmekten muaf tutmuş, saptadığı ihlallerle ilgili olarak iç hukukta etkili hukuk yolları olmadığı gerekçesiyle Sözleşme'nin 13. maddesinin de ihlaline bir çok başvuruda ayrıca karar vermiştir. Bu sorunları da ayrı başlıklar altında ele alacağız.

A) Başvurucuların İç Hukuk Yollarını Tüketmekten Muaf Tutulmaları

Her ne kadar Sözleşme'nin 35. maddesi gereğince, bireysel başvuru için iç hukuk yollarını tüketmek bir zorunluluk ise de, Mahkeme aynı maddenin "uluslararası hukukun genellikle tanınmış kurallarına göre" tümcesinden hareketle, bazı durumlarda başvuru olaylarının iç hukuk yollarını tüketme şartından muaf tutulmalarını gerektiren özel hallerin bulunduğu karar vermiştir. Özellikle 1993 ile 1997 yılları arasında OHAL Bölgesinde meydana gelen öldürme, işkence, köy boşaltma gibi olaylara ilişkin iç hukuk yolları tüketilmeden İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi aracılığıyla yapılan ve Britanyalı avukatlar tarafından yürütülen davalarda Mahkeme, bu davaların başvuru olaylarının bakımından iç hukuk yollarının etkisiz olduğu gerekçesiyle Hükümetin Sözleşme'nin 35. maddesi çerçevesindeki itirazlarını reddetmiştir.

⁴³ **TBKP v. Türkiye** Başvuru no. 19392/92 30 Ocak 1998 tarihli karar, **Sosyalist Parti ve diğ. v. Türkiye** Başvuru no. 21237/93, 25 Mayıs 1998 tarihli karar, **Özgürlük ve Demokrasi Partisi v. Türkiye** Başvuru no. 23885/94 08 Aralık T 999 tarihli karar.

Mahkeme, **Akdıvar ve diğ. v. Türkiye** kararında⁽⁴⁴⁾ ihlale konu olayların yaşandığı yılları ve bölgedeki durumu tanımladıktan sonra, “böyle bir durumda, adalet sisteminin gerektiği şekilde işleminin önünde bazı engeller bulunabileceği düşünülmelidir. Özellikle iç hukuktaki yargılamalar bakımından ispat kuvvetine sahip delilleri toplama, böylesine sorunlu bir durumun doğasında bulunan güçlükler, hukuk yollarına başvurmayı anlamsız kılabilir ve bu tür hukuk yollarının dayandığı idari araştırmanın yapılmasını engelleyebilir” görüşünü ortaya koymuştur.

Aynı kararında Mahkeme, köy yakma konusunda güvenlik güçlerinin bu çeşit yasadışı davranışlarda bulduklarını kabul etmediklerini belirtmiş, bu konu ile ilgili soruşturma açmada yetkililerin isteksiz davrandıklarının da altını çizmiştir. Ayrıca Mahkeme, tarafsız bir soruşturma yapılmamış olmasını, yetkililer tarafından başvurularda delil toplamak amacıyla işbirliği teklifinde bulunulmamış ve bağış kabilinden bir ödeme yapılmamış olmasını da iç hukuk yollarının etkisiz olduğunun bir başka göstergesi olarak ortaya koymuştur.⁽⁴⁵⁾

Mahkeme'nin, Sözleşme'nin 3. maddesi ile ilgili olarak **Aksoy v. Türkiye** başvurusunda⁽⁴⁶⁾ ortaya koyduğu görüşler de bu başlık altında ele alınmalıdır. Bu kararında Mahkeme şöyle demiştir:

“...ne var ki yetersiz ve etkisiz olan hukuk yollarına başvurma yükümlülüğü yoktur. Ayrıca, 26. maddenin göndermede bulunduğu 'uluslararası hukukun genel nitelikteki tanınmış kurallarına' göre başvurucuyu kullanabileceği iç hukuk yollarını tüketmek yükümlülüğünden kurtaran özel koşullar bulunabilir. Sözleşmeye aykırı eylemlerin tekrarından ve kamu makamlarının bu eylemlere resmen hoşgörü göstermelerinden oluşan bir idari uygulamanın bulunması ve bu uygulamanın yapılacak hukuki muameleleri boş ve etkisiz kılacak nitelikte olması halinde iç hukuk yollarını tüketme kuralı uygulanmaz”.

Mahkeme, Türkiye aleyhine OHAL bölgesinden yapılan başvurularda, başvuru sahiplerini iç hukuk yollarını tüketme yükümlülüğünden muaf tutarken bu uygulamaların idari pratik olduğu iddiasını kabul etmemiş, bunun sadece elindeki somut başvuru ve olayla sınırlı olduğunu vurgulamıştır. Mahkeme'nin bu yaklaşımı **Akdıvar ve diğ. v. Türkiye** kararında şu sözlerde ifadesini bulmuştur:

“Mahkeme ...bu kararın davanın özel koşulları ile sınırlı olduğunu vurgular. Bu karar, Türkiye'nin bu bölgesinde hukuk yollarının etkisiz olduğu veya başvuru sahiplerinin 26. madde gereğince mevcut olan ve işleyen hukuk yollarına normal olarak

⁴⁴ **Akdıvar ve diğerleri v. Türkiye**, S70.

⁴⁵ Mahkemenin, benzer görüşü **Menteş ve diğ. v. Türkiye** kararında gözlenmektedir.

⁴⁶ **Aksoy v. Türkiye**, & 52.

başvurma yükümlülüklerinden muaf tutuldukları şeklinde genel bir beyan olarak yorumlanamaz. Mahkeme ancak bu davada olduğu gibi mevcudiyeti gösterilmiş böylesine istisnai şartlarda, başvuru sahiplerinin uğradıkları zararlar için ulusal Mahkemelerden bir giderim isteme teşebbüsünde bulunmadan, bir çare olarak Strasburg organlarına yaptıkları başvuruları kabul edebilir”.⁽⁴⁷⁾

Yukarıda örnekleri verilen ihlallerde de Mahkeme benzer değerlendirmeleri yaparak sonuçta başvuruya konu olayların özgün koşullarına göre başvuru sahiplerini iç hukuk yollarını tüketme yükümlülüğünden muaf tutmuştur.

İç hukuk yollarına başvurulması halinde, güvenlik güçlerinin misillemesiyle karşılaşma riski, OHAL bölgesindeki başvuru sahiplerinin iç hukuk yollarını tüketmekten muaf tutulmalarında Mahkeme'nin dikkate aldığı başka bir faktör olmuştur. Mahkeme bu olasılığı ilk defa, **Akdivar ve diğ. v. Türkiye** kararında, davanın özel koşulları bağlamında değerlendirerek şu sonuca varmıştır:

“...başvuru sahiplerinin veya avukatlarının, devletin köy boşaltma politikasının bir parçası olarak evlerinin yakılmasından güvenlik güçlerinin sorumlu olduğu iddiasıyla dava açmış olmaları halinde misilleme tehlikesi ile karşılaşabileceklerini de gözden uzak tutamaz”. Bu davanın koşullarında, Diyarbakır'da aynı tarihlerde, görülmedik bir operasyonla Mahkeme'ye başvuru yapan ve İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesinin hukuk komisyonunda görevli bulunan avukatların da içinde bulunduğu 24 avukatın gözaltına alınmaları ve tutuklanmalarının da, Mahkeme'nin bu şekilde ağır bir değerlendirme yapmasında etkin neden olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

B) Başvuru Hakkının Etkin Kullanılmasının Engellenmesi

OHAL bölgesinden yapılan başvurularda Mahkeme ilk defa hükümetin Sözleşme'nin 34. (eski 25) maddesindeki yükümlülüklerini yerine getirmeyerek, başvuru sahiplerine başvuru yapmalarından dolayı baskı yaptığını da tespit etmiştir.⁽⁴⁸⁾ Mahkeme olayın özgün koşulları içerisinde, başvuru sahiplerinin başvuru yapma noktasında yetki belgesi vermedikleri şeklinde beyanlarının alınması, C. Savcısı tarafından sorgulanmaları, gözaltına alınmaları, telefonla tehdit edilmeleri, karakola çağrılmaları olgusunu bu tespiti yaparken ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir.

C) Başvuruya Konu İhlaller Bakımından Mahkeme'nin Olgu Saptama Duruşmaları Yapması

Sözleşme kurallarına göre, ihlalle ilgili maddi vaka konusunda başvuru sahibi tarafından

⁴⁷ **Akdivar v. Turkey** & 77.

⁴⁸ **Akdivar v. Türkiye, Kurt v. Türkiye, Ergi v. Türkiye, Akkoç v. Türkiye, Tanrıkulu v. Türkiye.**

anlatımı ile hükümetin savunması arasında giderilemeyecek bir uyuşmazlık var ise Mahkeme bu takdirde maddi olayların tespiti bakımından istisnai olarak 'olgu saptama' duruşmaları yapabilmektedir. Bu kural bir istisna olmasına karşın, OHAL bölgesinden yapılan başvurularda, duruşma yapılmaması istisna olmuştur. Komisyonun görevlendirdiği yargıçlar, Türkiye'de bir yerel mahkeme gibi başvuru sahipleri, tanıkları, görevlileri dinlemiş ve delil toplamıştır. Bu duruşmalarda, operasyonlara katılan albay düzeyinde askerler, emniyet müdürleri, başsavcı ve savcılar, tanık olarak ifadeleri alınmış, ihlallerle ilgili bilgileri ve tutumları çapraz sorgu yöntemi ile öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu da, Mahkeme'nin OHAL'den yapılan başvurular sayesinde tanıştığı bir yeni durum olarak kaydedilmelidir.

D) Olağanüstü Halde Yükümlülük Azaltma Talebinin Mahkeme Tarafından Kabul Edilmemesi

Hükümet, 5 Mayıs 1992 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterine sunduğu bildirim ile Sözleşme'nin 15. maddesi uyarınca 5. maddesindeki yükümlülüklerini OHAL bölgesi açısından azalttığını bildirmiştir.

Mahkeme, bu konuyu değerlendirdiği kararlarında⁽⁴⁹⁾ hükümetin Sözleşme'nin 15. maddesi uyarınca sunduğu yükümlülük azaltma taleplerini kabul etmemiş ve Sözleşme'nin 5. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Mahkeme bu değerlendirmeyi yaparken, olağanüstü durumun, ulusun yaşamını tehdit eden bir duruma varıp varmadığının takdirinin sözleşmecî devlete ait olduğunu belirtmiş, ancak bu takdirin sınırsız olmadığına ve Mahkeme'nin denetimine tabi olduğuna karar vermiştir. Mahkeme daha sonra, tecrit edilmiş bir şekilde, hakim denetimi dışında geçirilen 14, 16, 23 günlük gözaltı sürelerinin, sadece Sözleşme'nin 5. maddesi anlamında değil 3. maddesi bağlamında da değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sözleşme'nin temeli sayılan 3. maddenin, uzun süreli tecrit koşullarında güvencesiz kalacağını da bu kararına gerekçe yapmıştır.

E) İhlalleri Önlemede Etkili Hukuk Yollarının Bulunmadığının Mahkeme tarafından Saptanmış Olması

OHAL bölgesinden yapılan başvurularda, Mahkeme'nin olayların özgün koşullarına göre başvuru sahiplerinin iç hukuk yollarını tüketme yükümlülüğünden muaf olduklarına karar verdiğini yukarıda belirttik. Mahkeme'nin, bu tür kararlar verdiği başvuruların bir çoğunda başvuru sahipleri yerel çareleri hiç denememiş bulunmaktaydılar. Mahkeme bu kararlarında⁽⁵⁰⁾ Sözleşme'nin 2, 3, 5, 8. maddeleri

⁴⁹ Aksoy v. Türkiye, Demir ve diğ.v. Türkiye.

⁵⁰ Aksoy v. Türkiye, Aydın v. Türkiye, Menteş ve diğ. v. Türkiye , Kaya v. Türkiye, Selçuk ve Asker v. Türkiye, Kurt v. Türkiye, Tekin v. Türkiye, Ergi v. Türkiye, Yaşa v. Türkiye, Çakıcı v. Türkiye, Tanrıku v. Türkiye, Kılıç v. Türkiye , Timurtaş v. Türkiye, İlhan v. Türkiye , Akkoç v. Türkiye, Taş v. Türkiye, Bilgin v. Türkiye, Gül v. Türkiye.

ile 1 nolu Protokolün 1. maddesi kapsamında gördüğü ihlallerin ağırlığının 13.madde üzerinde ayrı bir anlama sahip olduğu vurgusunu yapmış ve etkili başvuru hakkının da ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

Mahkeme, Sözleşme'nin bu maddelerinde güvence altına alınan hakların ağır bir biçimde ihlal edildiği iddiaları karşısında, 'etkili hukuk yolu' kavramının iç hukuktaki ihlali gidermede diğer hukuk yolları saklı kalmak kaydıyla, gerektiğinde bir tazminat verilmesiyle sınırlı bir anlama sahip olamayacağını belirtmiş; ayrıca hükümetin ihlalin sorumlularını ortaya çıkaracak ve cezalandırılmalarını sağlayacak eksiksiz ve yeterli bir soruşturma yapması ve soruşturmaya ihlalin mağdurlarını da katması yükümlülüğünü içerdiğini vurgulamıştır. Yine Mahkeme bu kararlarında, bu ihlaller üzerine açılan soruşturmanın, başvurunun Komisyon tarafından Hükümete iletilmesinden sonra başlatıldığına da dikkat çekmiştir.

V) SONUÇ

OHAL bölgesinde yaşanan insan hakları ihlallerinin yoğunluğu dikkate alındığında, bunların çok az bir kısmının bireysel başvuru yoluyla mahkeme önüne götürülebildiğini ve bu başvuruların henüz çok az bir kısmını sonuçlandığını söyleyebiliriz. Ancak sonuca bağlanan olaylarda Mahkeme'nin OHAL bölgesinden yapılan başvurularla ilgili içtihadı da netlik kazanmıştır.

Mahkeme, işkence uygulamaları konusunda karar verirken Uluslararası Af Örgütü'nün⁽⁵¹⁾ Türkiye ile ilgili raporlarına ve sunumlarına atıfta bulunmuş, Avrupa İşkence Önleme Komitesi'nin (CPT) Türkiye ile ilgili kamu açıklamalarını⁽⁵²⁾ dayanak almıştır.

Faili meçhul cinayetler ve kayıp başvurularına ilişkin başvurularda ise kesin delil olmamakla birlikte, Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığı'nın hazırladığı 'Susurluk' raporu⁽⁵³⁾ Mahkeme tarafından değerlendirilmiştir.

Mahkeme kararları ile OHAL bölgesinde yaşanan hukuksuzluklar tarihe mal olmuş, hukuksuzluğun, denetimsizliğin boyutları ortaya çıkmıştır. Mahkeme, ihlallere karar verirken, başvuruçuları iç hukuk yollarını tüketme zorunluluğundan

⁵¹ Uluslararası Af Örgütü'nün **Aydın v. Türkiye** başvurusuna sunduğu rapor.

⁵² İşkence ve İnsanlıkdışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezanın Önlenmesi Avrupa Komitesinin (CPT), 15.12.1992 ve 06.12.1996 tarihli Türkiye ile ilgili kamuoyu açıklamaları. (Söz konusu sözleşme uyarınca sözleşmeciler devlelerin uygulamaları ile ilgili olarak kamuoyu açıklamaları yapılmasıdır).

⁵³ Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığı tarafından, Başbakanın talebi ile hazırlanan ve Ocak 1998 tarihinde Başbakan'a sunulan rapor. (Söz konusu raporun 11 sayfası çıkarıldıktan sonra Başbakan tarafından kamuoyuna açıklanmıştır. Rapor OHAL bölgesinde meydana gelen ihlallerin görevlilerin bilgisi dahilinde ve emirleri ile gerçekleştiğine vurgu yapmaktadır).

muaf tutmuş, ihlalleri önlemede etkin hukuk yollarının olmadığına karar vermiş, ancak bu yaygın uygulamaların 'idari pratik' olduğu yönünde bir tespit yapmaktan özenle kaçınmıştır. İhlallerin tümü, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı 'OHAL bölgesinde' meydana gelmiş olmasına ve mağdurlarının tümü de 'Kürt' olmasına rağmen başvuruçuların sözleşmenin 14. maddesinde düzenlenen 'ayrımcılık yasağının' ihlal edildiği yönündeki talepleri de Mahkemece kabul görmemiştir.

Mahkeme ayrıca, yerleşim yerlerinin boşaltılması, tahrip edilmesi zorunlu göç ihlallerine konu olan başvurularda,⁽⁵⁴⁾ askeri operasyon yapan güvenlik güçlerinin başvuruçuların evlerinin tahrip edilmesi ve sonuçta bunların evlerini terk etmesinde sorumlu bulmasına karşın, ihlallerin insancıl hukuk ile bir bağlantısının olup olmadığını incelememiştir. Bulgularını sadece Sözleşmenin 8. maddesi ve I. Protokolün 1. maddesi ile sınırlı tutmuş, diğer uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerle herhangi bir bağlantı kurma yoluna gitmemiştir. Kısaca Mahkeme bu tip bir 'durumun Cenevre Sözleşmelerinin Ortak 3. maddesi ile II. Protokolün uygulanacağı bir durumun mevcut olup olmadığı konusunda bir değerlendirme yapmamıştır.

Mahkeme'nin kararlarında ortaya çıkan ihlal tespitlerinden sonra, iç hukuk mevzuatında yetersiz de olsa bazı değişikliklerin yapıldığını söyleyebiliriz.⁽⁵⁵⁾ Ancak, bu değişikliklere rağmen ihlallerin arkasındaki neden olan 'Kürt Sorununun' çözümü noktasında adımlar atıldığını söyleyebilmek mümkün değildir.

⁵⁴ Bakınız dipnot 37-38.

⁵⁵ Anayasa'nın 143. Maddesinde değişiklik yapılarak askeri savcı ve yargıçların DGM'lerde görev yapmaları önlenmiştir. 4483 sayılı Kamu Görevlilerinin Yargılanmaları Usulüne ilişkin yasa 02.12.1999 tarihinde yayımlanarak, 1915 tarihli bu konudaki yasa yürürlükten kaldırılmış ve suç işleyen görevlilerin daha seri bir biçimde yargılanmaları amaçlanmıştır. Gözaltı süresi 06.03.1997 tarihinde yürürlüğe giren 4229 sayılı yasa ile OHAL bölgesi için 30 günden 10 güne indirilmiştir. Ceza Yasası'nın 243. ve 245. maddelerinde 26.08.1999 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik yapılarak, işkence ve kötü muameleden verilecek cezaların üst sınırları artırılmıştır.

İNSAN HAKLARI İHLALLERİNİN SEBEBİ VE SONUCU OLARAK GÖÇ

Şeyhmus ÜLEK

İçinde bulunduğumuz zaman diliminde yaşanan insan hakları ihlalleri, çok çeşitli ve çok boyutlu bir nitelik taşımaktadır. Bu ihlallerin bir bölümü de göç olgusuyla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Göç, genellikle hem insan haklarını ihlal eden bir sosyo-politik sistemin ürünü olarak ortaya çıkmakta, hem de yeni insan hakları problemlerine kaynaklık etmektedir. Geride bıraktığımız yüzyıl gibi 21. yüzyılda da göç olgusu ciddi bir ihlal kaynağı olarak insanlığın gündemindedir. Genellikle siyasi, dini, etnik ve benzeri nedenlere bağlı olarak uzun süreli çatışmaların yaşandığı, çeşitli türdeki diktatörlüklerin egemen olduğu, insan haklarının sistematik olarak ihlal edildiği ve/veya ağır ekonomik sorunların yaşandığı ülkelerde göç olgusu ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak göç ile ilgili sorun, bir kısım insanın yerinden edilmesinden ibaret olmamakta, aynı zamanda yeni sorunlara da kaynaklık etmektedir.

Sebeup-Sonuç Sarmalında Göç

Başlangıçta siyasi nedenlerden kaynaklanmasa bile, göç sonrası etnik, dini, siyasi ve benzeri sorunlar sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Özellikle kitlesel göçün yaşandığı ülkelerde, yeni gelenlerle eskilerin, başka bir ifade ile yerlilerle yabancıların ilişkilerinin ekonomik değer paylaşımı ile kesiştiği noktalar, başka biçimler almış bir dizi yeni soruna ve dolayısıyla yeni insan hakları ihlallerine kapı açmaktadır. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Amerika'ya göç eden Meksikalıların durumu bunun örneğidir. Meksika Savaşı, 1910 Meksika Devrimi sonrası siyasi kargaşa ortamı, Güneybatı Amerika'nın genişleyen ekonomik kapasitesinin doğurduğu ihtiyaçlar gibi çeşitli nedenlere bağlı olarak Meksikalılar kitleler halinde Amerika'ya göç etmişlerdir. Göçmenler, geldikleri yerde aynı iş için daha az ücret almışlar, en az tercih edilen işlerde çalışmışlar, sık sık grev kırıcı

olarak suçlanmışlar ve kargaşa zamanında kolaylıkla feda edilmişlerdir. Özellikle 1929 sonrası yaşanan işsizlik ve yoksullaşmanın sorumlusu olarak gösterilmişler ve bunlardan bir bölümü tekrar ülkelerine gönderilmiş, kalanlar ise genellikle önyargı ve ayrımcılığa maruz kalmışlardır.

Batı Avrupa'daki Sorunlar

Aslında dünyanın hemen her yerindeki göçmenlerin yaşadığı sorunlar, belirgin sonuçları itibarıyla benzerlik arz etmektedir. Batı Avrupa ülkelerindeki göçmenlerin sorunları da Amerika'ya yerleşenlerinkine çok benzemektedir. Onlar da içinde buldukları büyük toplumla entegrasyon sorunları yaşamakta, kimi zaman mevcut sorunlardan dolayı suçlanmakla ve ihlallere maruz kalabilmektedir. Çalışma yaşamı dışında, toplumun temel kurumlarına katılamamaktadırlar. Almanya'da Türkiye'den giden ve çoğu ikinci, hatta üçüncü nesil "misafir işçi" veya işçi ailesini teşkil eden üç milyon kişiden çok azı vatandaşlığa kabul edilmiştir. Bundan daha önemlisi, göç alan Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda, yüksek düzeyde önyargı ve ayrımcılık yaşanmaktadır. Almanya'da göçmenlere karşı fiziki şiddet kullanımı 1992'den itibaren sıradan hale gelmiştir; Fransa'da göçmen nüfusunun yarısını oluşturan Kuzey Afrikalılar, etnik şiddetin başlıca hedefi olmuşlardır. Özellikle Sovyet sisteminin yıkılışından sonra Doğu Avrupa'da yaşanan gelişmeler ile 1980'lerin sonlarından itibaren Yugoslavya'da ortaya çıkan çatışmalar sonrası nispeten liberal bir sığınmacı politikası olan Almanya'ya 1991 yılında 200.000'in üstünde insan girmiş, 1992 yılında bu sayı ikiye katlanmıştır. İşte bu 1992 yılı, aynı zamanda göçmenlere karşı belirgin bir şiddetin de başladığı yıldır. Kısacası göç, hem ihlallerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır, hem de yeni ihlaller için bir zemin oluşturmaktadır.

İnsan haklarını sistematik biçimde ihlal eden rejimlerin, yoğun ekonomik bunalımların, yoksulluğun ve açlığın ortaya çıkardığı göç, etnik, dini ve siyasi önyargıları tetiklemede; ayrımcılık, ırkçılık ve siyasi şiddet olarak ortaya çıkmakta, sonuç olarak yeni insan hakları ihlallerini ortaya çıkarmaktadır. Yaşanan siyasi ve ekonomik sorunların günah keçisi olarak göçmen nüfusu görenlerin sadece o ülkedeki sıradan vatandaşlardan ibaret olmaması, yaşanan sorunları daha da derinleştirmekte; özellikle söz konusu ülkelerin devlet ve siyaset adamları tarafından ırkçı ve yabancı düşmanı grup, dernek ve siyasi partilere dolaylı destek verilmesi, göçmen nüfus için "caydırıcı" olan ama aynı zamanda sosyal barışı ciddi ölçüde tahrip eden bir sürece de kaynaklık etmektedir.

Göçün Dini ve Etnik Boyutu

Dini ve etnik baskıların sonucu ortaya çıkan göçlerin de uzun bir tarihi vardır. Amerika'ya giden ilk Avrupalı nüfusun bir bölümünün gidiş nedenlerinden birisi de dini baskı altında olmalarıydı. Günümüzde bazı Ortadoğu ülkelerindeki dine dayalı

olarak yapılan baskılardan, diğer bazılarında ise laikliğe dayalı olarak yapılan baskılardan dolayı göç etmek zorunda kalanlar vardır. Suudi Arabistan bunlardan ilkinde, Türkiye ikincisine örnektir. Türkiye'de özellikle 28 Şubat sonrası baskı altında olan Müslümanlarla, mevcut azınlık politikası yüzünden baskı altında olan gayrimüslimler Dini nedenlerle güç etmişlerdir. Yakın geçmişte etnik çatışmalara bağlı kitlesel göç örneklerinden birisi, Körfez Savaşı sırasında Kürt göçüne sahne olan Kuzey Irak'ta yaşanmıştır. Ancak sonuçları bakımından daha ağır olanı, Hutu-Tutsi çatışmasına bağlı olarak Ruanda'da yaşanan göçtür.

Nüfus Mübadelesi ve Zorunlu İskan

Özellikle siyasi sorunlara bağlı olarak ortaya çıkan göç ve iltica sorunu da yaşadığımız zamanların ciddi bir insan hakları ihlal kaynağıdır. İsteğe bağlı, daha iyi bir hayat standardına ulaşmak için yapılan iradi göçten farklı olarak bu tür göçlerde radikal bir kültürel ve ekonomik değişimin ortaya çıkardığı sonuçlar çoğu kez ağır olmaktadır. Bunun bir örneği de zorunlu göç politikası uygulayan ülkelerde yaşanan sorunlardır. Türkiye'de özellikle Cumhuriyet dönemi toplum mühendisliğinin ürünü olarak uygulamaya konulan zorunlu göç ve iskan politikası, ciddi sosyolojik sorunları da beraberinde getirmiştir. Yaşadığı coğrafyadan koparılarak Anadolu'nun Batı bölgelerinde yeniden iskan edilen Kürt aşiretlerin sosyolojik dokusu hasar görmüş, geçmiş ile bugün arasındaki sürekliliği sağlayan değer ve kurumları tahrip olmuştur. Aynı sorun, "nüfus mübadelesi" çerçevesinde göç etmek zorunda bırakılan Ermeniler ve Rumlarla, Balkan ülkelerindeki yeni ulus devletlerin düşman olarak görüp Türkiye'ye göçe zorladığı Türk ve Müslüman nüfus için de geçerli olmuştur. Zaman içinde insanların doğal bir biçimde yer değiştirmeleri ve göç etmeleri ile kültürel zenginlik kazandıran iradi göçten bağımsız olarak yaşanan bu tür zorunlu göçler, ister bir ülkeden diğerine olsun, isterse bir ülke içerisinde bir yerden başka bir yere olsun; her zaman ağır sorunları beraberinde getirmiş ve sonuçları kalıcı olmuştur. Göç edenler, sadece bir toprak parçasını değil, insan olarak varoluşlarını anlamlı kılan geçmişlerini, anılarını, atalarının mezarlarını, kısacası sürekliliği de kaybetmişlerdir. Sosyolojik dokunun bozulması, onları bir arada tutan sembollerin aşınmasını ve anomik bir durumun ortaya çıkmasını da beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de son yirmi yılda, Kürt sorununa bağlı olarak, yaşanan çatışmaların ortaya çıkardığı göç, bu tür sorunları, hatta kimi zaman fazlasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle boşaltılan ve yakılan köylerin yerinden ettiği yüzbinlerce insanın varoşlarını doldurduğu büyük kentler, bu sorunun daha yakıcı bir biçimde hissedildiği mekanlar olmuştur. Örneğin Diyarbakır'da kent nüfusunu birkaç katına çıkaran yeni nüfus, yukarıda sayılan sorunlara ilave olarak yoksulluk ve sefaleti de kente taşımıştır. Bunun anlamı, eğitimden sağlığa ve altyapı hizmetlerine kadar, insanca yaşamının gerektirdiği birçok hizmetten yararlanamamak demektir.

Süryani Göçü Örneği

Güneydoğu'da, yaşanan şiddet olgusunun hızlandığı diğer bir sorun da bölgeden yoğun bir Süryani göçüdür. Yaşanan şiddetin Süryani göçünün temel nedeni olarak görülmesi, doğru ama eksik bir gerekçelendirmeyi ifade etmektedir. Çünkü Süryani göçünün tarihi, söz konusu çatışmaların tarihinden daha eskidir. Burada karşımıza, yukarıda dile getirdiğimiz, bir göç nedeni olarak baskıcı siyasi sistem sorunu çıkmaktadır. Lozan Antlaşması'nın sağladığı asgari güvencelerden mahrum bırakılan, dini ve kültürel değerlerini özgür bir biçimde ifade etmeleri engellenen Süryani, Yezidi, Asuri, Keldani ve Nusayri vatandaşlarımız için göçten başka bir yol bırakılmamıştır. Bugün Süryani nüfusunun en yoğun olarak bulunduğu illerden Mardin'de sadece 200 ailenin kaldığını öğreniyoruz. Başbakan Ecevit, büyük bölümü batı Avrupa ülkelerine göç eden Süryanilerin geri dönüşünün teşvik edileceğini açıklamışsa da, ne bu açıklamayı ciddiye alan olmuştur, ne de geçen zaman içinde kayda değer bir adım atılmıştır.

Doğu ve Güney Ülkelerinden Türkiye'ye Göç

Türkiye'nin doğu ve güney komşularından belirli zamanlarda etnik ve siyasi sebeplerle yoğun göçler yaşanmıştır. 1978 İran Devrimi'nden sonra Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya yaşanan göç; gerek 1975'te gerekse Körfez Savaşı sırasında yaşanan kitlesel Kürt göçü belirgin örneklerdir. Ancak son yıllarda İran, Irak, Suriye ile birlikte Afganistan, Hindistan, Pakistan gibi ülkelere çok sayıda sığınmacının Türkiye'ye giriş yaptığı ve Türkiye üzerinden batıya geçmeye çalıştığı gözlenmektedir. Öyle ki artık mafyanın kontrolünde trajik bir insan kaçakçılığı yaşanmakta, insanların kamyon kasalarında ve gemi ambarlarında istiflenerek taşındığına, bu durumun havasızlıktan kimi sığınmacıların ölümüne bile sebep olduğuna tanık olunmaktadır. Emniyet ve Jandarma verilerine göre 1995 yılından 2000 yılı Nisan ayına kadar Türkiye'ye yasadışı yollardan giriş-çıkış yaptığı için yakalananların sayısı 230.000'dir.

1966 Tarihli Sığınmacıların Statüsüne İlişkin Protokolü bir "çekince" ile benimseyen Türkiye'nin doğu ve güney ülkelerinden giriş yapanlara "sığınmacı" statüsü tanımaması nedeniyle bu ülkelere giriş yapanlar, genellikle Türkiye'yi geçiş ülkesi olarak kullanarak batıya göç etmek zorunda kalmaktadırlar. Yakalananlar ise Türkiye'den sınırdışı edilmektedir.

Yaşanan Sorunları Hafifletebilmek

Göçün doğurduğu insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmak için en köklü çözüm, onu kaçınılmaz kılan sorunları ortadan kaldırmaktır. Burada yapılması gereken dünyanın neresinde olursa olsun, etnik, dini, siyasi sorunları hafifletecek, baskıcı siyasi rejimleri tasfiye edecek biçimde, siyasi rejimleri insan haklarına saygılı veya dayalı hale getirmeye çalışmak, yoksulluğu ve şiddeti ortadan kaldırmaya

çalışmak olmalıdır. Kuşkusuz bunu gerçekleştirmek, kısa zamanda yapılabilecek gibi görünmemektedir. Göçü zorunlu kılan sorunların kısa vadede çözülebileceğine dair bir ışık bugün için görülmemektedir. Burada özellikle insan hakları savunucularına düşen görev, göçün doğurduğu sorunları ve bu bağlamda yaşanan insan hakları ihlallerini asgari düzeye indirmeye çalışmak olmalıdır.